

UJVÁRY ZOLTÁN

A TEMETÉS PARÓDIÁJA

Temetés és halál a népi játékokban

DEBRECEN, 1978

UJVÁRY ZOLTÁN

A TEMETÉS PARÓDIÁJA

Temetés és halál a népi játékokban

DEBRECEN, 1978

STUDIA FOLKLORISTICA ET ETHNOGRAPHICA

A Kossuth Lajos Tudományegyetem Néprajzi Tanszékének
Kiadványa

Szerkeszti:

UJVÁRY ZOLTÁN

Munkatárs:

Dám László

Lektorálta:

Módy György

Techn. munkatárs:

Dankó Éva

A dramatikus népszokások sajátos csoportját alkotják azok a színjátékok, jelenetek, szobai vagy szabadtéri játékok, amelyekben egy álhalottat búcsúztatnak, temetnek el. A temetést utánzó, a temetési szertartást parodizáló játékok széles körben ismeretesek voltak a magyar nyelvterületen. Egy 17. századi leírás szerint a valóságos temetés alkalmával a halottas házban vagy a temetőkertben a tényleges halott mellett egy magát halottnak tettető személy körül a temetés paródiáját is eljátszották. Ez az adat a játék múltjára vet fényt. Az újabb példák pedig azt mutatják, hogy a szokásnak a néphagyományban mély funkcionális gyökere volt, amely a temetést parodizáló játékoknak napjainkig éltetője és fenntartója maradt.

A valóságos temetés alkalmával ma már ismeretlen a parodisztikus temetés egy magát halottnak tettető személy körül. Más alkalommal azonban a halottas játéknak a közelmúltig nagy népszerűsége volt. Saját kutatásaim során a Nagy Magyar Alföld, Észak- és Kelet-Magyarország falvaiban nagyszámú halottas játékról készítettem feljegyzést és a helyszínen megfigyeltem azokat. Az alföldi falvakban lakodalom aligha fejeződött be anélkül, hogy a temetést parodizáló játékot be ne mutatták volna. Félévszázaddal ezelőtt még Debrecenben, a külvárosban tartott lakodalmakban is eljátszották ezt a játékot.

Munkánk címében a paródia fogalmát használtuk. Nyomban hangsúlyoznunk kell, hogy a paródia nem alkalmazható egyértelműen az összes halottas játékkal kapcsolatban. Figyelmünk kétértelműen elsősorban azokra a színjátékokra irányul, amelyeknek a középpontjában az egyházi temetés utánzása, a halott búcsúztatásának parodizálása áll, azonban igyekszünk megvizsgálni

minden olyan szokást, amelyben a temetés, a halott és tágabb összefüggésben a halál is előfordul. Mindazokban a dramatikus szokásokban, amelyekben a parodisztikus elemek kevésbé jelentkezők, a játék kopására, a bomlási folyamatra és számos egyéb tényezőre kell figyelmet fordítani. Ahhoz azonban, hogy bizonyos egységben lássuk a temetéssel, halottal, halállal kapcsolatos példákat, a szokáshagyomány egészére teszünk kitekin-tést, függetlenül attól, hogy a vonatkozó játékok, jelenetek mi-lyen alkalommal és milyen időpontban fordulnak elő.

A halottas játékoknak egymástól jól elhatárolható két nagy csoportját és számos ezekből sarjadó variánsát állapíthatjuk meg. Anélkül, hogy itt a bevezetőben a részleteket érintenénk, a két fő csoport jellemző jegyeire röviden rámutatunk. A két csoport játékeinak jellege, formai és tartalmi jegyei a paródia kérdéskörét lényegében körülhatárolják.

A színjáték fogalmával jelölhető temetési paródia rendszerint szobában került bemutatásra. A játékot szabadban is játszották, a lényeges azonban e típuscsoportban az, hogy a jelenet színpad-szerű azaz ún. álló-helyzetű. Ezzel szemben a halottas játékok másik csoportjában a résztvevők „mozgásban” vannak, a halot-tal felvonulnak, végigmennek a helység utcáján vagy utcáin. Az előzőben a színpadiasság, a játékosok meghatározott szere-pe erőteljesebben érvényesül, a temetési búcsúztatás parodizá-lása egyértelműen kifejezésre jut, amíg az utóbbinak a felvonu-lás jellegéből következően a színjátékszerűsége háttérbe szorul, s a gyászmenet formai paródiája domborodik ki.

Az egyik csoportot A-val, a másikat B-vel jelöljük. Az A cso-portbeli jelenetben egy halottat alakító játékost (a játékosok mindig férfiak) „ravatalra” helyeztek. Pap, kántor és siratók, mint szereplők, valamint a bemutatás helyén jelenlevők, mint közönség, mint nézők vették körül. A játék egyik legfontosabb, a jelenlevők számára a legnagyobb érdeklődést kiváltó mozza-nata a pap búcsúztatója, prédikációja. A búcsúztató a valóságos temetésen elhangzó gyászbeszédnek fordulatait követi. A szöveg rendszerint trágár szavakkal, obszcén kifejezésekkel bővelkedik. A halotti ének úgyszintén „illetlen” szövegezésű. A szertartás

alatt a siratók jajgatást mímelnék. A feleséget alakító szereplő a halott férjének a fallosz imitációját fogdossa. A jelenetben a legteljesebb mértékben érvényesül a paródia és a komikum. Az előadás gyakran előzetes készülést, tanulást, szervezést, a szereplők kollektív összeműködését kívánja meg.

A *B* csoportbeli játékok az előzőektől lényegesen eltérnek. A szereplők előzetes felkészülésére alig vagy egyáltalában nincs szükség. A halottat ritkán alakítja élő személy, hanem az többnyire egy szalmabábu, vagy egy döglött állat, vagy csak a koporsót helyettesítő lefelé fordított tekenő. A játékhoz szöveg, halotti prédikáció alig, vagy egyáltalában nem kapcsolódik. A halottat alakító személyt, szalmabábut, állatot stb. végigviszik a helységein és formálisan eltemetik vagy megsemmisítik.

Az *A* csoportbeli jeleneteket a legkülönbözőbb alkalommal bemutathatták, a *B* csoportbeli felvonulós halottas játékokra azonban szinte kivétel nélkül farsang időszakában került sor.

A halottas játék említett két fő csoportján kívül a halottra és a temetésre vonatkozó jelenet, epizód a legkülönbözőbb dramatikus szokásban előfordul. A népi játékoknak azokról a példairól van szó, amelyekben a halott, illetőleg a temetés járulékos motívum, olykor a főjátéknak önálló betétje, olykor azonban ahhoz szorosan kapcsolódhat is. Ilyenek pl. a verbuváló, a bírósági játékok egyes variánsai, amelyekben egy játékos meghal, illetőleg elítélték és megölik. Ez utóbbinak a mozzanatával találkozunk az állatot halálra ítéelő játékokban is. A halottas jelenet sajátos epizódként fordul elő a betlehemes játékok egyes változataiban. Mindezek a példák, párhuzamok szélesre tágitják a halottas játékok körét és a néphagyomány bonyolult összefüggéseire, kapcsolataira hívják fel a figyelmet.

A vizsgálat során nem hagyhatjuk figyelmen kívül a halál motívumát, amelyre számos példa ismeretes a dramatikus népszokásokban. A halállal való játék, a halál kigúnyolása, a halállal való tréfálkozás egy bizonyos ponton a halottas játékok hagyománykörébe kapcsolódik. A halál motívumára nemcsak a népi, hanem a magasabb kultúrában is már a középkortól kezdve vannak adatok. A példák jól összevágának a halottas játékokra

vonatozó feljegyzésekkel. A halál-játékok alaprétegét a haláltáncok széleskörű európai irodalma tárja elénk.

A haláltáncot és a halottas táncot a kutatók igen gyakran azonosnak tekintették, s voltaképpen úgy vizsgálták, mint azonos funkciójú és rendeltetésű táncot. Föltétlenül szükséges e problémakör revíziója. A halottas tánc és a haláltánc összekeverése téves értelmezéshez nyújthat alapot. Az egykori összefüggések felfedése éppoly lényeges, mint a különböző irányú fejlődés nyomkövetése. A *danse macabre* mint a középkor egyik irodalmi és képzőművészeti műfaja, valamint a népszokások halottas tánca közötti kapcsolat kérdése vertikális és horizontális fejlődéstörténeti vizsgálatot kíván.

A temetést, a halotti prédikációt parodizáló jelenetek bővelkednek obszcén megnyilvánulásokban. Etnológiai szempontból különösen jelentős a fallosz és a vele kapcsolatos cselekvés. A fallosz számos játékvariánsban lényeges szerepet kap, sőt, olykor teljes mértékben a falloszra irányul a figyelem. Az antik színjátékokban, bohózatokban megjelenített falloszt napjaink népi színjátékparódiáinak falloszáig roppant nagy idő választja el, mégis úgy tűnik, a fallosz lényegét tekintve a paraszti játékokban évezredekkel átfogó rituális emlék.

A fallosz problémakörébe tartoznak a halottas népi színjátékoknak mindazok a mozzanatai is, amelyek párzási aktusra irányulnak, illetőleg mindazok a jelenetek, amelyek egészen egyértelműen a koituszt utánozzák. Mindezek mint részei, mint részletei a játéknak, nyilvánvalóan külön vizsgálatot igényelnek. A temetés utánzásának játékból, a szertartás parodizálásából önmagában aligha értelmezhető a koituszra vonatkozó betét. A párzási jelenet nemcsak a halottas játékban, hanem számos más dramatikus szokásban is előfordul. A rítuscselekvések archaikus rétegébe tartozik nemcsak az európai paraszti kultúrában, hanem a természeti népek kultúrájában is a nemzés közösség előtti megjelenítése. E varázslatnak az ősök kultuszához való kapcsolódására több példa mutat, s így egyáltalában nem véletlenül találjuk meg a rituális koitusz emlékeit a halottas játékokban.

A halotti búcsúztatók szövegének obszcenitása a legtöbb variánsban olyan nagymértékű, hogy a nem népi közösséghez tartozó szemlélő, illetőleg a szöveget a gyűjtő lejegyzése nyomán olvasó a játékosokat és a játékban örömet találó, gyakran aktívan résztvevő jelenlevő közönséget könnyen illetheti durva lelkülettel, műveletlenséggel, alacsony szintű szellemi igényvel. Minden valószínűség szerint e játékok obszcenitása lehet az egyik oka annak, hogy ilyen halotti búcsúztatók gyűjtésére és publikálására az utóbbi időkig lényegében nem került sor. A köznap életben egyébként igen magas erkölcsi normájú, a közbeszédben a trágárságot kerülő, a koituszról, a fajtalan dologokról nem beszélő emberek a halottas játékban mindezeket megengedhetőnek tartják, teljesen természetesnek veszik, függetlenül attól, hogy gyermekek, serdülő lányok és fiúk, tehát kor és nem szerint mindenki képviselve van a jelenet bemutatásán. Nyilvánvaló, hogy e tekintetben is olyan ősi hagyatékról van szó, amelynek a pszichikai háttérében évezredek kultúrájának az emléke lappang. Gondoljunk csak az antik játékok obszcenitására, amellyel, ha nem is a kontinuitást, de a lelkiséget méltán kereshetjük.

A tudományos elemzés során a halottas játékok funkcionális kérdései fontos hangsúlyt kaptak. E problémakörben a kutatók eljutottak a primitív dráma kialakulásának kezdetéig. A népi dráma archaikus motívumai lehetőséget nyújtanak ahhoz, hogy a szokás különböző rétegeit egymástól elválasztva és egymáshoz viszonyítva felvethessük a funkcionális kérdéseket. Ha példáinkat a történeti fejlődés szemelőtt tartásával vizsgáljuk, bizonyos változásokat, új formákat állapíthatunk meg. A feltételezett egykori és az új, számos esetben többszörösen kontaminálódott forma között időben nagy távolság van. Voltaképpen csak a recens anyag, a szokás újkori értelmezése nyújt biztos alapot a funkcionális vizsgálathoz. A problémát a kutatók az ősök kultuszától a farsang, a tél eltemetésének hipotéziséig a legkülönbözőbb irányból közelítették meg. A magyarázat során igen gyakran abból az alkalomból indultak ki, amelyben a játék, illetőleg a halott és a halál motívuma előfordult. Ma már köztu-

dott, hogy az ősi kultúra elemei, rítusai, szokáscselekvései az európai parasztság hagyományában olykor egyező, olykor azonban egymástól teljesen különböző alkalomhoz rögzítődtek. Ez a magyar hagyományban is kitűnően megfigyelhető éppen a halottas játékokkal kapcsolatban. A szerteágazó problémakör kutatási kérdéseire a halott, a halál és temetés együttes vizsgálatkor különös figyelmet kell fordítanunk.

A magyar halottas játékok bemutatása kapcsán szükséges tekintenünk az európai párhuzamokra. Úgy véljük, hogy különösen fontosak elsősorban a Kárpát-medence népeinek idevonatkozó hagyományai, különösképpen a szláv népek népi színjátszásának példái. A halottas játékok, a temetés paródiájának a magyarhoz hasonló nagymértékű elterjedettsége és ismerete az idegen népek körében nem figyelhető meg. Pompás párhuzamok főleg a szláv népek hagyományából állnak a rendelkezésünkre. A halottas játék körébe vonható különböző motívumok számos más európai és távolabbi nép dramatikus szokásaiban is felbukkannak. Az európai paraszti kultúrában a farsangi hagyománykör bővelkedik ugyan a halottas játékok párhuzamaival, ezek a játékok azonban a kalendáris időponttal állnak szoros kapcsolatban, a farsangnak mint egy naptári időszakasz befejezésének, eltemetésének lettek a megnyilvánulásai. Csupán szórványos példák mutatnak a tényleges temetés parodisztikus, színjáték-szerű megjelenítésére.

A temetés paródiájának jelenetei felvetik a színjátszás kérdéseit is. Mindazok a játékok, amelyek zárt körben ún. szobai jelenetként kerülnek bemutatásra a színjáték, a népi dráma jellemző jegyeit kétségkívül magukon hordozzák. A népi színjátszással kapcsolatos műfaji kérdésekben a kutatók különböző álláspontot képviselnek. A játék, a dramatikus népszokás és a népi színjátszás felváltva fordulnak elő a szakirodalomban. Véleményünk szerint mindezen fogalmak használatának megvan a létjogosultsága. Ha szorosan ragaszkodunk egyetlen műfaji kategóriához, akkor a néphagyomány azonos alapú, eredetű, rendeltetésű és funkciójú dramatikus szokásmegnyilvánulásait egymástól elválasztva a legkülönbözőbb csoportokba kellene sorol-

nunk, ami folklorisztikai szempontból nagy tévedés lenne. Ha csak azokat a jeleneteket illetjük a színjátszás fogalmával, amelyekre a műfaji jegyek ráillenek, akkor nyomban ki kellene rekeszteni azokat, amelyek a néphagyományban már csak leegyszerűsödött formában ismeretesek, noha pontosan tudjuk azt, hogy egy teljesebb, a színjátszás minden jegyét magán viselő formának a szétesett, illetőleg leegyszerűsödött példáival állunk szemben. Az egyszemélyes jelenet is lehet nagyszerű színjáték. Ha a műdráma irányából közelítünk a népi színjátszáshoz, akkor nyilvánvalóan számos műfaji problémába ütközünk. Természetesen azonban nem hagyhatók figyelmen kívül a szerepre, a szerepjátszásra, a kellékekre, a felkészülésre, a színhelyre, az alkalomra, a közönségre stb. vonatkozó kérdések.

A magyar népi színjátékok, dramatikus szokások kutatása során a halottas játékokról az utóbbi egy-két évtizedig alig esett szó. A népi színjátékok vizsgálata hosszú időn át majdcsaknem a misztériumjátékok körére irányult, s bár a szokáshagyomány legkülönbözőbb dramatikus elemeire is felhívták a folkloristák a figyelmet, a kutatásnak az a szempontja, amely szerint a gyűjtött anyagot minden esetben a klasszikus színház törvényeihez viszonyítva kell értékelni (vö. Dégh Linda: *A magyar népi színjátékok kutatása*. Budapest, 1947.), bizonyos gátat szabott a szélesebb horizontú elemzésnek. A kutatások mind vertikálisan, mind horizontálisan széles alapokra helyeződtek *Dömötör Tekla* különböző munkáiban, aki többször érinti a halottas játékok kérdését is, rámutatva a rítus, a kultusz, a paródia jellemző megnyilvánulásaira, a mágikus háttér motívumaira, amelyekről alább részleteiben is szólunk. A népi dráma kapcsolatainak tágabb összefüggéseihez *Kardos Tibor*, *Hont Ferenc* és mások munkái nyújtanak bőséges példákat. Rendkívül figyelemre méltóak mindazok a törekvések, amelyek a dramatikus népszokások és az antik színjátszás közötti motívumegyezés kérdéseit, a középkori művek nyomán egy feltételezhető kontinuitást, továbbá a néphagyományban való továbbélés lehetőségét vetik fel.

A népi dramatikus játékokkal való foglalkozásom kezdetén, az 1950-es évek derekán a kelet-magyarországi falvakban figyel-

tem meg először a halottas játékokat. A népi színjátszás gazdag repertoárjához tartozott az álhalott parodisztikus temetése, búcsúztatása. A játék a magát halottnak tettető élő személlyel rendkívül groteszknak hatott. Az obszcenitásban bővelkedő színjátékra a figyelmem behatóbban akkor irányult, amikor annak párhuzamait ugyancsak a recens hagyományban más magyar nyelvterületen is megfigyeltem. A gyűjtés nyomán bőséges anyag került lejegyzésre. A játék népszerűsége lehetőséget nyújtott ahhoz, hogy ne csak elmondás nyomán, hanem „élőben” is megismerhessük a szokást, jelen lehessünk a jelenet bemutatásán. Részint saját terepmunkánkkal, részint kérdőív segítségével nagyszámú variánst gyűjtöttünk össze. Néhány változatot publikáltunk és úgy tűnt, hogy az „illetlen” szövegek kéziratban maradnak. Úgy látjuk azonban, hogy a népi színjátszás igen becses csoportját alkotják a temetési paródiák és mindenképpen hasznos, ha minél több változat publikálásra kerül. A példatárral a tudományos elemzéshez, a népi színjátszás különböző szempontú vizsgálatához kívánunk megfelelő anyagot nyújtani. A variációk száma szerint is egyre bővülő repertoár lehetőséget nyújt a temetést parodizáló és általában a halottas játékok elemzésére, a fő típusok elterjedési területének a megállapítására, s ennek révén a szomszédos és a távolabbi népek vonatkozó hagyományával való összevetésre, a kapcsolatok irányának, az átadás-átvétel kérdéseinek értékelésére. A népi színjátszás jelen kötetben bemutatott példái is kitűnően bizonyítják a magyar népi kultúra belső fejlődését, az önmagát megújító, sajátos motívumokkal gazdagító hagyományt teremtő erejét.

Munkám a magyar népi színjátékokra, dramatikus szokásokra irányuló kutatásaim újabb eredménye. A recens anyag gyűjtéséhez, a feldolgozó munkához a Magyar Tudományos Akadémia és a Kossuth Lajos Tudományegyetem hathatós támogatását élveztem. A kötet megjelentetéséért egyetemi munkahelyem vezetőségének fejezem ki köszönetemet.

(Anyagbemutató)

A népi színjátékok jelentősebb anyagbemutására a magyar szakirodalomban az ún. misztériumjátékokkal, a betlehemes játékokkal kapcsolatban került sor. A betlehemes játékok gyűjtése során oly nagy mennyiségű anyag került lejegyzésre és publikálásra, hogy a nagyszámú változat alapján a magyar nyelvterületen elterjedt és ismeretes típusokat, az azonosságot, a különbséget stb. jól meg lehet állapítani. Gazdag példatárral nyújtott idevonatkozó áttekintést A Magyar Népzene Tára Jeles napok című kötete.¹ A temetési játékok alábbi példatárával hasonló a célunk. Egy korábbi munkánkban² a népi színjátékok különböző példáit tettük közzé, a közelmúltban hasonlóképpen nyújtottunk áttekintést egy közösség dramatikus szokásairól,³ azonban a betlehemes játékoktól minden tekintetben más jellegű paraszti játékok önálló csoportjáról, a halottas játékokról elsőként kerül nagyobb anyag bemutatásra. Itt szeretnénk megemlíteni, hogy a népi színjátszás vizsgálata során külön vesszük a betlehemes játékokat. Az egyházi jellegű vallásos játékok eredete, háttere, a népi kultúrába való bekerülésének periódusa, a terjedés, a hagyományozódás stb. folyamata jól nyomonkö-

1. Budapest, 1953.

2. *Ferenczi Imre—Ujváry Zoltán: Farsangi dramatikus játékok Szatmárban*. Debrecen, 1964.

3. *Ujváry Zoltán: Varia folkloristica*. Debrecen, 1975. 93—111.; A halottas játékokról írt tanulmányaim: A temetést parodizáló színjátékszerű szokások kérdéséhez. Szolnok megyei múzeumi évkönyv, 1973. 221—228.; Das Begräbnis parodierende Spiele in der ungarischen Volksüberlieferung. Österreichische Zeitschrift für Volkskunde. Bd. 69. 1966. 267—275.; További változatot közöltem: Lakodalmi játékok Konyáron. A debreceni Déri Múzeum Évkönyve 1966—1967. Debrecen, 1968. 447—492.; Temetési paródia a dereski lakodalomban. Múzeumi Kurir, 1974. 15. sz. 64—66.

vethető. A néphagyomány egyéb dramatikus szokásanyaga megközelítésének más iránya szükséges. A nem vallásos témájú, sőt, gyakran — mint a halottas játékok számos variánsa — egyházat gúnyoló, társadalombírálatot rejtő, a népelet különböző helyzeteit megjelenítő, a rítusok világába vezető játékok a népi kultúra széles körű és különböző irányba kitekintő elemző vizsgálatát igénylik. A részletezőbb elemzéshez nyilvánvalóan minél több változat ismeretére van szükség. Jó példát mutat erre a tudományos eredmények tekintetében a különböző műfajokból (népdal, népballada, mese, monda stb.) publikált hatalmas mennyiségű anyag.

Ebben a fejezetben azokat a játékokat mutatjuk be, amelyekhez részletezőbb játékleírás, illetőleg szöveganyag kapcsolódik. A halottas játékok itt közölt változatainak zömében a parodisztikus jelleg mind a szövegben, mind a cselekvésben jól megfigyelhető. A játékok közelebbi és távolabbi párhuzamait külön fejezetben soroljuk fel. A példákat területi, falvankénti, illetőleg a bemutatás alkalmának megfelelő sorrendben közöljük. Először a lakodalomban bemutatott halottas játékokat — ez a nagyobb anyag —, majd a farsangkor, a fonóban játszott változatokat ismertetjük. Az obszcén szavakat — kivéve a durván trágár fogalmakat, mondatokat — a szövegben ahol csak lehetett, meghagytuk. Munkánknak tudományos célja van, s ebben az összefüggésben nem nélkülözhető a valóságnak megfelelő anyagismeret.

*

Alföld általában.

A Koszorú 1864-i évfolyamában *Török Károly* Magyar lakodalmi szokások az Alföldön címmel figyelemre méltó közleményben írja le általában az alföldi lakodalmi szokások rendjét. A cikk említi a lakodalom éjszakáján szokásos temetési játékot. Mivel csak erre a lakodalmi játéokra utal, föltételezhetjük, hogy a temetést parodizáló jelenet igen népszerű s valóban az egész Alföldön elterjedt lehetett. Kár, hogy a szerző a játékot nem

mutatta be részletesen. Az említett közleményben a következőket olvashatjuk: „Hajnal felé, midőn már a legénység be kezd telni a tánczal, hozzáfognak mindenféle dévajshoz; ekkor kerül rá a sor a *temetkezésre*, nevezetesen az *izgáncs* leterít egy legényt a ház közepén fehér lepedővel, ez a halott, ekkor előveszi a tavalyi kalendáriumot, s abból elbúcsúztatja a körül állóktól, majd felolvassa a halott *testamentumát*, előadja mije volt? kinek mit hagyott? stb... van nevetés meg nevetés, de még mennyi!”⁴

A múlt században a halottas játék felkeltette a műveltebb emberek figyelmét is. Különösen a játéknak az a variánsa, amelyben a halottat életre keltik. Szalai István szentesi református lelkész 1860-ban Toldy Ferencnek küldött levelében részletesen leír egy jelenetet, amely — a későbbi párhuzamokból kitűnik — a halottas játék egy részét alkotja. A levelet 1904-ben a Természettudományi Közlöny a Kérdések rovatban közzéteszi, amelyre Váradi Antal kabai református néptanító ugyanabban az évfolyamban válaszol, amely kapcsán a halottas játék lefolyását pontosan bemutatja. A Természettudományi Közlöny a játékot nyilvánvalóan az élesztési kísérlet miatt tette közzé, amint az az alábbiakban kitűnik.

Szalai István lelkész megfigyelését a játékról igen lényeges teljes terjedelmében megismernünk, mivel ez ennek a szokásnak több mint száz év előtti gyakorlatáról való tudósítás. A Magyar Tudós Társaság levelező tagja 1860. július havában egy társaságban figyelte meg az addig ismeretlen játékot.

„Szentesen egy vidám társaságban jelen lévén, következő, előttem rendkívül feltűnő játékot tapasztaltam. — Egy, akármilyen súlyos férfiú lefekszik hanyatt egy a' földre terített köpönyegre; 6 férfiú mellé áll, hármával szemközt; most kettő ezek közül a fekvőnek nyaka alá, kettő dereka alá, kettő pedig belül a' bokán a' lába alá teszi kinyújtott mutatóujját; természetesen szemközt, átellenben esnek a mutatóujjak, melyeknek

4. Török Károly: Magyar lakodalmi szokások az Alföldön. Koszorú, II. 2. félfv (Szerk.: Arany János). Pest, 1864. 474—475. A leírást utánközli: Réső Ensel Sándor: Magyarországi népszokások. Pest, 1867. 35—50.

koránt sem kell egymást érniök. — Így elhelyezkedve, a' fekvő megmereszti magát; azonnal, ezen vezényszóra *no*, vagy *lehet*, mind a' fekvő mind a' 6 férfiú egyszerre elkezdik a levegőt szívni magukba, csak kissé kinyitott szájakkal, nem nagyon sebesen, de mégis kissé élénken és folytonosan, megszakítás nélkül. Ugyanazon pillanatban, midőn a levegőszívás kezdődik, egyszermind a' 6 férfiú, kik mint említém, hármával szemközt guggolnak, kezdi a kinyújtott mutató újjal a' fekvő férfiút fölemelni 's mind addig emelik feljebb-feljebb a' levegőbe, akár egy ölnyi magasságra, míg csak légszívásuk tart, a' nélkül, hogy súlyt éreznének. Megszűnván a' légszívás, azonnal le kell állítani talpára a' fölemelet egyént, mert különben leesik. Valamint akkor is leesik, ha valaki az emelők közül, vagy pedig a' fölemelt, elneveti magát, mert ez esetben a' beszívott lég kiszalad belőle. Ezen játékot lakodalmak alkalmával szokták gyakorolni a' már kedvre derült vendégek, és számtalan nevetségre nyújt alkalmat. — Midőn ezen tüneményt egész bámulással végignéztém, minden lehető körülményt megpróbáltattam; nevezetesen, ha a' fekvő szívja a' levegőt 's a' 6 férfiú nem; továbbá, ha a' 6 férfiú szívja és a' fekvő nem; végre ha sem a' fekvő, sem a' 6 férfiú nem szívják a' levegőt: egyik esetben sem tudta a' 6 férfiú megmozdítani a' fekvőt. Mihelyt azonban mind a' heten szívták a' levegőt, egyszerre sikerült a' fölemelés. Hogy pedig tökéletesen meggyőződjem, magam is részt vettem az emelésben, és valóban úgy tapasztaltam, hogy csak addig sikerült, míg a légszívás tart."⁵

A fentebb említett Várad Antal kabai néptanító a Természettudományi Közlönyben feltett kérdésre, mely szerint hol és hogyan ismeretes az Alföldön a Szalai István által leírt játék, a következőket válaszolja:

„A játék a nagy magyar Alföldön ma is gyakorlatban van; »halottas játék« a neve. Lakodalman mulattatják előadásával, eljátszásával a vendégeket azon időben, mikor éjjél után a menyasszony a másik szobába, esetleg kamarába vonul, hogy külsőleg asszonnyá avattassék, tehát a kontyolás ideje alatt.

5. Természettudományi Közlöny, XXXVI. 1904. 411—412.

A játék ily módon folyik le: A reggeli 7 órától tartó tánczban kifáradt legénység megbízottja, rendesen a második vőfély, a násznagytól engedelmet kér egy kis tisztességes játékra. A násznagy megadja az engedelmet, de hangsúlyozza, hogy a tisztesség határai közt folyjon a játék.

Ekkor 12—15 legény a szobából kimegy az udvarra. Előkeritenek egyszerű falóczát, leterítik pokrócczal vagy lepedővel. Akkor ráfekszik egy legény halottnak. Beterítik felül is egy lepedővel. Hat legény — három párban — felemeli és viszi be a mulató ház közepére. Elöl megy a kántor, énekelve ezt a halotti éneket: «Már elmégyek az örömbé, paradicsomnak kertébe» stb. A koporsó után jön a papnak öltözött legény és tógája zsebéből — mely tóga a derékon körülkötött fekete darócszűr — elővesz egy régi könyvet vagy ócska naptár darabot és abból — előre betanult — karakán versezettel elprédikálja a halottat. Elszámlálja — természetesen fordított értelemben — minden virtusát. Aztán elbúcsúztatja a halottat feleségétől, gyermekeitől, nőtestvérjeitől; az mulattató a dologban, hogy a vénasszonyi ruhába bújtatott pajzán legények ekkor hangos sírásra fakadnak.

A búcsúztató után így szól a papnak öltözött legény: Elpárentáltuk hát a megboldogultat, most már elkék temetni; de előbb próbáljuk meg, hát ha fel tudnánk támasztani. Szívjunk bele életnek lehetőségét, hát ha visszatér bele az élet szikrája! Ekkor a halott két oldalán álló 3—3 legény, kezét bedugván a halottat fedező lepedő, pokrócz, ágyterítő — ezekből áll a szemfedél — alá, elkezd a levegőt szívni és a halottra fújkálni. Ez idő alatt meg egy-két legény titkon a lócza alá húzódik, szép csendesen fölemeli a halottat, aki talpra ugrik, s így szól: Adjatok egy kis bort, szomjúhozom stb.

Ilyen alakban megy végbe a halottas játék, amelyet szerény véleményem szerint Szalai István szentesi lelkész valószínűleg csak felületesen szemlélt meg. A játéknak frivol és pikánsabb részletei is vannak; de a részleteket urak jelenlétében rendesen elhagyják.

E sorok írója több mint száz földmíves lakodalomban vett részt, többnyire mint főnásznagy (s a rend és a mulató legény-

ség kellő korlátok közt tartása szempontjából reggeli 9 órától rendszeren másnap reggeli 4—5 óráig — természetesen 2—3 napos lakodalmakon szintén az említett idő arányában —) s elég alkalma volt végig nézni a «halottas játékot». Több, kevesebb eltéréssel ugyanazon czeremóniával játszák Bihar, Hajdú, Jász-Nagy-Kun-Szolnok megyében legalább azon községekben, ahol megfordultam.”⁶

Váradi Antal megfigyelése a halottas játékról lényegében a múlt század második felére, a századforduló idejére vonatkozik. Mint a Hajdú megyei Kaba lakosa, leírása elsősorban az ottani lakodalmak halottas játékaire vonatkozik. Közlése szerint azonban megfordult Bihar, Hajdú és Jász-Nagy-Kun-Szolnok megye egyes községeiben, amelyekben némi eltéréssel szintén ismerik és előadják a halottas jelenetet. Mindezek nyomán, a Koszoru közleménye alapján és a lényegében napjainkig gyűjthető, megfigyelhető recens anyag birtokában a temetést utánzó, parodizáló játék ismeretét és előfordulását a Nagy Magyar Alföldön általánosnak tekinthetjük.

Nádudvar.

A halottas jelenetet, a temetést parodizáló játékot főleg a *fosztókák* alkalmával és aratáskor az eső miatti kényszerű pihenőidőben az aratók szálláshelyén mutatták be. A tollfosztáskor és az aratáskor játszott jelenet között némi eltérés van. Ez utóbbi alkalommal a játékokban az obszcén vonások előtérbe kerülnek. Mindkét játék menetét külön-külön írom le. Tulajdonképpen a

6. Természettudományi Közöny, XXXVI. 1904. 730.; Tanulságos közlést olvastunk ugyanezen lap 461. oldalán a Feleletek rovatban *Bretovszky Béla* tollából: „A múlt havi Közönyben leírt játék valószínűleg nem kizárólag alföldi, mert 1886. táján Máramaros-Szigeten az úri fiataltság között nem egyszer játszották velejében ugyanúgy, mint a Szalai tiszteletes úr leírásában olvasható. A játék ugyanis így folyt le: a médium székre ült, négyen köré álltak; 1—1 a térde, 1—1 a hóna alá tette az ujját, még pedig nem egy, hanem egymáson mind a két mutató ujját. Az emelés épp úgy folyt le, mint a kérdésben forgó játékokban. Az emelők hol 14—16 éves fiúk, hol fiatal lányok voltak; a médiumok nem egyszer igen súlyos nénik és bácsik; de a fölemelés mindig sikerült, ha a levegő beszívása zavartalan volt. Megjegyzem, hogy a játékokban magam is részt vettem.”

szobában bemutatott halottas játék a teljesebb és az valójában a temetést parodizáló szöveges jelenet. A másik variánsban csak a „halottat” mutatják be anélkül, hogy a játékban résztvevőknek meghatározott szerepük lenne, illetőleg meghatározott beszédet mondanának. Különbség még az, hogy ez utóbbiban egy legény, az előzőben egy bábu alakítja a halottat.

A variáns:

A szobai halottas játékot rendszerint 9 személy játssza: *pap*, *kántor*, *harangozó*, 2 *sírásó*, a *halott felesége* és 3 *gyermeke*.

Öltözet:

A *pap* fekete szoknyát húz magára, fehér női inget vesz fel. Vállára lehetőleg piros ágyterítőt borít, amely a palástot jelképezi. Kezében egy ócska könyv. A *kántor* hosszú kabátban van. Üveg nélküli pápaszemet tesz fel. Kezében énekeskönyv gyanánt egy régi kalendáriumot tart. A *harangozó* kifordított nadrágban és kabátban van. Kezében egy *gulyakolomp*, amivel harangozik. A *sírásók* ugyancsak kifordított ócska öltözetben vannak, arcukat bekenik. A felszerelésük ásó és lapát. A gyászoló család tagjai közül a *feleség* fekete ruhát vesz fel, fejét fekete kendővel borítja, arcát zsebkendővel takarja, szemét azzal törülgeti, miközben a halott felett sír, *javeszékel*. A három gyermek közül kettő fiúnak, egy lánynak van öltözve. Ócska ruhában vannak. Hangosan sírnak, olykor-olykor nagyokat jajdítanak.

A *ravatalon* egy régi mosóteknő. Az aljára szalmát tesznek s arra helyezik a halottat: egy bábút. Ez szalmával kitömött férfi-ruha. A szemfedél, amellyel az egész ravatal le van takarva: házi szövésű ócska pokróc.

A játék lefolyása:

A résztvevők megállnak az ajtó előtt. A *harangozó* kolompol, majd bemegy a házba és a következőket mondja:

— A szomszéd meghalt. El kéne temetni. Szabad-e a ravatalt behozni?

A háziak rámondják:

— Szabad!

Ekkor a két sírásó beviszi a szobába a koporsót. Mennek utána a halott hozzátartozói, a felesége és a három gyereke, valamint a pap és a kántor. Körülállják a ravatalt. A hozzátartozók sírnak, jajgatnak, úgy azonban, hogy ne zavarják a pap és a kántor beszédét. A búcsúztató előtt a kántor és a pap imát mond.

Kántor: Ettem pirítóst, de nem volt zsíros.

Pap: Glória górálja a tyúkot.

Kántor: Krisztina, Krisztina, te szép leány!

Pap: Ide, ide jössz már!

A pap búcsúztató beszéde:

Jöjjön áldás és békesség attól a nagyhatalmú Lucifertől, aki teremtette a parasztember sanyargatására a kaszát, a kapát meg a villát és mindenféle veszedelmes szerszámokat. Ennél jobb volt a gulyák, a nyájak és a kondák után a zöld mezőben heverészni és őket legeltetni.

Kedves hívem, Kaszás Elek!

Hogy elbánt a halál veled. Így bizony, így szokás!

Elmegyen, akit visz a nagy kaszás.

Mélyen megrándulva állunk e koporsó mellett, mely takarja Kaszás Elek kihült tetemét. Míg élt, körülötte a szomszéd tyúkjai, kakasa nem soká kukorékolt, mert ő bekoppintotta. Gyászolja hú felesége, aki a szomszédal lakott,

A három gyermeke, akik nevetnek, hogy ő már halott. Neked Pista fiam, nem hagyok egyebet,

Csak, hogy az egyik határról a másikra mehetsz.
Jancsi fiam, neked hagyom az ostorom,
Hogy legyen mivel hajtani a szegénységedet.
Neked meg Eszti lányom, hagyom az üres tarisznyám,
Hogy ne találj benne semmi mást.

Amen.

Ezt követően ének hangjai és a harangozó kolompolása közben a sirások megfogják a koporsót és lassan kimennek a házból.

B variáns:

Az uradalomban az aratóbanda tagjai játszották. Az aratók között évről-évre voltak új legények és leányok, akik addig nem ismerték a játéknak ezt a formáját. Az ő számukra mutatták be, ill. tréfálták meg őket a jelenettel. Mivel bizonyos értelemben beugratós játékról van szó, az aratási szezonban csak egy alkalommal tudták játszani, illetőleg csak akkor, ha az aratóbandába új tagok kerültek.

Egy legényt az új tagok közül megkérnek, hogy feküdjön le és tetesse magát halottnak, gombolja ki a nadrágját, tolja le a gatyáját úgy, hogy látszódjon a pénisz. Többnyire rávették, hogy állítsa fel. Pokróccal letakarták. A játékot ismerő legények, beavatottak körülállták a halottat és hangosan siratták. Közben-közben fel-felemelték a pokrócot, alánéztek s mondták, hogy a halott éppen elfér a koporsóban, milyen jól néz ki stb. Mondják a leányoknak, hogy jöjjenek ők is és nézzék meg a halott legényt. Amikor a *próbálatlan* leány felemeli a pokrócot s alánéz, meglátva a fiú péniszét, elsikoltja magát és elszalad. A többiek kérdezik, hogy mit látott. Nem mondja meg. Erre egyenként a ravatalhoz mennek és a *szemfedő* alá pillantanak. Miután már mindegyik új marokszedő lány megnézte a halottat, egy asszony szekérkenőcsöt visz a ravatalhoz. Felemeli a pokrócot és a *kulimászt* odavágja a legény falloszához, miközben azt mondja:

— Nem halt ez még meg, hadd haljon hát meg!

A halottat alakító legény erre nyomban felugrik. Most már

rádöbben arra, hogy beugratták. Káromkodik erősen. A jelenlevők pedig hangosan nevetnek rajta. Gyakran órákig eltartott, amíg a legény a kulimásztól megtisztította magát.

Az idősebb aratók, a játékot már ismerők szándékosan nem tájékoztatják a fiatalabbakat, a szokást még nem ismerőket a játék lényegéről. Úgy tartották, hogy ezt mindenkinek meg kell ismerni. Meg kell látni minden lánynak, amit látni akar, amire mindegyik kíváncsi. A játék után azt mondták nekik:

— No most már nagylányok vagytok!⁷

Olyasmibe avatták be a lányokat, amit addig még nem tudhattak, s látták azt, amit addig még nem láthattak.

Sárrétudvari.

A temetést parodizáló játék, a *halottazás* szöveges részének két variánsa volt ismeretes Sárrétudvariban. A játékokat a lakodalomban mutatták be. Gyűjtésem során Sárrétudvariban már nem akadtam olyan emberre, aki a játékban mint szereplő részt vett. A lakodalomban előadott játékok, jelenetek az első világháborúig voltak ismeretesek. Az egykori kiváló játékosok, szervezők már nem élnek. Szerencsére azonban a játékok szövegét megőrizték a vőfélykönyvecskék, kéziratok füzetek. A lakodalmas nép szórakoztatásáról a vőfélynek kellett gondoskogni. Mivel éjjel után a menyasszony átöltöztetésének időszakát játékokkal töltötték ki és ennek rendezése a vőfély feladata volt, a vőfélyversekkel együtt a játékok szövege is bekerült a kézirat vőfélykönyvekbe. Két kézirat sárrétudvari vőfélykönyv is megőrizte a lakodalmi játékok szövegét. A halottas játék szövegének egyik variánsát Szekrényesi Lajos kézirat könyvében találjuk (*A variáns*). A bejegyzések nyomán megállapítható, hogy a szöveget a múlt század végén, e század elején jegyezte a tulajdonos a füzetbe.⁸ A másik variánst Hegedűs Imre sárrétudvari földműves vőfélykönyvében olvashatjuk (*B variáns*).

7. *Ujváry Zoltán*: *Varia* . . . i. m. 100–102.

8. *Ujváry Zoltán*: Társadalmi konfliktust megjelenítő három népi színjáték. *Műveltség és Hagyomány*, X. 1968. 128.

Ebben a füzetben lejegyzett szöveg azonos Zagyva László gyűjtésével. Zagyva László 1954-ben, az azóta már elhunyt Hegedűs Imre 64 éves parasztembertől jegyezte le a *halottas* játékot.⁹ A szövegek közlésénél a kéziratos vőfélykönyveket veszem alapul. Az obszcén mondatokat, szavakat kipontozom, ill. kihagyom, s a szöveget a helyesírásnak megfelelően közlöm ott, ahol az eredeti a megértést zavarná.

A variáns:

Első halotti ének:

Mint a szép csüves paprika
Kíváncozik a húsba,
Lelkem úgy óhajt a borra,
Tehozzád én kulacsom.
Kíváncozik én torkom.
Vajon szíves eleibe,
Mikor jutok a pincébe?

A halotti búcsúztató:

A mi segedelmünk jöjjön az úrtól, aki teremtette az üllőt, a kis és nagy kalapácsot és minden ingó-bingó szerszámát egyetemben. Ámen.

Ó, életnek és halálnak győzhetetlen fejedelme!

Ezen férfiúnak most lesz temetése.

Búcsúzó szavamat kezdem el beszélni,

Édes gyülekezet, tessék rá hallgatni.

Itt van egy dög, kit elevenen elragadt az ördög.

Ismertétek őtet élteben. Sokat hallottátok élteben nevében.

Ezen férfiúnak most történt halála.

Ott történt kint a pitvarban,

Hogy feküdt szegény egy kopasz rengőre,

Még a szeme sincsen felmeredve,

9. A debreceni Egyetemi Néprajzi Intézet Adattára (a továbbiakban: DENIA),
Itsz.: 186.

A két lába sincsen összekötve,
A gyehenna tüze bár ötet égesse.
Élete párja egyedül te valál,
Kedves malom bálvány, ki magad maradtál.
Eltöltöttetek együtt ötvenöt évetet,
Nyertetek az úrtól huszonnégy gyermeket:
Mind együgyü.
Ezen halottunk neve Nyalodsegem Pál,
Látod, mily hirtelen elkapta a halál.
A nagy zokogásnak békét kell mán hagyni,
Búcsúzó szavamra jól rá kell hallgatni.
Násznagy uramékra fordítom legfeljebb,
Kérem, a poharat adogassák lejjebb.
Minek tartják aztat ottan borral tele,
Már a kántor úrnak száraz a gégéje.

1. Gyere közelebb most kedves fia, Amrúzs!
Hogy a te farodba menjen egy darab bikahús.
Nem kell a szegyesse, nem kell a combossa,
Elég lesz annak a tiszta szín fa . . . a.
2. Gyere közelebb most kedves fia, Gáspár!
Hogy a te farodat fúrja ki a számár.
Hideglelés téged negyednapba bántson,
Még az is terajta csak hét évig tartson.
A nyavalya törjön reggel, délben, este,
Egyaránt gyötörjön minden óra közben.
3. Gyere közelebb most kedves fia, Sándor!
Sokkal rosszabb vagy, mint voltál máskor.
4. Gyere közelebb most kutya úzó Péter!
Végbúcsú szavamra halgass rá még egyszer.
Tudod, életedben te mindig rossz voltál,
Hogy a te farodat fúrja ki a számár.
5. Gyere közelebb most kedves fia, Mihály!
Amír te ezt tetted halála óráján,
Serblijét kihordta, eltetted pipáját a hétnek utolján,
Mégsem vetted azt meg a hét vasárnapján.

3. Gyere közelebb most kedves lelkem, Rébék!
Akármikor kértem, te mindig adtál még.
Nem fogott ki rajtad, reggel, délben, este,
Akármikor kértem, fordultál girincre.
4. Hová húzódtál el kedves lelkem, Zsófi?
Tudom, hogy meg kellett már a jót kóstolni.
Tudom, hogy volt annyi, vagy ennyi,
De nem tudnák az árát kifizetni.
5. Gyere közelebb most kedves lelkem, Erzsók!
Tudod, mily édes volt a múltkori pár csók,
Mikor megcsókolt volt téged a kontorás,
Következett abból sűrű sóhajtozás.
Nézd csak a hamisat, nézd miként szégyenli,
Hogy más is látta, nem tudja tagadni.
6. Hová húzódtál el kedves lelkem, Eszter?
Akármikor kértem, te mindig adtál egyszer.
Akár minap egy szómra mindjárt adtál kétszer,
Tudom, hogy most is adsz, hogy ha kérek, hétszer.

Az örök életről csak annyit mondhatok,
Nem tudom, ezáltal talán egyet hazudhatom.
Rettenetes hely az. Már most egyet iszom, azután mondom.
Vagyon olyan keskeny út a menyország útja,
Keskenyebbnek írják, mint a vargák zúgja.
Muzsikásoknak kívánom áldásom.
Szálljon reátok az égnek harmatja,
Mely a nagy tölgyfákat kétfelé hasgatja.
Ámen.

Második halotti ének:

Jer, temessük el a testet,
Melyből kilestük a lelket.
Akasztassék a fára,
Mindenek láttára,
Neked nem kívánhatunk mást:
Elevenen megrothadást.

B variáns:

A halottat alakító legényt letakarva lócára fektetve két társa viszi be a szobába. A *pap* megy utána, aki egy lepedőt borít magára, fejére fehér süveget tesz, a kezében *vetett ganét* tart. Az a biblia, amelyről a prédikációt olvassa. A *halottat* a siratók fogják körül. Amikor mennek befelé, az *Óh ártatlanság bányája* kezdetű református nagypénteki ének dallamára a pap énekel, majd *fohászt* és *ígét* mond, azután pedig *prédikál*. A szöveg többnyire rímes, azonban a sorok különböző szótagszámúak. Ahol lehet, a verses formát megtartjuk.

Bemenő ének:

1. Híres Jukdugó Dániel!
De elbánt a halál kenddel!
Hiszen ez már régi divat,
Így jár, akit az úr hivat!
2. Itt nyugszik az öreg Dani,
Ki jól tudott lyukat dugni.
Hol bedugta, hol kihúzta,
Ahogy Sárrika kívánta.
3. Itt nyugszik egy öreg csorba,
Disznótorba verték orra.
Öregkorba hullt a porba,
Áldás, béke poraira.

Fohász:

Életnek és halálnak győzhetetlen fejedelme! Vidd ezt a döngőt el a pokolból a gyehenna tüzére. Ámen.

Íge:

Azok a szent ígék, melyeket a szomorú gyász isteni tisztelet alkalmával előttetek fel akarok olvasni, megírva találhatóak a feneketlen tenger fenekén levő örökkön örökké sötétségben levő,

soha napvilágot nem látó, ezer meg ezer színben csillogó gyönyörű szép drága gyöngyökön, eképpen: Olyan a halál, mint a lencsetörő kanál, mely a főzőasszony kezében úgy a kicsiny, mint a nagyobb lencsét összetöri. Eddig szól az ige.

Prédikáció:

Szomorú halotti gyülekezet! Kik e halott felett keseregtek, látjátok, meghalt ez az öreg legény!
Lelankadt a farka, többé nem kemény!
Meghalt életének legszebb divatában,
Nem dobog már szíve a gatyában.
Kirúgott a világ kéménye oldalán.
Az kellett a disznónak, gazember volt, nyilván.
A jó disznószaros káposztával jóllakott, szegény,
Éppen tegnapelőtt ez az öreg legény.
Akinek a neve Dániel volt,
De ez igen jó ember volt szegény, mégis megholt.
Sirassátok hát őt nem kis keseregve!
Ne sirassátok, hadd vigye a fene!
Szűnjék meg szemetek könnyhullása,
Temessétek el már, hogy a görcs ne rázza.
Búcsúznak most tőled nőtlen legények,
Fogadjátok meg szavamat, amit mondok néktek:
A leányokat szeressétek, amíg e világon éltek.
Addig iparkodjatok, míg kemény a farkatok.
Ha valami szűzleányt megláttok a világon,
Igyekeztek tartani a farkatokon.
Annyi lányt próbáljatok ki minden,
Ahány fűszál terem a réten.
Tihozzátok szólok, menyecskék és lányok,
Kik e világi jót már megkóstoltátok!
Legfőképpen menyecskék ez tirátok szól,
Hogy amelyik legényt fürgébbnek látjátok,
Addig ne nyugodjatok, amíg véle nem háltok.
Uratokon kívül sokkal jót tegyetek,

Ezt a jó tanácsot híven kövessétek.
Hej, ti pedig, lányok, kegyes szüzek!
Akkik e világon éppen azért éltek,
Hogy amely legénynek szüksége van rátok,
Vonakodás nélkül annak faroljatok.
Tartsatok szeretőt, nem egyet, ha kettőt,
Azzal töltsétek el legboldogabb esztendő.
Az a lány érzi csak boldognak magát,
Kinek lábaközt éjjel tapogatják.
Kinek lába között éjjel halat fognak,
De jó módja is van ám az ilyen lánynak!
Bizony vasárnap esténkint sok lánynál megfogják
A nagy aranyhalat, melyről azt állítják,
Hogy magyarkani csuka, nem külföldi potyka,
Hej, sok kislánynak is van ám arra kívánsága!
Némely kislány ebből nagy hasznot meríthet,
Örül is sok kislány ám az ilyesminek.
Örülhet is annak, mert annál nincsen jobb,
Mert nálánál jobbat még a világon sem találhat!

Közelebb térvén végtisztességünk tárgyához, felolvasom előt-
tek az elhunyt megboldogult dögnek életiratát és élete lefo-
lyását, minemű módon élte át ezt a gyarló és halandó életet.

Ama gyászos koporsó nélküli rengőn fekvő halottnak a neve
volt életében Lyukdugó Dániel. Eredetét vette jó öreg édes aty-
ja urától, Lyukdugó Sámuelától és jó öreg édes anyja asszonytól,
Csecsбиллетető Lidiától, akik által istentelenségben, tökéletlen-
ségben és gazemberségben felneveltetett. Majd amikor már érez-
te, hogy a kolonc rángatja a gémet, házasságra felbörzenkedett,
és közhírré tétette, hogy ő házasodni akar és aki hozzá akar jön-
ni, nála lehet jelentkezni. És azt is kijelentette, hogy ő akármi-
lyen lyukat be tud dugni. Meghallotta ezt egy eladó lány. Ő
meg azt mondta, hogy akárkinek akármilyen kemény szege van,
ő azt meg tudja lágyítani. És egybekel hű élete párjával, most
már felette kesergő bús szamarával, Szeglágyító Sárikával, aki-

vel békétlenségben, örökös veszekedésben rengeteg időt töltöttek el. Mert a jó isten éltette őket sokáig, vasárnaptól szeredáig. Épségben megtartotta őket, mint ahogyan a rostában szokta a vizet.

Családokkal nem áldotta meg őket,
Mert születésekkor fogyatkozás érte őket.
Dánielnek nem volt nemzőképessége,
Sárikának pedig nem volt nemi ingere.
Pedig aznap, amikor összeesküdtek,
Este mindjárt lefeküdtek.
Már Sárika kívánta,
De Dániel még nem szánta.
De Sárika addig incselkedett vele,
Hogy Bűr Jankó talprakerekedett,
Már annyira megnyergelte,
Hogy nyálát is alig nyelte.
De tovább nem tudtak menni,
Mert nem tudták, hogy melyikőjüknek kell betenni.
Dániel azt mondta, hogy az asszony dolga,
Sárika meg azt mondta, hogy az ember dolga,
Jókor reggel Sárika a paphoz szalada,
Elmondani, hogy szűzen marada.

(Innen 45 sort el kellett hagynunk kemény obszcenitása miatt.)

Ezen búcsúzó szavakkal és keserves bánattal bocsátja el útjára minden jó hozzátartozója, rokona, szomszédja, mint jó lúformátus keresztény atyjok fiát.

Ámen.

Adakozás végett, akarám mondani, adakozás végett megemlítem előttetek a szegény muzsikásoknak a férfi voltotokat. Adakozatok a végökre, vagyis akarám mondani, adakozatok e végre, várván istentől adakozástoknak bőséges megszaporodását.

Mindezeknek utána a mi uraink és asszonyaink, fiaink és leányaink háljanak együtt mostantól fogva örökkön örökké mind az időknek végéig.

Ámen.

Fényes napnak rejtekébe,
Odafent a magas egekbe,
A tested temetessék
Elevenen a földbe,

Akasztassék a fára,
Mindenkinek láttára.
Neked nem kívánhatunk mást,
Elevenen megrothadást.

Ezt a XLII. református zsoltár, a *Mint a szép híves patakra* kezdetűre éneklük.

Testamentum

(A temetési játék halotti búcsúztatójának „végrendelet” szövegvariánsaiból közöljük még az alábbi, amelyet Hegedűs Imre sárrétudvari parasztember „testamentum”-nak nevez.)

Testvérek, íme végrendelkezem:
Munkásoké legyen a két kezem,
Két fürge taposó lábat
Hagyok annak, aki fáradt.
Két szemem jusson a vakoknak,
Fiatalságom adom az aggoknak.
Kemény izmaim kapják a bénák,
Hangomon osztozzanak a némák.
Hitem, kinek hite nincsen,
Nincstelennek minden kincsem.
Akit el nem nyom az álom,
Minden álmom rá testálom.
Jóké legyen minden vétkem,
Bűnösöké az erényem.
Nevetőknek fájó grimaszt,

Bánatosnak édes vigaszt.
Halvány reményt csüggedőknek,
Erőtlennek az erőmet.
Gyengeségem az erősnek,
Gyávaságom minden hősnek.
Bátorságom gyáva nyúlnek,
Agyamat, kik rászorultak.
Vérszegénynek piros vérem,
Kérkedőknek irigységem.
Girincemet hajlottaknak,
Életemet halottaknak.
Adják oda, ha meghóttam,
Ne mondják, hogy fukar vótam.¹⁰

Földes.

A halottas játékot menyasszonykontyolás alatt játszották. A századfordulón aligha volt olyan paraszti lakodalom, amelyben a halottas jelenetet nem mutatták be. A földesi temetést parodizáló játékban egy orvost alakító szereplő is megjelenik. Erre az alakra az európai párhuzamokra való tekintettel is fontos a figyelmet felhívni.

A lakodalomba hivatalos legények mutatták be a jelenetet. Előre megbeszélték, hogy kinek mi lesz a feladata. A halottas alakító egyént ráfektették egy *dagasztószékre*. Letakarták pokróccal vagy ponyvával. A fejét azonban nem borították be. Az állát felkötötték. A legény ágyékánál a takarón lyukat vágtak s azon át a játékos kidugott egy *tehéncsecset*. Ezt a vágóhidről szerezték be. A halottas alakító legény a szertartás alatt, mintha saját péniszre lenne, mozgatta. A szemtanúk szerint a takaróból kiálló tehéncsecs a többnyire gyéren megvilágított helyiségben teljesen úgy tűnt, mintha emberi nemi szerv lett volna.

10. Hegedűs Imre kéziratos könyvének a következő címet adta: Alföldi Sárréti Vőfénykönyv. Rávezette: Írta Hegedűs Imre vőfély, sárrétudvari lakos (Boesky u. 691.). A halottas játék szövege alá a következőket jegyezte: Írtam 1957. március 30. este Benjámin estéjén. — A kéziratos könyvet l. Déri Múzeum Néprajzi Adattára, ltsz.: V/482.

A *pap* rossz zsákot vagy ruhát terített a hátára, az volt a palást. Kezébe vetett birkaganéjt fogott, mintha biblia vagy imakönyv lenne, abból „olvasott”. Egy legény a halott feleségének öltözött. Többen, mint a halott gyerekei állták körül a *ravatalt* és siratták a halottat a behozatalkor és a szertartás alatt a következő szavakkal:

Az asszony: Jaj, drága apjok, meghalt! Itt van két kis árva gyermek, hogy tartom el őket? Jaj, jaj!

A gyerekek: Jaj, apukám, jaj, apukám!

A pap beszéde: Itten nyugszik előttünk, elköltözött tőlünk néhai Varga Pál!

Megvannak írva a bibliában, Máté evangéliom könyvének tizedik részében, huszonkettedik versében a következő szent ígék:

Ennek a meghalt atyámfiának pondrók és varjak vágják ki mindkét szemét és úgy hagyják el csonka Bihar vármegyét. Sok bort megitt a kocsmában, bizony meghótt!

A doktor belép, odamegy a halotthoz: Doktor vagyok. Ezen asszony hivatott, itt vagyok, megvizsgálom, hátha nem hótt meg, hátha meg tudom gyógyítani. Az ágyéka még meleg! Ni, meg is mozdult! Próbálok neki egy ellenoltást adni. Miénk már a halott, nem lehet eltemetni még most! Nem sokáig marad meg, mert agyszédülése van! Várjanak egy kicsit, előkészítem az injekciót. Por alakban tudom beadni, mindjárt fel fog támadni ezen megboldogult halott!

Az orvost alakító játékos előre elkészítette az *injekcióstűt*: napraforgó szár belét kinyomkodta. Lisztet töltött bele. A lisztbe timsót kevert. A cső végét elzárta, majd amikor a halotthoz ment, a nyílásokat megnyitotta és a timsós lisztet ráfújta a halottat alakító legény arcára. A halott nem tudta tartani magát. Ellepte a liszt, csípte a timsó. Felugrott, feltámadott.

Az asszony: Mennyivel tartozom, doktor úr?

A doktor: 1 forintot kérek. 50 fillér volna, de mivel éjszaka jöttem, meg nagy sár van, azért kérek egy forintot.

A doktor akkurátus vizsgálatán, injekciózásán, a legény liztes ábrázatán stb, a jelenlevők rendkívül jól derültek.¹¹

Bagamér.

A lakodalomban rendszerint már éjfél előtt sor került a halottas játéokra. Különösen akkor, ha igen emelkedett volt a hangulat. Létrán vagy lócán bevitték a halottat alakító, lepedővel leterített legényt, aki felett a *pap* a következő *halottbúcsúztatót* mondta el:

Előbeszéd:

Végbúcsúzásomnak most leszen kezdete,
Legyenek csendesen, míg leszen végzése.
Körülöttem álló takaros kis sereg,
Kik e megholt mellett pityeregnek,
Ezen szegény megholt legénynek már nemigen
kemény.

Kirúgott a világ kéménye oldalán,
Űgy kell a disznónak, miért olyan sovány.

Íge:

Emlékezésem írva található Pál apostolnak a Diricskéről Bagosra küldött levelében, ahol is a megnevezett helyen nem odakint a hidegben, hanem idebent a melegben. Ó, Uram, mily csodálatos a Te hatalmad, mily könnyen teremtesz Te a vanból nincsent, mint aki felborítja a teli töltött mécsset. Ó, Uram, mi az, ami mozog és nem él?

Prédikáció:

Te gyámolítod a meztelen árvákat,
Hogy azok a sötétben is meglátják a lyukat.
Érzi azt a szív, érzi azt a mell,

11. Saját gy., 1962.

Midőn a gatyához ír a pendely.
Imhol két tesvérje, a Szarvas és a Lombár,
Harmadiknak juhász jár a hátán.
Én tudom, mi je van, de ti nem tudjátok,
Gyertek hát közelebb, majd elosztom rátok.
Van egy rossz nadrágja, egy sömörgős ködmönje,
A kapájának is megvolt a nyele.
Tarisznáját ahányszor kilopta,
Tehénfarka alját annyiszor kinyalta.
Balaton partján két kazal rongya volt,
Még a minap láttam, tetűvel tele volt.
Nagyváradon is volt egy kis mennyisége,
Nagyságos urának szaros árnyékszéke.
Abban rejtve vannak jóízű falatok,
Melyhez jó barátom jussodat tarthatod.
Ne féljetek ti szép, fiatal lányok,
Ti is eljuttok majd egykoron hozzájuk.
Ne féljetek, mert még sok az idő,
Még soká lesz egy, még csak féltizenegy.

Végszó:

Most láthatjuk, ezen szegény megboldogult keresztény atyánkfíának teste csonttá asza, mint a nagyapja farka, mely soha fel nem áll többé, konyának marad örökké. Most már neki készen a sír, a többi közül álló másé.¹²

Konyár.

A *halottas játék*, más néven a *cigányprédikáció*, egyike volt a legkedveltebb jelenetnek. A két világháború közötti időszakban voltak olyan lakodalmak, amelyekben még játszották. Huszonöt—harminc éve azonban már nem mutatták be a halottas jelenetet. Tőgyi Károly konyári parasztember szerint ezt a já-

12. DENIA, ltsz.: 0039.

téket különös érdeklődéssel, kíváncsisággal várták a lakodalom vendégei, nők, férfiak, idősebbek és ifjak egyaránt, annak ellenére, hogy a cigányprédikációkban sok az obszcenitás. Az előforduló csúnya szavak, kétértelműségek a falusi emberek számára nem voltak szokatlanok. Az érdeklődést elsősorban a cselekmény szokatlansága, a lakodalom ünnepi hangulatában a temetés, a prédikáció parodizálása váltotta ki.

A halottas játékot a menyasszony kontyolás ideje alatt játszották. Tógyi Károly szerint a vőfély kötelességei közé tartozott a vendégek szórakoztatása is. Ő több mint negyven lakodalomban volt vőfély és a játékban a pap szerepét alakította. A jelenetben szöveges szerepe elsősorban a papnak volt. A halottat alakító legény némán feküdt pokróccal vagy lepedővel letakarva a dagasztólábon, teknőben vagy létrán. A többi szereplők, a halottat siratók, a halott felesége és gyermekei jajgatnak, siratják a halottat, azonban szöveget, mindössze egy mondatot, az asszonyt alakító játékos mond, nem meghatározott időpontban.

A játékban résztvevők közül elsősorban a papot alakító legény öltözetében van lényeges eltérés a köznapi viselettől. Szűrt, abroszt vagy ágyterítőt borított a vállára. Fejére elnyűtt, rossz kalapot tett, abba tollat szűrt, paprikát erősített. Kezébe fakanalat vagy botot, tepsit vagy *kanálost* vett. A kanálos (kanáltartó) gyékényből volt. Nagyot puffent, mikor a fakanállal ráütött. A tepsit is jól zörgött, ha rácsapott. A többi szereplő öltözetében csak a feleséget és a leánygyermeket alakítókéban volt eltérés. Ezek fejkendővel bekötötték a fejüket, vállukra szintén valami kendőfélét borítottak. A feleséget alakító legény olykor az inge mögé bedugott rongy csomóval vagy egyébbel a női mellét is imitálta. A halott pedig a péniszt imitálta az ágyékához fogott kukoricacsővel vagy répával, amelyet időnkint emelgetett a lepedő alatt. Az asszonyt alakító játékos odaborult és egyre mondogatta: „*Csak ezt sajnálom. Csak ezt az egy falatot hiányolom.*”

A játék azzal kezdődött, hogy a halottat bevitték a szobába. Egy énekkel vezették be a prédikációt. A pap diktálta soronként, a zenészek pedig énekelték. A lakodalomban résztvevő zenészek tudták, hogy ilyenkor a kezdő és befejező éneket nekik kell éne-

kelni. Ők is ismerték a játékot, hiszen számtalan lakodalomban résztvettek. Így ők a játékba bekapcsolódtak, lényegében résztvettek benne. A pap által diktált szöveget a *Mint a szép híves patakra* kezdetű református egyházi ének (42. zsoltár) dallamára énekelték.

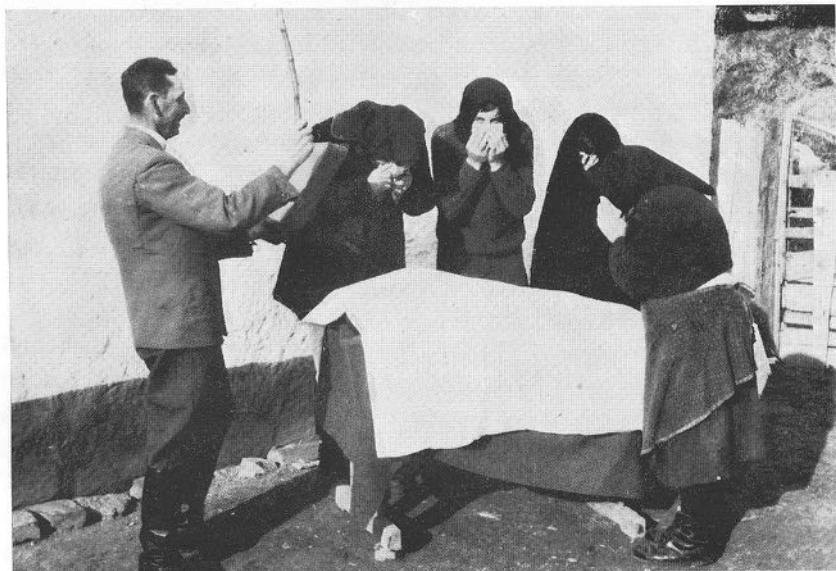
Kezdő ének:

Ördögök most gyertek elő,
Most kaptok egy nagy koncot.
Amint tudom rég vártátok
Ezt az undok falatot.
Vigyétek a pokolba,
Bocsássátok kínokra,
Ahol örökké kínlódjon,
Soha meg ne szabaduljon.

Előfordult azonban, hogy kezdő ének nem volt, hanem ezt a szöveget is, a záróénekekkel együtt a játék végén énekelték.

A halottat két legény vitte be. A szoba közepére helyezték. A jelenlevők körbe helyezkedtek el, a pap a halott fejéhez állt. A tepsit, a kanalost, olykor tőzeget, mint bibliát vagy imádságos könyvet maga elé tartotta és arról „olvasta” a prédikációt. Időnként megfordította, mintha a könyvben lapozna, a fakanállal vagy a bottal ráütött, az nagyot zörrent, dübönt s mondta a prédikáció szövegét tovább. A pap jól imitálta az olvasást, mutatja ezt Tógyi Károly visszaemlékezése: „Egyszer hallottam, amint két asszony az ajtónál mondta egymásnak: — Olvassa az arról! — No, megnézem! — így rá a másik. Jött az asszony óvatosan, leguggolva. De én észrevettem. Amikor odaért, hogy megvizsgálja, valóban van-e írva a tepsire, nagyot ütöttem a fakanállal a tepsi hátára; az öregasszony szörnyen megijedt.”

Játék közben, ha valaki a pap szerepét alakító legényt valamilyen módon akadályozni akarta a prédikációban (meglökte, piszkálta), arra ráütött a fakanállal. A halottat alakító legény prédikáció alatt rándult egyet-egyet. A nézők közül valaki meg-

A halott siratása. Az ál-pap prédikál. Konyár, Bihar m.

csípkedte, megcsavarták az orrát stb. A siratókat pedig, különösen a leányok, asszonyok a kezkenőjük tűjével szúrkálták hátról, többnyire a fenekükbe szúrtak. Volt jajgatás, sikoltozás, nagy nevetés.

Az alábbiakban bemutatom a pap által elmondott szöveget, melyet Tógyi Károly *cigányprédikáció*nak nevezett. Vőfélyeskéde alatt több mint negyven lakodalomban ezt a prédikációt és búcsúztatót mondta el:

A mi segedelmünk jöjjön a nagy szemű Jupiternek nevében. Aki teremtette az öreg ülőt a báró szót és annak minden csengő-bongó szerszámaint. Te, uram, szép fekete szemű Jupiter, ki lakozol, hozzád járhatatlan szorosságban, és ki vagy a híres cigány seregnek fénylő vezére, ki őket úton-bokron egyaránt vezérléd, összeveszejted és ismét megbékélteted. Aphengyele dalabusz.

Keresztül hallgatóim! Hallottunk vagyon, de nem istentől vagyon, hanem a fehér ló rúgta ötöt agyon, azért felviszem leckémet az örökké élő vajdáné asszonyunk 77-ik pendelyének a 88-ik

korca ráncából a híres cigány sereg anyától isten képen. Tudjátok-e, hogy a tehénnek a farka nem farka, hanem legyezője. A szarva nem szarva, hanem döfölője. Azért ti is őriztétek magatokat a pokoltól, mint a dombon álló fehér lótól. A legyek hogy néha bele is bújnak, ti is eképpen cselekedjétek.

Jó volt ezen a rajkó, mert tarka malacot olyanokat csinált, amely után sokszor megnyaltatok a szátokat. Megtudtam ezelőtt harmadnappal hogy meghal, mert fel állott a kukorója, vagyis a biricskiája. Ó, halál, halál, sárga lábú halál, de olyan is vagy mint a lencsetörő kanál fekete fogú halál. Hogy mertél e nagy úri személy kőkerítésén belépni? Mért nem bújtál el odakint a nádfalkorcban? Aphengyele dalabusz.

Sárga képű, fekete lyukú hallgatóim, a prédikációnak vége, a búcsúztatásnak most léssen kezdése, legyünk hát csendesen, míg léssen végzése. Azon ne szomorkodj, hogy már léssel árva, hisz a Pulutótól nem léssel ki zárva. Fekete Krisztina kedves hites társad, nem dugdossa többé lábad közé nyársát. Eredj Nagyváradra van ott készen elég, dühös valagadnak ki majd eleget tész. Bárcsak te meg addig meg ne hóttál vóna, míg egy fehér lovat meg nem ba . . . tál vóna.

Búcsúztató:

Itten vagyon egy dög,
Akit életébe elragadt az ördög.
Ismehettétek ezt mindnyájan élteben,
Sokat hallhattátok hírében, nevében.
Ennek a halottnak utolsó órája,
Itt történe éppen a pitar ajtóban.
Hogy lefeküdt szegény a kopasz rengőre,
Még a szeme sincs már neki felmeredve.
Még a két lába is össze vagyon kötve
A gyehenna tüze eképpen égesse.
Ennek a neve vót Nyalodseggem Pál,
Látod, mily hirtelen elkapta a halál.
Búcsúzósavakat akarok mondani,

Kérem mindnyájokat, tessenek hallgatni,
A nagy zokogásnak most békét kell hagyni,
És az én szavamra jól reá hallgatni.
Násznagy uramékra fordítva legfeljebb,
Kérem a poharat adogassák lejjebb,
Minek tartogatják borral ottan tele,
Már kántor uramnak száraz a gégéje.
Kedves élte párja, aki neki voltál,
Akivel sok titkos dolgokat csináltál.
Eltötöttetek együtt egy néhány szép évet,
És íme szülnének 21 gyermeket.
A búcsú szavakat itt hallgatják ülve,
Hej, de szépen, nyalkán fel vannak öltözve.
Búcsúzik hát tőled elsőben is Ambruzs,
Hogy a te farodba menjen egy darab hús.
Nem kell a szegyesse, nem kell a combossa,
Jó lesz annak, tudom, a csupa színhúsa.
Búcsúzik utána, kedves fia, Gáspár,
Hogy a te farodat tömje ki a számár.
Hogy a nagy erőtől a szemed kijönne,
A két orrodlyuka is széjjel meredne.
Búcsúzik utána kedves fia, Dani,
Élők seregében kár téged meghagyni.
Hogy a szél hordja el minden hajad szálát,
A holló vegye ki a szemed világát.
Búcsúzik utána kedves fia, Bálint,
Haldokló apádnak szava téged úgy int.
A fogfájás rajtad szörnyen uralkodjék,
Még a természet is téged hátul járjék.
A görcs a nyakadat összerántsa.
Búcsúzik utána kedves fia, Ferke,
Te is vagy apádnak egy huncut gyermeke.
A te jószágodnak nyerjed ily jutalmát,
Méreggel egyél meg három piros almát,
Azután nyeljed el a gyertya világát,
Ássa ki az ölyű a szemed világát.

Lány magzatjai is voltak ezen álnok dögnek,
Búcsúztatás nélkül biz ők sem lehetnek.
A búcsú szavakat itt hallgatják ülve,
Jaj, de szépen, nyalkán fel vannak öltözve!
Búcsúzik hát tőle elsőben is Zsuzsa,
Tudod, sokat adtad csecsed a markomba.
Még eleinte attól nagyon félttem,
De biz azután még beljebb is kerültem.
Búcsúzik utána kedves lánya, Ágnes,
Hogy ha megbirkóztunk, még a láboddal is gáncsot vettél,
Hogy ha bármi is volt, soha sem neveltél.
Gyere közelébb hát, kedves lánya, Eszter,
Hogy ha szépen kérlek, csak adol még egyszer.
Nem fogott ki rajtad, reggel, délben, este,
Amikor csak szóltam, fordultál girincre.

Mivel a tisztelettételnek vége van, ezen megboldogultnak szürke lélekkel énekeljük el ezt a halotti éneket, a 42. zsoltár dallamára megy:

Ördögök most gyertek elő,
Most kaptok egy nagy koncot.
Amint tudom, rég vártátok,
Ezt az undok falatot.
Vigyétek a pokolba,
Bocsássátok kínokra,
Ahol örökké kínlódjon,
Soha meg ne szabaduljon.
Gyalázatos vót élete,
Amíg e földön leve.
Inge, gatyája, nadrágja
Csak tetűvel vót tele.
Szép egy vagyoni állás,
Töki körül most is mász.
Hogyha kulacs volna közel,
Innánk egyet a szentekkel.

Az ének elhangzása után a „halottat” kivitték a szobából. Volt eset rá, hogy a dagasztólábat már a szobában felborították és a halott a földre huppant. Mindezzel a vidámságot, a jókedv fokozását szolgálták. Tógyi Károly elmondása szerint a játékoknak szegényebb lakodalmakban más célja is volt. A menyasszonykontyolás ideje alatt elfoglalták a vendégeket, akik, amíg a játék tartott, nem ittak. Fontos volt ez azokon a helyeken, ahol kevés volt a bor. „Húztuk vele az időt. Addig nem itt senki. Mindenki a játékra figyelt.”

A játékra való felkészülés, az előkészítés nem okozott különösebb feladatot. Előzetes szervezésre nem mindig volt szükség. A játékhoz való kellékek minden házban megvoltak. Ha a pap szerepét, a prédikációt tudó legény, ember jelen volt a lakodalmában, a játékot minden előzetes terv nélkül is előadhatták. Valakinek eszébe jutott, s mondta: „No, játsszuk el a cigányt!” Hasonlóképpen történt más játékkal kapcsolatban is.¹³

Derecske.

A menyasszonykontyolás alatt mutatták be a halottas játékot. A halotti prédikációt *életleírás*nak is mondták. Pokróccal letakarva dagasztóteknőbe fektetve vitték be a halottat alakító legényt, aki tengeri csutkát fogott az ágyékához és időnként mozgatta. Amikor az *özvegy* azt mondta: „*Jaj, csak ezt sajnálom, jaj, csak ezt sajnálom!*”, a *pap* így felelt rá: „*Jaj, de illegett, mikor billegett!*” A pap *prédikációjából* egy részletet bemutatunk:

Meghalt már a vén Dobaji,
Vén vót már ő, nem tavalyi,
Kihulltak a zápfogai.
Itt fekszik egy dög,
Kit elevenen elragadt az ördög,
Ezen halottnak utolsó órája
Itt következett rá a pitar ajtóba.

13. Saját gy.; L. Ujváry Zoltán: Lakodalmi játékok... i. m. 478. kk.

Neve vót iltibe Irtóztató Gyurka.
Nejével, Nádházi Annával éltek számos éveket,
Mely idő alatt nyertek az Úrtól 18 gyermeket.
A neve vót Szarvas és Hombár,
Még azon kívül több is vót a csordán!¹⁴

Esztár.

A lakodalmi halottas játék *halottas tánc* néven is ismert. A lepedő alatt fekvő legény egy fadarabot dugott ki a lába között, amelyet a lakodalom vendégei közül tréfásabb öregasszonyok megfogtak és mondták: „*Jaj, csak ezt sajnálom!*” Vagy pedig fakanállal ráütöttek. A pap beszédében az ún. nevető fejfák szövegére ismerünk. A papot alakító férfi nyilvánvalóan valamilyen könyvből tanulta ezeket a sírfeliratokat, amelyeken a közönség föltétlenül jól szórakozott. A sírfeliratok beleszövése a pap beszédébe újabb keletű lehet, s valószínűleg a vaskos szövegű prédikáció „szalonképesebbé” való átalakítása miatt történt. Ezek közül kettőt bemutatunk.

Trombitált az arkangyal,
Végsőt rúgott Nagy Antal,
Befödték a sírhanttal.
Nem tehetett semmi mást,
Várja a feltámadást.

Itt nyugszik Csorba,
Akit egy disznótorba
Vágtak orrba.
Ifjú korba szállt a porba.¹⁵

14. Déri Múzeum Néprajzi Adattára, ltsz.: V/163.

15. DENIA, ltsz.: 0039.

A halottas játékot a kontyolás ideje alatt játszották. A halottat alakító legényt dagasztólábra fektették, pokróccal betakarták. Két koszorúslegény vitte be a szobába a halottat. Követte a pap és 3—4 *sírató*. A pap szerepét alakító legény papi palástként szalmahordó ponyvát vagy lepedőt terített magára. A síratók női ruhát húztak magukra, olykor azonban csak a fejüket kötötték be.

A pap prédikált a halott felett. Egy tiszta papírlapot tartott a kezében s arról „olvasta” a mondanivalóját. Beszédével arra törekedett, hogy a nézőközönséget megnevettesse. Elmondta a halott jó és rossz tulajdonságait, miközben a síratók jajgattak, „könnyöket” törülgették. A pokróc alatt a halott egy fadarabot mozgatott, amit a síratók közül a felesége megfogott és zokogva ezt mondta: „*Csak ezt az egy falatot sajnálom.*”

A jelenet végén igen gyakran lerántották a pokrócot a halott-ról, aki gyorsan kiszaladt a szobából s utána mentek a többiek is.¹⁶

A halotti búcsúztató:

A mi segedelmünk jöjjön az útról,
Ahol sok szekér kijár a faluból.
Elmélkedésem alapigéi meg vannak írva
A pusztá írással nyomtatott új könyvbe,
Pál apostolnak Derecskéről Bagosra küldött levelében,
Aholis a megnevezett helyen,
Nem odakint a hidegen,
Hanem idebent a jó melegen.
Ezen megbolondult keresztyén atyánk fiának
Adjon az isten olyan nyugodalmat,
Mint kit a nyavalya tör és mindig jajgat.

16. Saját gy.: L. még: *Szathmári Ibolya: Lakodalmi szokások Hajdúszovátón. A debreceni Déri Múzeum Evkönyve 1974. Debrecen, 1975. 613.*

Nyugtassa meg az isten a föld gyomrában,
Mint a szép tiszta búzát a ritka rostában.
Búcsúztatásomnak most leszen kezdése,
Legyetek csendesen, míg leszen végzése.
Körülöttem álló takaros kis sereg,
Ki e megholt mellett csendesen pityereg,
Tudjátok, hogy ezen megholt legény,
Kinek a farka már nem olyan kemény,
Kirúgott a világ kéménye oldalán.
Úgy kell a disznónak, mért volt olyan zsvány!
Ó, te vén heptikás sárga lábú halál!
Mért nem kímélted meg ezt a szegény betyárt!
Kimúlt életének a legszebbik korában,
Nem dobog már szíve többé a gatyában.
Itt van két testvére: Szarvas meg a Lombár,
Harmadiknak pedig a hátán jukvész jár.
Én tudom, milyen volt, ti is megtudjátok,
Mikor felsorolom, mit hagyott tirátok.
Volt egy rossz nadrágja, sömörös ködmöne,
A kaszájának is megvan még a nyele.
Acél, kova, tapló, egy kapatisztító,
Gatya derekába egy nagy rongyos zacskó.
Szegény megboldogult, nyugodjon a sírba,
Jó barátságból ezt mind tirátok hagyta.¹⁷

Kismarja.

A temetést parodizáló játékot *Szent János megsiratásának*, vagy csak egyszerűen *halottsiratásnak* nevezték. A magát halottnak tettető férfi a kamrában belefeküdt egy *dagasztó* teknőbe. Fehér lepedővel letakarták. Négy legény felemelte és bevitte a szobába, a násznéphez. A halott feleségét alakító játékos, *Boris*, a halott fejéhez állt, a pap úgyszintén, a siratók pedig két oldalon helyezkedtek el. A halott a lába közé fogott egy kukori-

17. A búcsúztató szövegét Kozák Sándor jegyezte le 1900-ban.

cacsutkát, s a prédikáció alatt mozgatta. A halott felesége siratta, a lányok, asszonyok visongtak, kacagtak, majd egy veder hideg vízzel leöntötték a megboldogultat, aki a nem várt fürdőre feltámadt és kiszaladt a szobából.

A *pap* a kezében száraz *marhaganéjt* tartott és arról, mintha imakönyv lenne, tréfás prédikációt mondott:

Ó, látjátok, barátim, meghalt ezen legény,
Farka lelankadt, már nemigen kemény.
Meghalt életének legszebb virágjába,
Nem dobog már szíve hátul a gatyába.
Volt neki sok szép vagyona,
Majd megmondom, kire hagyta.
Vót neki tetve, számar, a
Aztat hagyta barátom uramra.

. . . . .
De ezeknek utána fusson fel lelke egy száraz nyárfára,
Míg rátalál a menyország kapujára.
De azért őrizze meg lelkét Isten a bűntől,
Mint a szürke ló seggit a légytül.
Ismertem apádat, jó öreg ember vót,
A bihari nagygyulyába első harangos vezér vót,
Mindenek utána teszem a seggemet a szádra.

Részletek búcsúztató változatokból:

A

Megholt ez a legény legszebb virágjába,
Nem dobog már szíve hátul a gatyaráncába.
Azért is hát őt ne sirassátok,
Hogy nyugodjék, szegény, ne sirassátok,
Fingjait a kéményen hajigáljátok.

B

Kedves barátom

Fogadd jó kívánásom (vagy búcsúzásom),
 Meg fogom azért még próbálni, tudnék valami jót kívánni,
 Száraz tripli és fojós kankó legyen a segéded,
 A farodon nőjön ki kilenc köröm méreg.
 A mejjed nyíjjon kétfelé, mint egy biblia,
 Olvasson belőle minden atyádfia,
 Az orrod forduljon fel, az eresz csepegjen bele,
 A többi részed megeheti a fene.

C

Jelentem, hogy halottunk vagyon,
 De nem az úrtól vagyon,
 Hanem a szürke lú rúgta agyon.
 Ezért is felveszem a leckém,
 Az örökkön örökké élő sátorban lakó,
 Vénasszony pendeje korcából,
 Ilyetékképpen:
 Az ökörnek a szarva nem szarva, hanem döfölköje,
 A farka nem farka, hanem legyezője.
 A segge nem segge, hanem szaró lyuka,
 Húzzad komám az orrodra.
 Ó, szürszabó, kenyeretlen csapó,
 Faros takács, bolondos csizmadia,
 Annak vót egy csizmadia fia,
 Űsse meg ezernyócszáz istennyila.
 A mi segedelmünk jöjjön el az úrtól,
 Aki teremti a fúvót, a pöröszót,
 És annak csengő-bongó hangját egyetemben
 Ámmen¹⁸

18. Déri Múzeum Néprajzi Adattára, ltsz.: V/163.

A kismarjai halottas játék táncos mozdulataira *Varga Gyula* hívta fel a figyelmet. Az általa leírt variáns szerint a halottat alakító legényt a barátai fehér lepedőbe csavarva vitték be a szobába és lehelyezték a földre. A papot utánzó legény ágyterítőt, pokrócot vagy lepedőt terített a vállára. A kezébe fakanalat, rossz fazekat, kanáltartót vagy más tárgyat vett. Obszcén szövegű búcsúztatót és imát mond. A halott mellett az özvegy drasztikus mozdulatokkal kísérve siratja a férjét. A táncsal való kapcsolat miatt szükséges, hogy a továbbiakban pontosan idézzünk: „Mikor a pap befejezte búcsúztatóját, lassú, méltóságos lépésekkel végigmegy a halott fölött úgy, hogy a halott a lába között marad. A többiek valami temetési éneket dúdolnak, majd megindulnak a pap után. Előbb átugrálják a halottat, majd kezdik körbejárni, de úgy, hogy közben mindig a halott fölött haladnak át. Végtelen sorban haladnak így a legények körbe-körbe. Nagy bánatukban mindjobban előrehajolnak. Némelyik már szinte orrával érinti a halott hasát, van aki szinte megcsókolja a halottat, másik csaknem ráfekszik. A siratók keze mindvégig hátul van, csak amikor előre hajolnak a halottra, teszik le néha a földre, hogy ezzel támaszkodjanak. Egyszer aztán a halott hirtelen feltámad s aki éppen felette halad el, annak a nyakát elkapja, gáncsot vet neki, a többiek pedig a nézők derűlsége közepe jél elverik a póruljárt fiút”.¹⁹

A halottast Kismarjában szüret utáni borozgatás közben a szőlőskertben is eljátszották, sőt, olykor a kocsmában is, berúgott férfit nyilvánítva halottnak. A lakodalomban éjfél utáni időben, néha hajnalban mutatták be a jelenetet.²⁰

Nagykereki.

A halottas kedvelt játék volt a lakodalomban. Az idősebb emberek ma is élénken emlékeznek rá. A lakodalomban részt vevő legények között mindig volt, aki vállalkozott a halott szerepére.

19. *Varga Gyula*: Játékos-dramatikus táncok Biharban. In: Tánctudományi tanulmányok (Szerk.: *Morvay Péter*). Budapest, 1958. 114.

20. *Varga Gyula*: i. m. 114.

Ráfeküdt egy asztalra, pokróccal letakarták, vagy pokrócba csavarva a földre helyezték. A papot alakító szereplő fakanalat és tepsit vett a kezébe, papi palástként valamit borított a vállára. Nyolc—tíz legény körülállta a halottat és siratták. A halott felesége — szintén egy legény, aki női ruhába öltözött, fejét keszkenővel kötötte be — ráborult a halottra és siratta. A halott egy darab fát vagy csutkát mozgatott a hasánál, mint pénisz imitációt. Az asszony azt fogdosta a következő szavakkal: „*Jaj, csak ezt sajnálom, jaj, ezt sajnálom!*” A pap a halottat elbúcsúztatta, elprédikálta. Néhány részlet a beszédből:

Öreganyámnak a 77 ezredik könyvében, 67 ezredik versében megvagyom írva, osztán sirassátok. Búcsúzik tetőled édes lányom, Julcsa, kinek a számomra lábad közt a furesa. Búcsúzik tetőled édes lányom, Sára, tied legyen a tök szára. Búcsúzik tetőled édes fiam, Jóska, de sokat álldogáltál a sárgödör parton a Kucsinál (a sárgödör a cigánytelepet jelenti, a Kucsu pedig egy cigányasszonyra vonatkozik). Búcsúzik tetőled édes fiam, Sándor, de sokat szaladtál Bencsik Julcsa után!

A játékot rendszerint éjjél után játszották, hogy teljen az idő. Énekszóval vitték be a halottat a szobába:

Mint a szép híves paprika,
Kévánkozik a húsrá,
Lelkem úgy óhajt a borra,
Tehozzád én kulacsom
Szomjúhozik én torkom,
Vajon színed elejibe,
Mikor jutok a pincébe!

A prédikáció után elkezdtek ütni, verni a halottat, aki erre nyomban feléledt, felugrott és elszaladt.²¹

21. Forrai Ibolya és Laczkovits Emőke gy.

A halottas játékra éjfél után került sor, amikor a menyaszszonytánc befejeződött. Hat-hét 25—30 év körüli legény játszotta. A halott szereplő lócára feküdt, lepedővel letakarták s a szoba közepére helyezték. A *tiszteletes* lepedőből készített magának palástot. Kezébe tepsit és fakanalat vett. A tepsiről „olvasott”, a fakanállal időnként koppantott. A siratók körülállták a halottat. Női ruhát vettek fel. Bekötötték a fejüket, vagy főkötőt tettek. Ők játszották a halott női hozzátartozóit. A többiek a saját ruhájukban voltak. A szereplők nem készültek előre a játékra. Csak a pap volt olyan szereplő, aki már több alkalommal elmondta a búcsúztatót. Prédikáció közben rászólt a halott hozzátartozóira, hogy sirassák a megboldogultat. Az ének szövege, amellyel a jelenet kezdődött:

Meghótt már vén Dobai,
Vén vót már, nem tavalyi!
Míg ílt, mindig huncut vót,
Nadrágján egy nagy fót vót!

A pap elmondta a halott élettörténetét, tréfásan, sokat rögtönözve. A prédikáció után kivitték a halottat. Rendszerint leborították a lócáról. Ezután ismét mulattak.²²

Kokad.

A temetési prédikációnak két variánsát ismerjük Kokadról. Mindkettő kéziratos vőfélykönyvben maradt meg. A bejegyzések tanúsága szerint a könyvecske a múlt század végén, 1897—1898-ban íródott, mégpedig a tulajdonos szerint így: „*Kiss Sándor írtam én unalmamban.*”

22. Laczkovits Emőke gy.

Halotti szt. beszéd

Ezen búcsúztató alapigéje Sárinak Kokadról, Zsuzsinak Létára küldött levelében, ahol is a meg nevezett helyen, nem kint a hidegben, de bent a jó melegen a következő szt. igék olvashatók: Szép volt, jó volt, mégis megholt.

Ó, Uram, vagyis, Török István!
Mely csudálatosak a te nagy talpad,
Vagyis a te hatalmad!
Könnyen teremtesz te a vasból kincset,
Mint aki felfordítja a teli töltött mécszet.
Ó, Uram, te általad nyugodott meg ezen szegény
95 éves árva fiú,

Kinek szívét nem járja már a bú.
Nyugtasd meg isten a földnek gyomrában,
Mint szép tiszta búzát a ritka rostában.
Mivé is lett gyászos színnel behúzott teste!
Szemeitek előtt egye meg a fene!
Ó, ne sirassátok szegényt,
Egye ki a fene a szemét.
Kik ide gyűltetek, mit sírtok?
Jaj jajgatásokkal alig bírtok,
Most már felétek fordulok.

Mondjátok meg nekem, kié lett a megboldogult nagy rokja, melyet ő téli időben felvett és nem tudták volna, jön-i ő abban, vagy pedig most is megy.

Na, lássátok ti, szép 74 éves szűz lányok!
Mi is eljutunk még hozzájok.
De ne féljete, még fél 11, mikor lesz még egy!
Nagy bánatunk miatt testünk, csontunk össze asza,

Mint a nagyapátok . asza .
Nem áll fel soha többé,
Konyának marad örökkön örökké.
Ammen.

B variáns:

Halotti prédikáció:

A mi segedelmünk jöjjön a nagyszemű Jupitertől, aki terem-
tette az öreg üllőt, a kis kalapácsot és annak a sok erengő-böngő
szerszámaikat egyetemben.

Amen.

Egy kidúlt, bedúlt kemencének egy csepp oldala sem vala,
Mégis megsült benne a rongyos pogácsa.
Egy kidúlt-bedúlt kemencében lakik egy kopasz barát,
Aki az én ígéimet nem hiszi, törje a farát.
Édes kenyérszerető hallgatóim!
Mikor Szent Lászlónak még hírét sem hallottam,
Hogy mehessek oda, azon gondolkoztam.
Maglehet, hogy még akkor a világon sem voltam,
Mégis egy tarisznyát a nyakamba akasztottam.
Megtöltöttem azt teljes holdvilággal,
Téli csillagoknak illatos szagával,
Tarka farkasoknak görbe tojásával.
Így útra indultam egy tarisznya mákkal.
Bujdosásom közben mentem egy városba.
Láttam egy csudát, hogy az ökör, az alsó,
Nem tudott bemenni sujt az egérlyukba!
Majdnem seggre estem a csudálkozásomban!
Két hordó aranyat a zacskómba varrtam,
Lovam hátára hogy feltenni akartam,
Még úgy sohsem jártam, a gatyámba fogtam!
De ne csudáljátok, tegnap kikotortam,
Midőn egy úrnál ebédelni voltam.

Híres nevezetes ételeket ettem,
Pajtásimra szelet pástétomot mértem.
Következett mindjárt a kemence nyögés,
Szamár ordítás, sanyu sögetés,
Ezek után pedig üres szekér zörgés.
Tegnap jött rám szemközt egy vándor az úton,
Kérdem tőle, hol lakik, azt felelte: Kúpon.
Mevágtam őt nyakon. Rám ugrált belőle egy tetű,
Most mán mit csináljak, nincs rajtam több egy tetűnél,
Az is megdőglött a gatyám pertjinél.
De több mint százezer, kik kovártélyoznak
a gatyám szélínél.
Nem nagyok, csak mint egy bocskor.
Hatszázat megölk.

Hosszúpályi.

A hosszúpályi lakodalokban igen kedvelt volt a temetési játék. A népszerűségéhez nagymértékben hozzájárulhatott az, hogy ennek a játéknak az organizálása és előadása kiváló individuumhoz, Vincze Lajos hosszúpályi földműveshez kapcsolódott éveken át. Az 1950-es évekig rendszerint az ő főszereplésével játszották a halottast minden lakodalomban. A játék bemutatására Harsányi József hosszúpályi földművestől kapta az utasítást és tőle tanulta meg a jelenet lényegét alkotó prédikációt. Vincze Lajos olyan nagyszerű előadó és játékos volt, hogy még debreceni gazdák lakodalmán is megkérték a játék bemutatására.²³

A temetési játék szereplője a *rektor*, a *pap*, a *halott* és a *síratók*. A rektoron köznapi öltözet volt, lehetőleg azonban hosszú kabát. A pap fejére régen abrakos tarisznyát húztak, az utóbbi időben női fejkendőt kötöttek. Hátára ágytakarót borítottak.

23. Vincze Lajos a játék lefolyását részletesen elmondta Bessenyei Lajos hosszúpályi születésű barátomnak 1952-ben. Ennek nyomán mutatjuk be a jelenetet. L. DENIA, ltsz.: 442.; A hosszúpályi lakodalmi halottas játékot röviden említi Papp László: Lakodalmi szokások Hosszúpályiban. In: Táj- és népkutatás a középiskolában (Szerk.: Végh József). Budapest, 1942. 205–206.

Kezébe könyvet vagy újságot vett. A siratók, mint a halott hozzátartozói, fekete öltözetben voltak, a halott feleségét, lányait legények alakították sötét női ruhát húzva magukra, olykor csak egy női kendővel bekötve a fejüket. A halottat alakító személy, aki szintén kizárólag férfi lehet, egy deszkára vagy lócára fekszik. Kezébe vesz egy csutkát vagy fadarabot. Pokróccal vagy ponyvával borították le.

A jelenet azzal kezdődik, hogy a rektor bemegy a mulatók közé. Rossz bögrét ver fakanállal. A zene elhallgat, a lakodalmas nép elcsendesül és a rektor a következőket mondja:

Tisztelt vendégsereg!

A házunkban történt egy baleset. Egy fiatalemberünk meghalt, és ennek a temetését tessenek meghallgatni!

(Ekkor a halottat a hozzátartozók nagy sírása közepett beviszik. A halottat alakító legény a péniszt helyettesítő csutkát vagy fadarabot az ágyékánál a játék egész menete alatt emelgeti, mozgatja. Amikor a prédikáció alatt kis szünet van, az özvegy a pénisz imitációra borul, azt fogdossa és a következőket mondja):

Jaj, csak ezt sajnálom, jaj, csak ezt sajnálom!

(Ezen kívül a jajgatást mímelve mondják még a következőt is):

Jaj, csak addig meg ne haltál volna, amíg egy sárga csikót nem csináltál volna!

(Miután a halottas menet bevonul a szobába, a halottat leteszik a földre. A temetési szertartást a rektor kezdi. A hónapok nevét kiáltja hosszan, elnyújtott hangon, amire a siratók hasonló hangnemben a „Januáriuš” szóval válaszolnak):

Rektor: Január!

Siratók: Januáriuš!

Rektor: Január, február!

Siratók: Januáriuš!

Rektor: Január, február, márciuš!

Siratók: Januáriuš!

Rektor: Január, február, márciuš, ápriliš!

Siratók: Januáriuš!

(Amikor a rektor a hónapok felsorolásával végzett úgy, hogy egy hónappal mindig többet mond s a siratók a „januárius”-szal válaszolnak, a pap kezdi imáját és mondja el prédikációját.)

A pap kezdő imája:

Az isten áldjon meg, üssön meg a guta,
A más szemétdombján egyen meg a kutya.
A más gerendája alatt egyen meg a tetű,
A fáról vigye el a szemed az ölyű.
Két ágú véllának nem három az ága,
Pattanjon a szemed a ház padlására.
Holnap reggel nyolc órára,
Húzzanak fel egy 99 öles fára.

Ott a gözük húzgáljanak, a kólikák rángassanak, hogy kínodban nyomjál csintet, csontot, szemetet, hétágú borotvát, ami szétdarabolja a feneked lyukát. Szántsák fel feneked tüzes csoroszlyával, vessék be a szántást csodafa magjával.

Már nincs egyéb hátra,
Teszem a farom a szádra.
Fel is írjuk a neved egy tökre,
El is gördítjük Lökre.
Vessz oda testestül, lelkestül
Ebadta nagy ökre, mindörökre
Ámen.

A mi segedelmünk légyen a nagyszemű Jupitertől, aki teremtette az öreg üllöt, parittyát, legyezőt, ráspolyt, körömszedőt, csípőfogót, kalapácsot és annak minden csengő-bongó szerszámaikat. Azokról a szent edényekről, amelyekről emlegetni akarok, megvan írva Gúnár prófétának és a vén cigányasszonynak a harminckilencedik szálában és a hetvenkilencedik ráncában eképpen:

Döglött kutyának árok a helye.

A gyülekezet leülhet.

(Egy ének következik, amelynek a dallama azonos a *Haragodnak nagy voltából*... kezdetű református egyházi ének dallamával):

Uram, büntesd meg a hagymát, mért keserű. Lám a répa jó édes. Ha megfőzik disznóhússal vagy orrával, apád is megeheti.
(Az ének után a pap kijelenti):

Kiszáradt torokkal nem beszélhetek!

(Kap egy pohár bort és azután megkezdí a prédikálást):

Megszomorodott gyülekezet!

A mi jó kedvünk elmúlt,

Siralomra fordult.

Nem fordult volna siralomra,

Kidőlt a házunk fundamentuma.

Akinek életében neve volt Lófúró Demeter és néha megboldogult Lófúró Bandi édesattyától és Rébék édesanyjától, ki által felneveltetett, mint egy szamár. Házasesletre lépett felette kesergő bánatos özvegyével, Verte Mariskával 1001-ben. Ezalatt nemzett az Úrban magzatokat, kik közül még ma is szép számmal vannak. Itt áll két testvére, Szarvas és Lombár, még ezeken kívül 9 bóg a csordán. Gyertek hát közelebb kedves testvéreik, majd megosztom rátok:

Volt egy rossz nadrágja, sömörös ködmöne,

Annak is a hátulját a fene megette.

Életében járt egy himlős szamáron,

Azt is megmondom, hogy melyikre hagyom.

Acél, kova, tapló, egy kapatisztító,

A gatyá fenekén egy-egy nagy ráncos zacskó.

Tereád is hagyok egy pár ócska csizmát,

Neked pedig hagyom azt a ráncos lyukát.

Temesváron is volt neki elesége,

Nagyságos uraknak bűdös árnyékszéke.

Abban vannak ám a jóízű falatok,

Amihez barátom, jussodat tarthatod.
Kirúgott a házkémény oldalán,
Így kell a disznónak, mért volt olyan sovány.
Az ekléziáról sem feledkezett meg,
Annak is hagyott egy pár ócska köpönyeget.
Mert ő életében nagy gazember volt,
Sok földje, búzája, meg erdeje is volt.
Hegedűsökről sem feledkezett meg,
Azoknak is hagyott rendesen eleget.
A primásnak hagyott 1000 kereszt búzát,
Hogy betegágyában nyomja a szalmáját.
A kontrásnak hagyta Magyarország erdejét,
Hogy mind hónaljmanóknak használja görbéjét.
A bőgősnek hagyott egy szép gulya bikát,
Hogy mind egyenként nyomja bele a monyát.
Most már a szakácsoktól kezdi a búcsúzását,
Mert azok okozták az ő meghalását.
Mert azt mondta szegény: forró volt a csiga,
Amiért is történt az ő meghalása.
Ahány szál csiga volt a lakodalomban,
Annyi ördög bújjék a fara lyukába.
No, most már gyermekei jönnek elő rendre,
Mert búcsúzás nélkül nem mehetnek el:
Gyer közelebb te is kedves fia, Péter,
Aki terád nézve volt nagy gazember,
Amiért is sokszor megcsaltad apádat,
Törje be a kutya a kerek farodat.
Másik fia te volnál, Jóska.
Búcsúztatód neked is megvan írva.
Régen nem volt már a te zsebedben tallér,
Akasszon fel téged a váradi hóhér!
Harmadik fia te volnál, Gerzsony,
Pökje ki a szemed a peterdi kántor.
Gyer közelebb te is, kedves fia, Lajos,
Látom, az életed mindenkoron bajos.
Legyen az életed mindenkor gyönyörű,

Attól, hogy testeden búcsút jár a tetű.
Hát a szegély Károly, min töri a fejét?
Talán azon, hogy fedje be a háza tetejét?
Kérjed a jó istent, bocsássa meg bűnöd,
De minél hamarabb hűtse rád a bűröd.
Az első lány te volnál, Ágnes,
Amikor birkózunk, mindig alól esel.
Második lány te volnál, Rébék,
Amikor szóltam, mindig adtál még,
Nem fogott ki rajtad reggel, délben, este,
Amikor csak szóltam, fordultál girincre.
Harmadik lánya te volnál, Eszter,
Amikor csak szóltam, mindig adtál egyszer.
Negyedik lány te volnál, Piroska,
Hogy hálnál a halottnak a papjával.
Ötödik lány te volnál, Juliska,
Téged mindig elküldtek a kútra,
És mindig 3—4 fattyú kísért haza.
Ezzel bezárom soraimat, fogok az imához,
És azután megyek az ágyhoz.

A pap záró imája:

Miatyánk mennyekben fent. Apád anyádra. Könyörög apádnak, hogy még egyszer engedje apádat anyádra.

Záró ének:

Mint a szép csöves paprika
Kívánczik a húsba.
Lelkem úgy óhajt a borra
És hozzá fohászkodik.
Tehozzád én kulacsom
Szomjúhozik a gyomrom,
Vajjon színed eleibe,
Mikor jutok a pincébe.

A halottas játék a balmazújvárosi lakodalokban rendkívül népszerű volt még a közelmúltban is. 1968. március 30-ról 31-re virradó éjszaka megfigyeltem a szokást és meggyőződhettem arról, hogy a játékot milyen nagy hatással adták elő a szereplők. Rendkívül figyelemre méltó, s ezt külön hangsúlyoznunk kell, hogy a játékban részt vevők a negyvenedik életévüket túlhaladták, sőt hatvan évnél idősebb férfi is volt közöttük. A szereplők a lakodalomba hivatalos vendégek voltak és a játékot jóval éjfél után mutatták be. A jelzett alkalommal a következők vettek részt a halottas jelenetben:

Pap: Juhász Pál, 43. é.

Halott: Pinczés Péter, 40. é.

Síratók: Lajter Péter, 61. é.

Pokrócz Endre, 43. é.

Pinczés Imre, 42. é.

Nagy Gyula, 40. é.

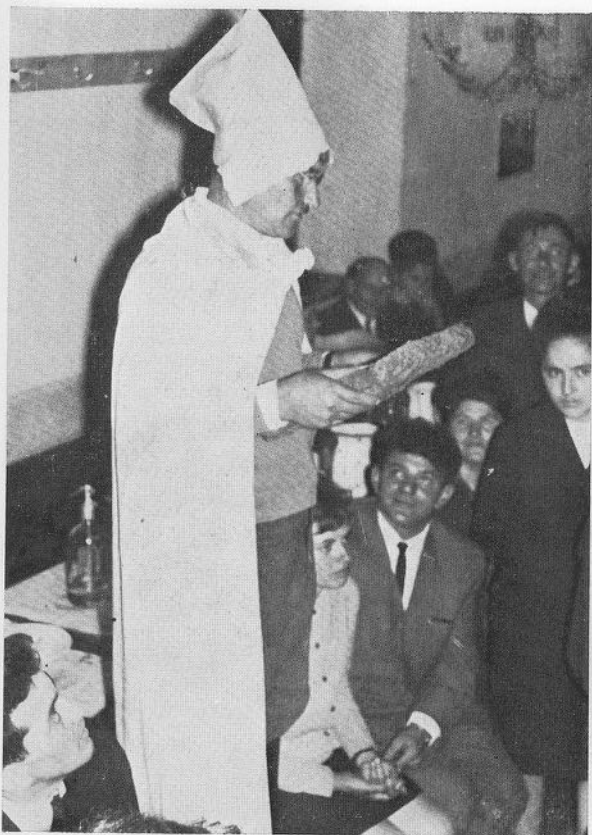
A halotti prédikációnak, amely a játék legjelentősebb betétje, hat variánsát ismerjük. Az elmondások nyomán úgy tűnik, hogy a szokás különösen kedvelt volt a község ún. németfalusi részén. Ismeretes volt azonban a magyar közösségekben is, talán ritkábban már az elmúlt évtizedek során. A német eredetű lakoságnál jobban megőrződött a hagyomány. Feltehetően a balmazújvárosi magyarok körében a századfordulón, ill. az azt megelőző időben a szokás éppenúgy ismert és népszerű lehetett, mint általában a többi alföldi falvakban. Fontos megjegyeznünk azt, hogy a balmazújvárosi német részen a lakodalomban a halottas játék prédikációs szövegét magyarul mondják. A szöveg többnyire rímes, s gondolhatunk arra is, hogy a magyar hagyományból vették át.

Mint említettem, a halottast, amelyet legénysíratónak is neveznek, éjfél után a menyasszony kontyolása idején, olykor jóval később, hajnali három—négy óra körül játsszák. Az udvaron,

A halottat előkészítik a játékhoz. Balmazújváros, Hajdú-Bihar m.

a szomszédos szobában vagy a kamrában teszik meg az előkészületeket. Egy legény, aki a *halottat* alakítja, lócára, létrára vagy egy asztalra fekszik. Lepedővel leborítják. Kezébe egy kukorica-csövet vagy egy sárgarépát vesz, amelyet az ágyékához helyez. A *pap* az általam megfigyelt alkalommal palástnak lepedőt borított a vállára, szemüveget tett fel s kezébe *tőzegtrágyát* vett. Arról „olvasta” a prédikációt, miközben forgatta, mintha könyvet lapozna. Olykor a siratók is lepedőbe burkolóznak. A prédikáció alatt a sirató férfiak igen hatásosan játsszák a halott hozzártatóinak, feleségének és gyermekeinek a szerepét. Szá-

A pap tőzegtrágyáról prédikál. Balmazújváros, Hajdú-Bihar m.

momra rendkívül meglepő volt az átélésnek, a szituációba való beleélésnek, behelyezkedésnek az a foka, amelyet az alkalmi szereplők mutattak. A sírásnak és jajgatásnak tragikus és komikus jellege volt. A siratóknak a halott miatti elszomorodott ábrázata mögött a minden pillanatban kitörő kacaj rejlett és ez a kacaj teljes mértékben felszabadulva áramlott szét a nézők ajkáról. A *pap* rendkívül komolyan vette a szerepét. A szöveget úgy igyekezett mondani, hogy közben ne nevesse el magát, sőt, igyekezett szomorú arcot mutatni, mint ahogy az a valóságos

A pap prédikáció közben. Balmazújváros, Hajdú-Bihar m.

temetésen illik, ami által még inkább fokozta a jelenlevők derülségét. A *halott* az ágyékánál időnként emelgette a kukorica-csővet, csutkát vagy a répát. Az így imitált falloszra a siratók ráborultak s egyre csak azt mondták: „*Csak ezt sajnálom, csak ezt sajnálom!*” A halott felesége a falloszt olykor marokra fogta, amellyel a hatást különösen emelte. Elmondások alapján tudunk arról, hogy a péniszt helyettesítő sárgarépat a halottat alakító legény a lepedőn vágott nyíláson kidugta, s azáltal az erekciós péniszt módfelett jól imitálta.

A halott siratása. Balmazújváros, Hajdú-Bihar m.

Prédikációk

A variáns:

Tisztelt halotti gyülekezet!

A Pál apostol Korintusbeli könyvének 33. zoltár 8. verséből a következő szent ígéket fogom felsorolni:

Itt van előttem egy hívő biblia, akiből olvashat minden atyámfia.

Túl a Tiszán van egy jegenyenyárfa. Ennek a nyárfának van 99 ága. A 99-ik ágán csüng egy szoknya. Ennek a szoknyának van 99 ránca. Ennek a szoknyának a 99-ik ráncában ül egy nagy bolha, melynek a fenekéből a következő szent igéket fogom felolvasni:

Íme, itten fekszik ez a szegín legín,
A savanyú káposztátul csömöllött meg szegín.
Úgy el csapta szegínnek a hasát,
Hogy a brúgósunknak lefosta az inát.
Füldött szegín tejben, vajban,
Mégis meghótt tüdőbajban.
Futott, fáradt élete napjában,
A nyavalya törje ki a fekvő ágyában.
Voltak neki testvérei, Jordán is, meg Bordán is.
Meg még 36 darab kint legel a csordán is.
Ez a fáradság nem esett hiába,
Szép vagyont gyűjtött élete napjában.
Volt egy szamara és tajigája, kiről így rendelkezett:
Most pedig fordítom levelem,
Hátul nyaljátok ki a fenekem.
A tajigát a menyasszonyra hagyta,
A szamarat pedig darabokra szabta.
Hátra maradt a szamár pöckös része,
Kiből Násznagy uramnak lesz evőcsésze.
Látom, itt röhögsz, böhögsz, Ábrahám!
Edd meg, amit ez a nép maga után hátra hány.
Gyere csak közelebb, te is fiam, Éliás!
Az ebéded legyen egy nyúzott hörcsög,
Mitől egész életedben húzzanak a göröcsök.
Meghalt szegín bánatában,
A nyavalya törje ki a fekvő ágyában.
Hisz nem mozog már többé
Szíve lent a gatya szárában.
Kikísérik a temetőbe,
Te meg Fáni, kuporodj az ídes gyökerére.

A halottat körülvevő siratók: nőket alakító férfi szereplők. Balmazújváros, Hajdú-Bihar m.

Meghótt, vigyétek el innen,
Tegyétek le mélyre,
Ott egye meg ötet a fekete fene,
És élje világát, mint patkány az árnyékszékben.
Nem kívánom rossz kívánságát,
Menjen a pokolba és élje világát,
Most és mindörökké
Ámen.

B variáns:

Túl a Tiszán áll egy nyárfa. Annak a 77. ágán csüng egy szoknya. Annak a szoknyának a 777. ráncában ül egy bolha. Annak a bolhának a seggiből olvasom ezt az evangéliumot.

Kedves halkapó testvérem! Ismeritek-e a madarat, a gólyát? A libusznak a nagybátyját? Beméne a tóba elkapá a béka gelegonyáját, úgy elnyeli az evangéliumát.

Kedves halkapó testvéreim! Itt ússzék a testetek az üdvösség-

ben, mint patkány az árnyékszékben! Itt ússza testetek a poklot, mint Máté tehene a poklot! Káposzta hordáskor volt egy esztendeje, hogy kifolyt a sárgának mind a két szeme. Először az egyik, azután a másik. Szalad a kutya, áll a farkas! Fogd azt! Seggibe az ujjad, szopd azt! Jaj, jaj, ídes jó istenem! Ki dugja be? Mert már, ahol csorog, csepeg! Ki mondja: be most már, tala be, bötyöröm!

Tebenned bíztunk elejitől fogva,
Boros pincék téged tartottunk hajlékunknak.
Mikor még hegyek nem voltak formálva,
Már mink akkor bort öntöttünk a pohárba!

C variáns:

Túl a Tiszán van egy jegenyenyárfa. Annak a nyárfának van 99 ága. A 99.-ik ágán lóg egy szoknya. A szoknyának van 99 ránc. A 99.-ik ráncában ül egy bolha. Annak a bolhának a segéből olvasom e szent igéket:

Végbúcsúmnak most léssen kezdése,
Legyünk hát csendben, míg megszsz a vége.
Körülöttünk álló takaros kis sereg,
Kik a halott koporsója mellett pityeregtek,
Láthatjátok, hogy meghalt ez a szegény legény.
Lelankadt a farka, már nem is olyan kemény.
Kirúgta a világ kéménye oldalán,
Űgy kellett az neki, mért volt olyan csapodár.
Lányokat becsapni nagyon is értette,
Így hát a büntetést meg is érdemelte.
Kimúlt idejének legszebbik korában,
Mielőtt felhúzták volna az akasztófára.
Ott jön két testvére, batyu van a hátán,
Harmadiknak pedig juhász ül a farán.
Én tudom, milyen volt, de ti nem tudjátok,
Gyertek hát közelebb, majd felosztom rátok.
Van egy rossz nadrágja, sömörös ködmöne,

Hátulját a moly teljesen megette.
A gatyája alján van egy ráncos zacskó,
Azt tirátok hagyta kedves fia, Jankó.
Életében járt egy himlős számaron,
Azt is megmondom, hogy kire maradjon.
Sok szép örökséget hagyott rá az apja,
Még sem volt szegénynek egy rongyos kalapja.
Debrecenben is volt szép nagy öröksége,
Nagyságos uraknak tele árnyékszéke.
Ott vannak elrejtve a legjobb falatok,
Mindazokhoz, komám, jussodat tarthatod.
Mint egy döglött bika, itt fekszik döglöve,
Egy rongyos réklibe így lesz eltemetve.
Ne sirassátok hát, ne bőgjön senki se,
Igyunk inkább, hogy a bánatunk enyhítse!

D variáns:

Az alapige megvan írva az örökkön örökké élő, sátorban lakó, fűrű csináló cigányvajdának pendelye korcának a 999. ráncában eképpen:

Ez ifjú született és meghalt.
A halálra sohasem gondolt.
Lányok után szaladt éltében a mafla,
Míg egy kanca csikó ágyékon nem rúgta.
Por viskóban hamar lejártak napjai,
Bíbor köntös fedje megmaradt tagjait.
Elrepül az élet, mint gyors reptű madár,
Jön értünk a halál, rendre, hogy lekaszál.
Ez az élet olyan, mint a motolla,
Úgy jár össze-vissza, mint a bolond óra.
Gondold meg hát jól, te földi halandó,
Mert ha egyszer szemed, szád megáll,
A kutya könnyen a sírodra kakál.
Végbúcsúzásomnak most léssen kezdése,
Legyünk hát csendben, míg meglesz a vége!

Körülötte álló takaros kis sereg,
Kik e halott mellett most így keseregtek,
Látjátok, hogy meghalt ez a szegény legény,
Lelankadt, már nem olyan kemény.
Így jár, aki mindig azután jár!
Kellett is neki, mért volt oly csapodár.
Lányokat becsapni nagyon is értette,
Így hát a büntetést meg is érdemelte.
Kimúlt idejének legszebbik korában,
Most oszt kuruttyolhat lent a föld gyomrában.
Vigye hát az ördög, ha nem szánja őtet,
Szánja meg azokat, akik itt úgy bógnek.
Jönnek barátai, jönnek siratói,
Jönnek gyermekei s hátul maradói.
Gyere hát közelebb, kedves fia, János!
Úgyis alig vártad, kiszüljön a lángos.
Jöjjenek lányai! Első legyen Julcsa!
Aki a csecsét a markomba adta.
Gyere ide te is, kedves lánya, Eszter!
Akitől, ha kértek, inkább adott kétszer.
Nem fogott ki rajtad sem délben, sem este,
Mikor csak intettem, fordultál gerincre.
Látom a szemednek sűrű kacsintását,
A holló vegye ki a szemed gubóját!
Szakácsasszonyoktól is kezdi búcsúját,
Pedig azok hozták neki a halálát.
Mert mint tudjuk, úgy volt, forró volt a kása,
És attól történt meg a halálozása.
Most kedves zenészek, hozzátok fordulok,
Végső búcsúmban egy szép áldást mondok:
Kívánom nektek, hogy szeressétek egymást,
Mint a tarka kutya az iromba macskát!
Végső szavam mégis az legyen hozzátok:
Csókoljátok meg a csimbókos inámat.

Káposzta hordáskor volt egy esztendeje,
Kifolyt a sárgának mind a két szép szeme.
Elébb csak az egyik, aztán mind a kettő,
Így most már a Sárgát üsse meg a mennykő!
Ott lakom Kabán, keressetek föl!
Van tíz pulykám, rühessétek föl!
Szalad a kutya, lóg a farka, fogd azt!
Fenekében az ujjad, szopd azt!
A szakácsné repedt sarka, látod azt,
Fenekében mézes kanál, nyalod azt!

Kedves halkapó testvérem!

Ismeritek-e azt a madarat, a gólyát, a libucnak a nagybátyját?
Mely leméne a tóba, elkapá a deres lónak a hátulsó szélső patá-
ját és elnyelte az evangéliumot.

Úszik lelketek az idvességben,
Mint patkány az árnyékszékben.
Átússza testetek a poklot,
Mint Máté tehene a bokrot.

Kedves halkapó testvéreim!

Búcsúzik a halott testvéreitől, hozzájuk intézi búcsúzó sza-
vait:

Gyere hát közelebb, kedves fia, Ábrahám!
Edd meg, amit apád világeletében hátra hányt!
Gyere hát közelebb, kedves fia, Izsák!
Verd ki a faluból az összes szuka kutyát!
Ebéded legyen jó nyúzott hörcsög,
Hogy amíg élsz mindig rángassanak a görcsök!
Vacsorád legyen jó meleg tej,
Amit anyád apádból kifej!

Nem soká lesz beszédemnek vége,
Mint a veszett kutya, úgy nézzél a jégre!
Az ördög nyugtasson, mint egy tetves libát!
Kopogjon a szemed, mégse láss több pinát!
Gyászoló kis sereg, ó ne sirassátok,
Hadd vigye a fene pokol fenekére!
Mert neki már úgyis oda van mindene,
Hadd kuruttyoljon hát odalent ökelme!

Miatyánk, ki vagy a mennyekben . . .
Ti meg menjetek a fenébe!

F variáns:

Túl a Tiszán volt egy jegenyenyárfa, annak a nyárfának volt 99 ága, annak a nyárfának a 99. ágán csüngött egy szoknya, annak volt 99 ránca, annak a 99. ráncában ült egy bolha, annak kilátszott a seggelyuka. Ebből olvasom a következő szent ígétet. Szent Lukács könyvének 16. részéből 23. verséből a következő figyelemre méltó szent ígétet olvashatjuk:

Ez az ifjú született és meghalt. Bíbor köntös fedje tagjait. Hidd el barátom, elrepül az év, mint gyors madár. Két szál deszkát most mér az asztalos, ma zárja be utánad. Lent a világ olyan, mint a motolla, úgy jár össze-vissza, mint aki az eszét megitta. Csak számítsuk ki, hogy hány pászma, mert úgy szép az élet, ha tarka és rövid, mint a nyúl farka. Így gondoljuk életünk sorsát, mint a Duna folyását. Értsd meg jól szavaimat, mert ha egyszer szemed, szád megáll, majd a kutya a sírhalmodra kakál.

Végbúcsúzásomnak most léssen kezdése,
Legyünk tehát csendben, míg léssen végzése.
Körülöttem álló gyászoló kis sereg,
Kik a meghalt koporsója mellett pityeregtek!
Láthatjátok, hogy meghalt ez a szegény legény,
Lelankadt a farka, már nemigen kemény.
Kimúlt idejének legszebbik korában,

Nem dobog a szíve többet a gatyában.
Fuss el véle, ördög, hogy nem szánod őtet,
Szánd meg hát azokat, akik itt úgy bögnek,
Imhol két testvére, Szarvas meg a Lombár,
Harmadiknak pedig juhász jár a hátán.
Én tudom, mi je volt, de ti nem tudjátok,
Gyertek hát közelebb, majd felosztom rátok.
Van egy rossz nadrágja, egy szőrös ködmőne,
A moly a hátulját végig tönkretette.
Két kazal rongy volt, tetűvel volt tele,
Debrecenben is van nagy öröksége,
Nagyságos uraknak az árnyékszéke.
Abban vannak jóízű falatok,
Mihez, jó barátom, jogodat tarthatod.
Néki az apja jó gazdaember volt,
Talicskát taszított a Balaton partján.
Ahogy jártam-keltem, megbotlott a lábam,
Néztem is, hogy mire találtam.
Csuszáját megfogtam, volt néki vad körme,
A rossz nadrágból kilógott a nagy töke.
Ez a halott azt hagyta,
A papnak egy pohár bort adjanak.
Gyertek hát közelebb, kedves gyermekei,
Hozzátok intézi búcsúzó szavait.
Gyere közelebb, kedves lánya, Eszter,
Mikor kértem tőled, mindig adtál kétszer.
Nem fogott ki rajtad sem délben, sem este,
Mikor csak intettem, fordultál gerincre.
Gyere közelebb, kedves lánya, Julcsa,
Tudod, a te szád mindig állt a csókra.
Szeretőd most is van, amint látom három,
Ezek közül egy sem szeret téged, csak az ágyon
Gyere ide, kedves lánya, Zsófi.
A világi jót neked is meg kell kóstolni.
Gyere ide, kedves lánya, Ágnes,
Úgy hallom, te nagyon szeretted a mágnest.

Hát a szegény Károly min töri a fejét?
 Tán a hó lepte be a háza tetejét?
 Most a szakácsasszonytól kezdi búcsúzását,
 Ki pedig okozta néki a halálát.
 Mert azt mondta szegény, hogy forró volt a kása,
 Ezért is történt az ő meghalása.
 Most pedig zenészek, hozzátok fordulok,
 Végső búcsúmban egy szép áldást mondok:
 Szeressétek egymást, mint tarka kutya az iromba macskát.
 Az ördög nyugtasson, mint egy tetves libát.
 Nézzétek csak neki a nagyfejű monyát.
 Körülöttem álló gyászoló kis sereg,
 Ó, ne sirassátok, hadd vigye a fene.
 Mert már neki úgysis odavan mindene!²⁴

Hajdúhadház.

A hajdúhadházi lakodalmi maskurásokról már a múlt század végén megemlékezik *Trencsény Lajos*, aki leírja, hogy a hadházi lakodalomban éjjél tájban nagy riadalom támad, mert megérkeznek a maskurák. „Néhány fiatal legény, kik nem hivatalosak a lakodalomba, de szeretnének egyet mulatni, fölkerekedik, felöltözik valami bolondosan. Egyik női ruhát vesz magára, mely csak úgy lóg rajta, a második bundáját fordítja szőrével kifelé, a harmadik, negyedik másképpen teszi magát bolonddá s mind-egyik csinál magának valami rongyból vagy papírból álarcot, szemének, szájának lyukat hagyván rajta. Beszélni nem beszélnek, hanem egy cédulát mutatnak elő, melyre fel van írva, vagy csak jelekkel mutogatják, hogy táncolni szeretnének. Kívánságukat teljesítik, táncolnak bomlottul, meg is kínálják étellel és itallal, míg végre kilökdösik őket a szobából, jókat húzván egyiknek másiknak a hátára.”²⁵

24. Az A., B., F. variáns saját gy., a C—E. változatot Enyedi József gy. Az F. variáns a balmazújvárosi felnőtt játékosok készítettek a Röpülj páva versenyre. A játékot a debreceni Bartók Teremben tekintetem meg 1977-ben.

25. *Trencsény Lajos*: Lakodalmi szokások Hajdú-Hadházon. Ethn., V. 1894. 261.

A leírásból az tűnik ki, hogy a maskurák hivatlanok a lakodalomba és a jelenetük némán folyik le. Ez is arra mutat, hogy a halottas játékot a lakodalom vendégei közül a meghívott legények mutatják be. A hivatlanok és a hivatalos játékosok együttesen kétségtelenül számos vidám percet szerezhettek a lakodalomban résztvevőknek. Egy 80 éves hajdúhadházi ember Enyedi Józsefnek 1962-ben elmondotta, hogy kedvelt játék volt a lakodalomban a *legénysirató*. Egy legény ráfeküdt a lócára, lepedővel letakarták. Egy másik ágyterítőből palástot készített magának és magát a halottnak tettető legény elprédikálta. A prédikáció egy variánsát Enyedi József nyomán közöljük.

A variáns:

Legénysirató:

A mi segedelmünk jöjjön a nagyszemű Jupitertől és a budapesti kazánkovácstól, aki mindenféle ülőket és kiskalapácsokat meg tud reperálni.

Keresztúri halk apáim!

Ezen megboldogult keresztúri atyánk fiának
a neve életében Nyakigláb Tóbiás volt.
Most már Mihály lett, mióta
A Szent Mihály lova megrúgta.
Sokat utazott ő a tengerek mellett,
Ott látott egy cigányt, amint hetven kutyát ellett.
Látott egyebet is, egy isten nagy ökröt,
Amint rúgkapálva nagyon erőlködött.
Nem fért be az ólba, hiába próbálta,
Így aztán belebújt az egérlyukába.
Nagy legény volt Tóbi világeletébe,
A disznóröfögést mind a zsákba szedte.
Verebek árnyékát halálba kergette,
A nyulak fekvését bottal agyonverte.

Azon igék, melyeket előttemek jámbor birkák most felolvasni akarok, megvannak írva a nagybátyám rongyos pruszlijának a 7777-ik ráncában eképpen:

Ó, Mihály, ó, Mihály, mily sorsra jutottál!
Ó, halál, ó, halál, jó bűrré akadtál!
Mehalt ezen legény, meghalt bizony szegény.
A farka lekonyult, már nem olyan kemény.
Mehalt életének legszebbik korában,
Nem dobog már szíve többé a gatyában.
Szívtelen vagy halál, kegyetlen is valál.
Ennek a legénynek irgalmat nem adtál.
Jöjjetek baráti, sírjunk keseregve,
Szegény meghaltunkat, hogy vigye a fene,
A tüzes pokolnak kellős közepébe.
Itt van két testvére, Csircsi meg a Mordán,
Van ezenkívül kettő is a csordán.
Volt még életében egy rühes szamara,
Mindjárt meg is mondom, hogy azt kire hagyta.
Péter öcsém, tied a hátulsó része.
Másik részét hagyta felebarátjának,
Fele darab részét feneke lyukának.
Itt van Andris öcsém, hallom, hogy itt köhög,
Jó volna neki is egy kis fenék köcsög.
Gyöngyösön is volt még egy kis reménysége,
Madarászi úrnak a pernátás széke.
Kotorász hatsz benne jóízű falatot,
Mihez Andris öcsém jussodat tarthatod.

A prédikáció befejezése után a *Menj el a te nyugalmadra* kezdetű ref. egyházi ének dallamára a következő szöveget énekeltek:

Jer, temessük el a testet,
A fene borítsa be,
Hogy ne legyen lábunk alatt,

Tegyük le a verembe.
Nem eszik több kenyeret,
Nem csinál több gyereket.
Az akasztófa virága
Száradj a dagasztó lábra!

B variáns:

A következő temetési prédikáció egy kéziratos könyvből való. Lejegyzője Sípos Bálint hajdúhadházi parasztleány, aki a két világháború közötti időben Debrecenben katonáskodott. Katonaevei alatt egy füzetbe többnyire obszcén tartalmú verseket, „történeteket” írt. Ezek között szerepel a *Halotti búcsú* címen leírt szöveg.²⁶

Gyásztisztességemnek alap igéi, melyek írva találatnak az örökkön örökké élő, sátorban lakó furu csináló vén cigány vajdának pendely korcának a huszonkilencedik akasztójában a 23. bolha szaron az igék olvashatók. Most midőn a krumpliszár virágzik, Tudodnyakú Ignác más világra ugrik. Akkor vala néki folytós nyavalyája, melyet a Jupiter bocsátott órája. De szagot érez itten Gereben Magdolna. Kedves füstös társa, kecskeméti Tudodnyakú Ignác, Málészájú Ádám tudom, hogy örültök apátok halálán. De van nyikorgásban szegény Görény Ferenc, harmatfél csípőjű Húzottnyakú Elek, a Ferdeszájú Kati, a Retkeslábú Lidi, ezek voltak neki az atyafiai. Jó barátok, kinek nevét elmondani fogom, úgy mint Bukó András, Kótafúvó Gábor, Tehénszájú Tamás, meg Seggnyaló Miska, hogy mind a négynek pokolvar nőjön az ágyékán. Búcsúzásomnak most leszen kezdése, legyünk hát csendben, míg leszen végzése. Körülöttem való takaros kis sereg, kik a holt test felett itten keseregtek, látjátok ez a szegény legény ellankadt fa . . a már nem is igen kemény. Kifingott a világ a kémény oldalán. Úgy kell a disznónak, mért volt sárga sovány heptikás kórintus kacskós lábú, halál ennek az

26. A kéziratos könyv tulajdonomban van. Több más kéziratos könyvvel együtt Hajdúhadházon került elő.

embernek kevés kegyelemmel voltál, míg az élők közül ki nem vetted őtet, már mint Marci görgött, nem szánod meg őtet, szánd meg hát ezeket a cselédeket, akik itt felette keseregnek. De ám még életében, amit keresett tirátok, hagy belőle egy keveset. Volt két jószága, a szarvas meg a lombár, azon kívül kettő van a csordán, én jól tudom, milyen volt, de tik egy sem tudjátok, gyertek hát közelebb, majd elosztom rátok. Volt egy rossz nadrágja, egy sümörös ködmöne, eztet terátok hagyja kedves két testvére. De még életében vala egy rühes szamara, azt is megmondom, kire hagyja, kendé lesz komám annak a hátulja része. Lesz kinek abból egy szép koma csésze. De még Pesten is van néki nemzetsége, a nemes uraknak helyi széke, azon halom jó ízű falatok, akkor hát barátom a jussodat tarthatod. A primás meg itt tátja a száját, hisz ő is elkapja a halott pi . . ját. Itt fekszik döglöve, mint egy tetves liba, bele van takarva egy rossz pánkliba. Tik is siratjátok. Ne sirassátok. Egye meg a fene. Fogjunk be két kutyát, húzassuk ki véle mint egy döglött libát, vessük a gödörbe, hányjunk rá követ, mert a torkára forrott a jó káposzta, melytől az édes anyja az inát lef . . ta. Vége.

Karcag.

Szentesi Tóth Kálmán Karcag város egykori polgármestere pompás könyvecskét írt a karcagi lakodalmakról. Munkájának adatai kizárólag Karcagról valók, a címben Nagykuságot írt, jelezve azzal, hogy a leírt szokások a Kuság többi helységében is ismereteseek. A könyvecskében több lakodalmi játék leírását olvashatjuk. *Szentesi Tóth Kálmán*, amint írja, mintegy ötven lakodalomban ő maga is volt násznagy és így saját megfigyelései, illetve idősebb emberek emlékezete nyomán írta le a szokásokat. A temetési játék halotti prédikációjának két variánsát közli. A játék leírását és a prédikációkat változtatás nélkül vesszük át.²⁷

27. *Szentesi Tóth Kálmán: Lakodalmas szokások a Nagykuságon. Karcag. 1929.* 64–69.

Negyven-ötven esztendő előtt a lakodalom már kora reggel vette kezdetét, mert a szokás az volt, hogy az esküvő a reggeli nyolc órás isteni tisztelet után történt meg, vagyis kilenc órakor. A lakodalmas házhoz már korán gyülekeztek a vendégek és fogyasztották a meleg mézes bort vagy a pálinkát. Ki mit szeretett. Az esküvői szertartás nem vett igénybe nagyon sok időt úgy, hogy jóval ebéd idő előtt a násznép visszatért az új párral a templomból. Egész nap állott tehát a mulatók rendelkezésére, nem úgy mint manapság, amikor az esküvőket délután tartják. A lakodalmi napot és az utána követő éjszakát nem tölthették el a vendégek folyton-folyvást való táncolással, meg dalolással, másféle szórakozást is kellett találni. Voltak is lakodalmi szokások, amelyekkel az időt agyon lehetett ütni és amelyeken mulatni lehetett. Iyen volt a temetés.

A temetés vastagabb tréfa volt és rendszeren éjfél után rendezték, amikor már a vendégek közül az előkelőbbek eltávoztak. Különben is a temetés az egyszerűbb emberek lakodalmán fordult elő. Az 1885—90-es évek után ki is ment a divatból.

A temetés úgy történt, hogy egy férfi lefeküdt egy lócára és miután egy terítővel leborították és bevitték a lakodalmas nép közé a szobába, követték a siratók, akik között legjobban jajveszékelt egy női ruhába öltözött férfi, az „özvegy”, hogy miért is nem maradt meg drága urából legalább egy pár ízezska vigasztalására. Jött azután a halott után a pap, papiros kucsmával a fején, a hátán palást helyett egy pokróc volt s kezében biblia helyett egy levél gané, amit újabban „kun kokszt”-nak neveznek, mert igen sok helyen ezzel a szalmával kevert marha trágyával vegyített és kitaposott, kiszárított készítménnyel tüzelnek. Ezt a vastag fekete lapot maga elé tartva mondotta a vőfi a prédikációt és a búcsúztatót. Karcagon ezeknek a búcsúztatóknak és praedikációknak több változata van használatban, de mindegyik nagyon emlékeztetett egymásra úgy, hogy lehetséges, hogy egy eredetből származnak. A szöveg sok helyen durva volt, a még

élő vőfik állítása szerint, azonban úgy kívánták azt hallani az időben, mint ahogy leírni nem lehet.

Mutatványul, egy kis fésülgetés után, álljanak itt a következő sorok:

Prédikáció:

A variáns:

Érdemes gyülekezet! A mi segedelmünk jöjjön a nagyszemű Jupitertől, aki teremtette az üllőt, a kalapácsot, annak nyelét, minden csengő-bongó szerszámokkal egyetemben. Amen.

Tanítást tartok előttetek keresztyén atyámiai azon nagy igék-ről, amelyek meg vannak írva nagyanyám sutba lökött szoknyája hetvenhetedik ráncának hetvenhetedik öltésében e képen:

Uram! Mentsd meg a te népedet a fekete kenyérhajnak a rágásától és köszvényes lábait a hosszú gyaloglástól.

Szerelmetes atyámiai! Én igen sokat jártam, fáradtam erdő-kön, hegyeken és futottam tengerek mellett. Látjátok szűrömet Mátra-széllal bélelve.

Láttam, hogy egy cigány

Ötven kutyát ellett,

Kitéptem a hajam.

Mert nevetnem kellett.

Tegnapelőtt épen Miskolcra utaztam,

S egy lengyel zsidóval összetalálkoztam,

S amint az átkozott mellém települe,

Belőle egy tetű belém penderüle.

Most sincsen több bennem ez egy szál tetűnél,

Az is meghalt tegnap ép a kötésemnél.

Eljöttek temetni többen százezernél,

Kik most itt laknak a gatyám prémjénél.

Nem igen nagyobbak, mint egy oláh bocskor,

Százat is megfogok én abból némelykor.

Volt köztük olyan is, nagyobb volt egy lónál,

Heten nyúztuk meg a komám udvaránál,

Több zsír főtt belőle harmadfél akónál.

Búcsúztatásomnak most leszen kezdete,
Legyetek csendesen, míg lesz végezete.
Körülöttem álló takaros kis sereg,
Ki a halott felett mostan itt pityereg,
Látjátok, meghala ez a szegény legény,
Ellankadt mindene, nem lesz többé kemény,
Mehalt életének legszebb virágjában,
Nem dobog már szíve elől a gatyában.
Kiszelelt a világ kéménye oldalán,
Úgy kellett őneki, gazember volt nyilván.
Óh te nyurga nyakú, sárga lábú halál,
Hozzá ugyan kevés nyugalommal valál.
Nem kegyelmeztél meg, mint Marci görögnek,
Nem szántad azokat, kik itt pityeregnek.
No, de nem vitte el, amit megkeresett,
Tirátok is hagyott valami keveset.
Azért is emlékét híven őriztétek,
Megmaradt élelmét hívek, megegyétek.
Ennek a jámbornak apja is gazdag volt,
Hol puttont hordozott, hol meg talyigát tolt.
Kedves testvérei, Lenci meg a Mordály,
Kint laknak a réten, a bikaakolnál.
Ezekre hagyta ő vagyonát, ami volt,
Sömörös nadrágja és ócska szűre volt.
Volt még valamije, mindjárt megtudjátok,
Jőjjetek közelebb, majd elosztom rátok.
Életében járt ő egy kehes számaron,
Majd mindjárt elmondom, hogy az kire szálljon.
Násznagy uramé lesz a hátulsó része,
Lészen néki abból egy szép kávéscésze.
Hallom, a vőlegény itten keheg-beheg,
Őt is megilleti belőle egy pecek.
Az össz rokonságé a többi vagyona,
A kehes számarónak minden lába nyoma.
Kik itt siratjátok, ne keseregjete,
Fogjátok, vigyétek, a fene egye meg!

Sisztusz, vizitusz, pelfisz, burisz, kanavisz, rávisz, tátisz, pispisz, ettiberisz, rekaribrisz. Amen.

Adakozás végett megemlítem a gyülekezet előtt az emberek közönséges szükségéit. Adakozzanak „e végre” különösen a lányok, várván adakozásuk bőséges megjutalmazását. Mindezek után pedig lányok háljanak és maradjanak veletek az emberek minden időben. Amen.

Amikor elhangzott az Amen, az olyan „halott”, aki már ismerete a temetési szertartás végét, késedelem nélkül igyekezett lekerülni a lócáról és még a szobában kibújni a pokróc alól, mert a prédikáció végével a „siratók” felkapták a lócát s a rajta fekvővel együtt vitték ki az udvarra s ott úgy leborították a halotat, hogy azt se tudta, hogy szedje össze magát.

B variáns:

Most, amidőn már a krumpli szár virágzik,
Toldotnyakú Ignác másvilágra mászik,
Oka vala ennek folyós nyavalyája,
Amelyet Jupiter bocsátott reája.
Mivel pedig vannak sok atyafiai,
Kár volna tőlök el nem búcsúztatni.
Búcsúztatásomnak most lészen kezdete,
Legyünk csendességben, míg lészen végzése.
Körülöttem álló szép keresztyén sereg,
Ki e halott felett mostan itt pityereg,
Látjátok hogy meghalt és elnémult szegény,
Ellankadt a lába s a karja se kemény.
Kilebbent a világ kéménye oldalán.
Disznó volt életében, majd jámbor lesz most mán.
Meghala élete legszebb virágjában,
Nem dobog a szíve már a gatyá szárban.
Óh te sárga lábú, könnyörtelen halál,
E beteghez kevés irgalommal valál.
Nem kegyelmeztél meg, mint Marci görögnek,
Nem szántad meg, kik itt rínak, pityeregnek.

Ezen megboldogult származott nagy ágból,
Mert az anyja küldte egy rossz ráncos zsákból.
Ennek az apja is igen nagy gazda volt,
Hol puttont hordozott, hol meg talyigát tolt.
Testvérei közül, ne csudálkozz drágám,
Kettő van még mindig odakint a csordán.
Ezekre testálta mindenét, ami volt,
Egy foltos ködmöne s rühes nadrágja volt.
Még életében járt egy girhes számaron,
Mindjárt megnevezem, hogy ez kire szálljon.
Mert én tudom, de ti azt még nem tudjátok,
Gyertek hát közelebb, majd elosztom rátok.
Sándor barátomnak hagyta első részét,
Aztán a négy lábán a körme szegélyét,
István barátomé a hátulsó része,
Lészen neki abból egy szép kávécsésze.
Hallom, János komám itten köhög-böhög,
Tán neki is kéne egy fáintos pöcök.
Gyöngyösön is van ám néki öröksége,
A kis gyerekeknek a perváta széke.
Vannak abba rakva jóízű falatok,
Kihez kedves kontrás, jussodat tarthatod.
A nagy böngösnek meg oly rendelést teve,
Hogy ha aranyat lát, fusson ki a szeme.
Látjátok, ott fekszik, mint egy döglött liba,
Bele van takarva egy rongyos hankliba.
Ne sirassátok már, menjetek ki vele,
Hogyha egyszer meghalt, egye meg a fene.
Nem papolok tovább, elég lesz ez mára,
Hanem most bort kérek a gégem csapjára.

Tápiószecső.

A halottas játék két sajátos variánsa volt ismeretes Tápiószecsőn (Pest m.). A játékra a menyasszonykontyolás ideje alatt került sor. A lakodalomban résztvevők alakították a szerepeket.

A kántor szerepét rendszerint a vőfély játszotta. A *pap*, a *siratók*, a *halottvivők* a koszorús legények vagy más jelenlevő legények voltak. A halottat alakító legény egy mosóteknőbe feküdt, majd a szoba közepén egy teknőlábra tették. A játékosok és a közönség körülállta. A siratók jajgattak, sírtak a következő és azokhoz hasonló szöveggel:

— Jaj, jaj, János, te vótál a legbolondabb a világon!

— Jaj, jaj, János, az eszed is elment mán!

A kántor egy sima papírlapról „olvasta” a búcsúztatót. Bata Balázs (75. é., 1973) adatközlő 1934-ben részt vett a halottas játékban mint kántor. Elmondása szerint a búcsúztató szöveg terjedelmes volt. Emlékezetében csak részletek maradtak fenn. Az alábbi verses szöveg első szakasza a lóbúcsúztatókból ismert változat:

Ó, milyen szomorú a lónak élete,
Hogyha megöregszik, nincsen becsülete.
Ó, jajszó, koporsó, üres a zsiros hordó.

Tizenhat évekig hordoztam egy huszárt,
Mégis szörnyű módra viselem az igát.
Ó, jajszó, koporsó, üres a zsiros hordó.

Jancsi, Pista, Jóska, az Isten veletek,
Az oldalbordátokat a fene egye meg.
Ó, jajszó, koporsó, üres a zsiros hordó.

Ismertem apádat, igen jó ember vót,
A bivalyok között első kolompos vót.
Ó, jajszó, koporsó, üres a zsiros hordó.

Ismertem anyádat, talyigába tolták,
Azt a nagy valagát a szádra borították.
Ó, jajszó, koporsó, üres a zsiros hordó.

A búcsúztató, az „elsíratás” után a halottat beszentelték, az- az egy kancsó vizet öntöttek rá. A halott a közönség nagy nevé- tése közben kiugrott a koporsóból.

Tápiószecsőn a halottas játék a gyermekek játékaik között is előfordult *halottacska* néven. Sebők Istvánné (95 é., 1973) sze- rint a századfordulón, a század első évtizedében a libát őrző leánykák a falu szélén, a gyepes részes játszották a halottacs- kát. Egy leányka a földre feküdt, a többiek tettetett jajgatással sírtak felette és a tényleges temetésen hallott szöveghez hason- lókat mondtak, utánozva a temetési szertartást.²⁸

Füzesgyarmat.

A halottas játékot éjfél körüli időpontban játszották a lako- dalomban, amikor már jó hangulat volt. Egy magát halottnak tettető legény teknőbe feküdt, kezébe egy sárgarépát fogott és az ágyékánál tartotta. Lepedővel leterítették. Dagasztólábra tet- ték és bevitték a szobába. A ravatalt a koszorús leányok és le- gények körülállták. A vőfély a halott fejéhez állt, kezében *tő- zegganét* tartott és arról „olvasta” a *halotti beszédet*, a prédiká- ciót. A beszéd alatt a halott legény emelgette, mozgatta a sárga- répát.

Részlet a prédikációból:

Az örökkön örökké élő vén cigányné pendelye korcának har- minc és harminckettedik akasztásában eképpen: Gyászos hall- gatóim felé látok. Szemeteket, szátokat, orrotokat ide fordítsá- tok, mert, aki ezt nem hallgatja, csípje meg a tetű, szeme golyó- ját vegye ki az ölyű. Egy víz partja mellett, amint jártam- kel- tem, egyszercsak felbuktam és egy dögre estem. Csak néztem, kicsoda, micsoda, most vettem észre, dög van az utamban... Itt áll két testvére, Szarvas és Lombár, harmadiknak pedig ju- hász jár a hátán.

A búcsúztató befejezésekor a jelenlevők nagy derűltsége kö- zepette a halott felült a ravatalon.²⁹

28. Ipacs Irén kérdőívemre küldött válasza nyomán.

29. Csák Endre, Fazekas Mihály, Schwalm Edit kérdőívemre adott válasza.

A halottast a lakodalomban hajnalban játszották. A halottat alakító legényt egy leemelt ajtóra fektették, lepedővel letakarták, miután bevitték a házba, a földre helyezték. A pap alakoskodó prédikált felette, a nőnek öltözött férfiak siratták. A következő szöveget énekelték:

Szomorú disznószar, de megöregedtél,
Éjjel, nappal a pusztán szenvedtél.
Ismertem apádat, kerek volt a feje,
De a tied hosszú, dúrja föl a kozmó.³⁰

Deresk.

Deresken (Turóc-völgy) a temetést parodizáló játékot a lakodalomban mutatták be. Egyike volt a legkedveltebb lakodalmi játékoknak. A menyasszony kontyolása után, többnyire hajnal felé „csinálták a temetést”. A szereplők a lakodalomba hivatalos legények voltak. Amikor a menyasszonyt elvitték felkontyolni, a tréfára, mókára hajlamos — kissé már kapatos — legények a kamrában, az ólban vagy a csűrben felkészültek a játékra.

Egy legényt, aki a halott szerepére vállalkozott, lócára vagy egy hosszú asztalra fektették. Lepedővel leterítették. A papot alakító legény két *singelt* szoknyát vett magára. Az egyiket a derekán megkötötte kötéllal, a másikkal a felső testét borította be, amelyet a nyakánál kötöttek meg. A két női szoknya alakította a papi reverendát. Papírból süveget készítettek és azt tették a fejére. Ha a papot alakító legénynek bajusza volt, a jelenet bemutatása előtt leborotválta vagy leragasztotta, mert a katolikus plébánosnak nem lehet bajusza. Kezében egy régi kalendáriumot, egy meszelőt tartott és a karjára egy *rocskát* vett. A *kalendárium* a *bibliát*, a meszelő és a *rocska* a *szentelő* eszközöket helyettesítette. A *rocskába* szappanhabot, szappanos vizet tettek, ez volt az ún. *szenteltvíz*.

30. Dám László szíves közlése.

A halottat alakító legényt felravatalozva vitték be a lakzis házba. Elöl ment a *harangozó*, aki kolompolt. Mögötte a halottat követték a *hozzátartozók*, azaz egy-egy égő gyertyát tartó legények, akik *keserves* siratást mímeltek. Fájdalmasan *rítottak*, mintha valóban halottat kísérték volna.

Amikor a halottal beléptek, a lakodalmas ház vendégei abba hagyták a táncot, a zene is elnémult. A nagy vidámságot hirtelen néma csend váltotta fel, amit — mint meglepő groteszkséget a lakodalom hangulatában — pár pillanat múlva, harsona kacaj és derű követett.

Az alakoskodó pap a halott fejéhez állt és a „zsoltárból” énekelt:

Rimamurány, Salgótarján,
Papírgyári társaság.
Elbúcsúzik most mitőlünk
Totrec Árpád munkatárs.
Istenem, Istenem, mi lesz most én velem,
Elfogyott a fizetésem.

Az ének után a pap beszentelte a halottat, azaz a meszelőt a szappanhabba mártotta és azzal hintette meg a ravatalt, a siratókat és a nézőket egyaránt. Eközben nagy *rívás*, zaj, lárma támadt. Amikor ismét csend lett, a pap elmondta a halotti prédikációt:

Kedves összegyűlt hallgatóság!

Amikor az Úr a földön jár, a nagy tömegben egy síró asszonyt lát. Odaméne az Úr hozzája és mondá neki: „Asszonyom, te miért sírsz, miért keseregsz, miért vagy oly bánatos? Felelé neki az asszonyka: Uram, hogyan sírnék, hogyan bánkódnék, hogyan lennék szomorú, amikor az én kedves leányom odahaza halálos betegen fekszik az ágyon. Erre az Úr összeszedé minden erejét és mondá az asszonykának: Asszonyom, vezess azon házhoz, ahol a te leányod betegen fekszik az ágyon. Erre a nagy tömeg kíséri az Urat. Elmennek azon házhoz, ahol a kislány betegen fekszik az ágyon. Az Úr beméne a házba, a tömeg pedig

kintmaradt az utcába. Föléje mén a kislánynak. Megsimítá orcáját, kérdi őt: Leányom, hol tartom most a kezemet? Erre a leány kissé felnyitja a szemét és mondá: Uram, a csókok tanyáján! Erre az Úr lejjebb húzza a kezét és megfogá az ő két kicsi csecsét. Akkor kérdi tőle: Leányom, és most hol tartom a kezem? Uram, azon a helyen, ahol valamikor Mózes a sínai hegyen járt! Erre lejjebb húzza a kezét, végigsimítja az ő hasát. Leányom, és most hol tartom a kezem? Uram, azon a sivatagon, amelyen egyszer Áron apánk bevezette népét! Ekkor még lejjebb húzá a kezét és megfogá az ő szeméremtestét. Erre kérdi az Úr: Leányom, most hol tartom a kezem? Uram, azon a helyen, ahol valamikor Szent László vesszejével vizet fakasztott! Erre az Úr nem tétováza: Csókjaival elhalmozá a csókok tanyáját. Mellét hozzászorítja a sínai hegyek mellé. Hasát végighúzza azon a helyen, ahol mások is bejöttek és vesszejével vizet fakaszt. Mikor az Úr ezen műveletet elvégzé, a leányzó fölkel. Föl és alá jára jókedvvel, kipirult arccal, de nagyon vígan. Ekkor mondá az Úr: Látjátok, csodatevő erőim itt vannak. Ezt mikor meghallá a nép, csodálkozva mondják az Úrnak: Uram, a te műved csoda! Csak azt nem tudja senki, ki volt az az Úr! Senkise tudta! A csoda megtörtént. És ez a csoda máma is megtörténik nagyon gyakran.

Ezen evangéliom szolgálja mindenkinek az egészségét. És ha valaki vizet akar fakasztani még az éjen, akkor azonnal vegye elő a vesszejét!

A prédikáció befejezése után mondta a pap:

Most következik a 2. zsoltár 3. versének 4. fejezete!

A pap bezáró éneke:

Káposztaéréskor elmúlt esztendeje,
Elindult a pina letört a tengelye.
Az Isten áldja meg a pap szakácsnját,
De sokszor is adott szőrös alamizsnát!
Szőrös alamizsna, jaj, de finom, édes,

Keserű az komám, ha elkapnak téged!
Azért ne nyúlj hozzá, vigye el a fene,
Most leszen még eszed, míg nem kezdesz bele!
Ámen.

A prédikáció befejezése után a pap „szenteli” a halottat, a gyászolók ríznak, majd kiviszik, olykor a ravatalról leborítják a „halottat”.

A dereski lakodalomban szokásban volt még a *nagybögősiratás*, amely lényegében a temetési paródia körébe tartozik. A vőlegényes háztól a legények nagybögővel, a zenészekkel a menyasszonyos házhoz mennek, s végig az úton húsz-harminc lépésenként megállnak, a bögőt leteszik az útra — porba, sárba, hóba. A legények, akik egy-egy égő gyertyát tartanak a kezükben, a bögő körül letérdepelnek (porba, sárba, hóba), egy-egy nótát eldalolnak, pénzt dobnak a bögőbe, majd a bögőt siratva folytatják az utat a menyasszonyos házig.³¹

Hertelendyfalva.

Az Al-Duna mentére telepített bukovinai székelyeknél, Hertelendyfalván (szerb neve: Vojlovica) a temetést parodizáló játék a farsang hagyománykörébe tartozik. A halottat alakító legény személyében a farsangot temetik el. Ezt a farsangot lezáró szokást a két világháború közötti időben még gyakorolták.

Hertelendyfalván a farsang három napig tartott, amely első sorban az ifjúság részére három napos táncos mulatságot, vidámságot jelentett. Szombat este tánccal kezdődött a farsangi mulatozás. A megelőző héten a legények megbízottja, a *vatomán* hívta táncba a leányokat. Csak az a lány mehetett a mulatságba akit a vatomán elhívott. Minden házba betért és a leányt a szülőktől kérte ki a táncba: „Adjon Isten jó napot! Azért jöttem, hogy a lányukat elvigyem a táncba.” Az első tánc szombat estétől vasárnap hajnalig tartott. Ez volt az ún. ingyen tánc, amely alkalommal nem kellett senkinek sem fizetni. Vasárnap vecsernye

31. Saját gy.; L. Ujváry Zoltán: Temetési paródia... i. m. 64–66.

után folytatódott a tánc és az lényegében csekély megszakítással tartott hamvazó szerdáig. „Haj, de ment a muri, úgy hogy csak csuda!” — emlékeznek vissza a régi farsangra.

A farsangi összejövetelt a kocsmában tartották. Tréfás jelenetekre a három nap alatt bőven nyílt alkalom. Így pl. az a legény, aki hétfőn a táncba a megjelölt időre pontosan nem érkezett meg, *kontramarsot* kapott, mégpedig olyant, hogy „megemeleti, ameddig a földbe teszik!” Az elkésett két legény közrefogta, s a zenészek a következő szövegű dalt játszották:

Kontra, kontra mars, a seggedre mars!

Kontra, kontra mars, a seggedre mars!

Kontra, kontra, kontra, kontra, mars!

A megfelelő szónál a legény jelzett testrészére csaptak, a harmadik sor *kontramarsára* az elkésett legény az ütésektől „olyan volt, mint a tűz.”

Húshagyókedd estéjén egy *orvost* alakító fehérbe öltözött legény jelent meg a kocsmai táncteremben. Megállították a táncot, bejelentették, hogy orvos jött Indiából, mert azt hallotta, hogy abban a faluban a táncolók között himlősök vannak. Azért jött, hogy kigyógyítsa őket a himlőből. A vatomán beljebb invitálta az orvost s mondta, hogy azok a legények betegek, akik nem tettek bokkrétát. (A bokréta a legény bal karján azt jelentette, hogy van szeretője.) Ezekről a legényekről kiáltották ekkor a leányok, hogy fáj a szívük, fáj a szemükbogyója stb. A tréfákozásnak azonban az lett a vége, hogy nem az orvos gyógyított, hanem éppen ő „halt meg”. Elterült a kocsmá padlóján s ezzel vége volt a jelenetnek.

Hamvazószerdára virradólag a vatomán megállította a zenét és aztmondotta: „Nektek most annyit mondok, hogy temessük el a farsangot. Egy esztendeig hadd maradjon. Majd mi szegényeckén eléldégélünk, játszadozunk, de nem táncolunk.” A temetési játék ekkor kezdődött.

Egy legény a terem közepén két karos székre helyezett, szőttessel letakart *lajtorjára* lefeküdt. Lepedővel leborították. Tette magát, hogy meghalt. Mellé állt a *pap* és a *kántor*. Körben elhelyezkedtek a *siratók*. A pap bő szoknyát húzott magára s

öltözetét úgy alakította, mintha katolikus pap lenne. A kezébe nyírfaseprőt vett, vízbe mártotta s azzal „szentelte” a halottat. A kántor hétköznapi kopottas ruhában volt. A kabátja térden alul ért. Az 1960-as évek elején felújították a játékokat s ez alkalommal a pap szerepét Győrffi Antal, a kántorét Németh Sándor játszotta, a siratóasszony Erős Teréz volt.

A pap imája:

Miatyánk, nincs gatyánk!
Miatyánk, nincsen fánk!
Nem főtt meg a paszulykánk!
Nem főtt meg a káposztánk!
Ámen.

A kántor éneke:

Ha meghalok, temessetek ürmös borba,
A nagy hordókkal egy sorba.
Falra hányom a borsót,
Ide a boros korsót!
Szalonnából legyen a szemfödelem,
Kolbászból a sírba eresztő kötelem.
Falra hányom a borsót,
Ide a boros korsót!

A síromra ültessenek szőlőfákat,
A bőrömből csináljanak nyomózsákat,
Falra hányom a borsót,
Ide a boros korsót!

Részlet a sirató szövegéből (esetenként variálva):

Jaj, jaj, jaj! Százszor is jaj! Az én fiam az egész farsangkor beteg volt. Hiába! Nem találtam semmi kedvit. Az apjától kért kölcsön egy méter búzát. Megitta. Mégse gyógyult meg. Én es adtam egy méter búzát. Mégse gyógyult meg. Akkor azt mondta, hogy tőccsem bé a kedvit! Nem tudtam bétölteni! Azt mondta: Anyuka, nekem kicsi muzsikásokat vegyen, mert meghalok!

Nem kaptam kicsi muzsikásokat! Egyik úton lefutottam, másik úton felfutottam, de muzsikásokat nem kaptam, mert nem is akartam!

Jaj, hogy illegett, amikor billegett,
Ki dugja be a likat, ahol csepegett.
Jaj, jaj, tököd a padon,
Magad az asztalon.

Ez utóbbi sorokkal kapcsolatban Erős Teréz 53 éves asszony egy történetet mondott. „Volt egy házaspár. Kis viskóban laktak. A víz csorgott be a nádfedélen. A padláson tök volt. Amikor az ember meghalt, az asszony a siratójába a lyukas tetőt és a tököket is bekapcsolta.” A kis versecske tehát erre az esetre lenne célzás. Ez a kis sirató paródia más területen is ismeretes hasonló magyarázattal.

A halottas játék sirató szövegéről a következőket mondta el Erős Teréz: „Az igazi siratást nem sírnám el sem én, sem más, sem senki a faluban. A régi időkben voltak olyan rendkívüli szemtelen öregasszonyok, azok sirattak. Volt egy öreg asszony, annak a szája úgy el volt csapva, mint az árvíz. Ahogy lefektették lajtorjára a halottat, hát megfogta és megtapogatta, tetőtől talpig. Ami csak zsirosat lehetett mondani, az csak mind azt mondhatott, ami az egész világ előtt el nem mondható. Olyan 18 éves voltam. Ott álltam a legény mellett, hallgattuk. Hát egyszer csak kezd a föld alattam megnyílni. El kell süllyedni, hát ezt nem lehet talponállva meghallgatni. Elsomfordáltam félre a sarokba. A legény meg jön utánam, mert tudta, hogy én szégyellem magamat, mert olyasmit mondtak. Nem volt illő, igazán nem volt illő. Hát így én hallottam egypárszor a siratást, de az a siratás nem elmondható. A nép körülállta a halottat. Nevették, kacagták. Úgy, hogy mink azt gondoltuk, hogy a kocsmának a fedele felrepül attól a nagy röhögéstől.” Az említett felújítás alkalmával Erős Teréz siratta a halottat, azonban ő olyan „zsiros szavakat” nem mondott.

A visszaemlékezésekből kitűnik, hogy a hertelendyfalvai te-

metési játékban a sirató szöveg erősen bővelkedett obszcén kifejezésekben s a tapogatózás pedig a péniszre irányult.

A siratás után az ún. *vornyik-tánc* következett, a halott körül-vitele a faluban. Ez már hamvazószerdán volt a reggeli órákban. Két, esetleg több legény megfogta a létrát és vitték a halottat. Az addigi szereplőkhöz csatlakozott a *hamubotókás*. A halottra vigyázott. Kezében tartott egy botot, amelynek a végéhez hamuval töltött harisnya volt kötve. Azzal ütött azokra, főleg a kísérő gyerekekre, akik a halotthoz akartak nyúlni. Kísérte a halottat „az egész falu”. „Nem dolgozott akkor senki. Mindenki a temetésen volt.” Mindenki, aki a kocsmában jelen volt, résztvett a temetésen. A táncosok párosával mentek. Énekelve vonultak, a *vornyik-tánc* énekeire:

1. A kutyának tarka lába,
A macskának kesely lába.
A kutoron hever, mamaligát kever,
Hopp, hopp, hopp!
2. Oláh fáta
Fáj a háta,
Majd megjárja
Járompálca.

A körbejárás egész ideje alatt e két dalt énekelték, számtalanszor megismételve. Közben kurjongattak is, pl.:

Emeljétek a koporsót!
Nehogy megakadjon a kapuba,
És visszamaradjon a nyakunkba!

Amikor a halottal megkerülték a falut, a temető árkánál hirtelen leborították a *lajtorjáról*. Beválták a hóba úgy, hogy „a feje felett összecsapott a hó”. Csak nagy ügyel-bajjal tudott kimászni a halottat alakító legény a hó alól. Három-négy *fickó* segített neki. Előfordult, hogy a halottat a *ganajcsomóra* borították.

Miután a halottat, a farsangot eltemették, még mindannyian visszatértek a kocsmába. A *vatomán* szólt:

— No, eltemettük a halottat. Most csak annyit mondok nektek: egyet énekelünk, egyet táncolunk a halott emlékére.

Kovács Júlia 80 éves asszony így emlékezik vissza a halott eltemetése utáni utolsó táncra: „Még volt egy nóta, de ez olyan hosszú volt, hogy 8 óra hosszába is húzták egyfolytába. Mint a *szentivánének*, olyan hosszú volt. Úgyhogy bizony jól kifáradtunk, de nem törődtünk avval, mert hogyha egyet-kettőt kerülünk, akkor az egyik legénytől elkéri a másik legény, úgy hogy kézről-kézre adtak.”³²

A jugoszláviai vajdasági magyarok farsangi szokásairól *Király Ernő* horvát nyelvű cikket közölt, amelyben bemutatja a hertelendyfalvai farsangot is. A közleményből kitűnik, hogy Vojvodina minden falujában ismeretesek voltak a farsangi mulatságok, amelyek farsang végén rendszerint szombati napon kezdődtek és szerdáig tartottak. A farsang befejezéseként *bőgőtemetést* rendeztek. Ez a szokás a halottas játék egyik variánsának tekinthető. A bőgőt temetési szertartást parodizálva „temették el”. A játék szereplője a *pap*, a *kántor* és a *siratók*. A pap és a kántor dialógusban búcsúzik a *halottól*. Így pl.:

Kántor: Jaj, de milyen keserves a bőgő élete!

Ha a farsang elmúlt, nincsen becsülete!

Pap: Két krajcár értéke!

Kántor: Ütik, verik, húzzák, szorítják a nyakát,
Lányok ablakánál sűrűn fojtogatják.

Pap: Csak úgy csikorgatják.

Kántor: Pedig ezt a lányok nem igen érdemlik,
Mert a legényeket pletykába keverik.

Pap: Mert hát mesterségük!

Király Ernő rámutat arra, hogy a farsangi szokások legteljesebb formája a hertelendyfalvai székelektől ismeretes. Közle-

32. Saját gy.; L. *Ujváry Zoltán*: *Varia* . . . i. m. 60. kk.

ményéből az általunk bemutatott anyaghoz a *vatoman* fontos szerepét emelhetjük ki. Mint láttuk, a *vatoman* feladata, hogy a farsangi multság rendben menjen végbe. Ő gondoskodik a megfelelő szórakoztatásról. A *vornyik-táncot* a *vatoman* vezeti a farsangi multság harmadik napján, amikor a jókedv eléri a tetőpontját. A táncot az utcán járják. A *vornyik tánc* sikere elsősorban a *vatomán* találékonyságától a tréfa iránti érzékétől függ. A résztvevőknek a *vatomant* kell utánózniuk. A *vatomar* a táncosokat belevezeti a sárba, nyitott ablakon át bemennek valakinek a házába stb.³³ A *vatoman* szerepe etekintetben meg egyezik a *verbunkos* játékok vezetőjének a szerepével, akinek a cselekedeteit a játékban résztvevők ugyancsak kötelesek utánózni, követni.

Pelsőc.

A temetési játék Pelsőcön a farsang hagyománykörébe tartozott. Ebben a gömőri kis városban az iparoskör tagjai rendezték a farsangi felvonulást és multságot. A farsanghétfői felvonulás menete a következőképpen alakult. A menet élén haladt a *nótárius*. Fekete palástot borított magára, fejére cilindert tett, hóna alatt egy nagy könyvet tartott. Mellette lépkedett a *vicenótárius* hasonló öltözetben. Közvetlenül utánuk a halottas játék résztvevői haladtak. Ezek a következőképpen rendeződtek: a csoport élén ment a *harangozó*, lába között lógott egy nagy kolomp, a *keresztvivő suhanc*, utána 2 *ministráns*, mögöttük a *pap* és a *kántor*, továbbá 4 *halottvivő* a koporsóval. Két rúdra egy tekenőt tettek, fekete lepellel letakarták, s úgy tűnt mintha valóban koporsót vinnének. A koporsót követő halotti gyülekezet meglehetősen tarka képet mutatott. Közvetlenül a koporsó után a *sirató-asszonynak* öltözött legények haladtak, rá-ráborultak a koporsóra, feneküket riszálták, mögöttük ment kivont karddal 4—5 *huszárnak* öltözött legény. Ők gyűjtötték a szalonnát. Négyen-öten zsákot vittek a lisztadomány számára. Ketten-hárman ko-

33. Király Ernő: Pokladno veselje kod Madara u Vojvodini. Rad IX. kongresa folklorista Jugoslavije, 1962. Sarajevo, 1963. 383. kk.

sarat fogtak, amelybe a tojást rakták. A kosárba *polyvát* tettek, hogy a tojás ne törjön össze. Ismét mások *cseréptálat* vagy *rátót* vittek, amelybe a túróadományt gyűjtötték. A menetnek gyakran 20—30 szereplője volt. A csoportban állatalakoskodók is megjelentek. Különösen kedvelt állatalakoskodás volt a medve. A medvét láncon vezette a gazdája. A felvonuló csoporthoz csatlakoztak a nézők közül sokan, főleg a suhancok. Pontosan nem meghatározott helyen, de többnyire a menet élmezőnyében haladt még a *cigánybanda*.

A temetési éneket a kántor kezdte. Vontatott, elnyújtott hangon mondta:

Megdöglött két messiás!
Az első volt Januárius!
A második volt Februárius!

Erre a csoport tagjai így válaszoltak, szintén elnyújtott, vontatott hangon, a cigányok pedig tust húztak:

Januárius! Februárius!

Ezt követően a kántor „éneket” diktált sorról-sorra, a menet a diktált szöveget énekelte:

Meghalt a vén Gabai,
Sírjára szart valaki.
Nem kár érte, hogy meghótt,
Mert borzasztó disznó vót.

A halotti ének „sok versből állt”, meglehetősen trágár szövegezésű volt, ma már csak részletek maradtak fenn az emlékezetben.

A menet minden olyan ház előtt megállott, ahonnan előző este, illetve éjjel volt valaki a bálban. A résztvevők neve a nótárius könyvében be volt jegyezve. Ez alkalommal újra meghívták nevezettet, s a ház lakóit az esti mulatságra és a *sztrapacska* vacsorára. A *sztrapacska* vacsora nagy eseménynek számított. Mindenütt szívesen látták a felvonulókat, örültek a meghívás-

Farsangi felvonulás állatmaszkokkal. Pelsőc, Gömör m.

nak. Ha a meghívandók közül valaki kimaradt, nagy sértésnek számított. Az adománygyűjtőket minden háznál megkérdezték, hogy mire van leginkább szükség, mit adjanak: szalonnát, lisztet, tojást vagy túrót? A kocsmáros pálinkát, a pék kenyeret, a boltos juhtúrót adott. A nótárius a házigazdához így szólt:

Van szerencsém meghívni ezennel a tisztelt családot a ma esti sztrapaeska vacsorára!

A farsangolók reggeltől délután kb. 2—3 óráig járták az utcákat, s az összegyűlt naturáliákkal az iparoskörbe tértek. Ott a pálinkát elfogyasztották, s ha bőséggel kaptak tojást, akkor 60—80 tojásból rántottát készítettek. Végül a koporsót, amely papírral volt megtömve, az ipartestület udvarán elégették és muzikaszó közben átugrálták.

A sztrapaeska vacsorára általában 15—20 kg szalonna, 1—2 zsák liszt, 200—300 tojás gyűlt össze, valamint bőséggel túró is. A túros sztrapaeszkát 4—5 asszony készítette. 40—50 literes fa-

zékban főzték a tésztát. Két asszony állandóan szaggatta a tésztát a *sztrapacskahányóról* a fővő vízbe. Miután kiszedték, a többiek ízesítették, zsírral, szalonnatepertővel, túróval lehintették, összekeverték és hordták be a vendégeknek. Amikorra egy főzetet bevitték, a másik is elkészült, s folyamatosan kapták a vendégek mindaddig, amíg mindenki kellően jóllakott. A vacsorázó vendégek száma rendszerint 200—300 volt. Az iparoskör a saját borát árulta. A sztrapacskára „jól csúszott” a bor. Amikor a sztrapacskaevés befejeződött, az asztalokat kihordták a teremből és elkezdték a táncot, amely másnap reggelig tartott.

A két világháború közötti időben minden évben megrendezték a farsangi felvonulást, a temetést és a sztrapacskás vacsorát. A háború után az iparoskör nem működött tovább, a felvonulást a tűzoltó egyesület szervezte; az 1970-es évek elején még megrendezték a felvonulást és a sztrapacska estét. A halottas játék azonban már feledésbe merült.³⁴

Domaháza.

Kedvelt farsangi játék volt a temetés. Az ivóban egy legény úgy tett, mint aki a multság hevében kimerült, és összeesett, „meghalt”. A legények saroglyára tették és felravatalozták. A halott mellett megjelent az orvost alakító játékos, megvizsgálta és megállapította a halált: kigombolta a halott nadrágját, kivette a hímtagját, megmutatta, mondván, hogy nincs már abban semmi élet, majd nagy nevetés közepette visszatette a legény nadrágjába. Ezt követően a kántor recitálva végigsorolta a hónapok nevét:

Január, február, március . . . januárius.

Április, május, június . . . januárius.

Július, augusztus, szeptember . . . januárius.

Október, november, december . . . januárius.

A pap egy kis köteg szalmát vízbe mártott, s meghintette a halott arcát. A kántor tovább folytatta a bűcsúztatót:

34. Saját gy.

Valamennyi szeder szára,
Mind csevergőzzék az apád f . . . ra,
Úgy dugják bele a . . . . . lyukába.
Nem messze van ide Kótaj puszta,
Ahun kedves édesanyád magát össze . . . ta.
Ott terem azóta a nagyfejű káposzta.
Most má egyéb nincsen hátra,
Tegyem a . . . . . a szádra.
Öröljenek rajta csontot-cserepet,
Az ördögök malmán rossz nehézséges,
Rossz nyavalyás gyükeret.

A búcsúztató után a halottat a saroglyán kivitték a házból és az udvaron leborították a földre.³⁵

Szamoskér.

A variáns:

Szereplők: *pap, kántor, halott, a halott felesége, 3—4 sirató-asszony, 2 gyermek, a halott fiai, sírásók, harangozó.* Öltözetük, kellékek: a *pap* földig érő fekete női ruhát, fején papírból készült sapkát visel. Ruhájával a katolikus papi öltözetet igyekszik utánozni. Kezében egy könyvet tart. A *kántor* ünneplő öltözetben van. Kezében *imakönyvet* fog. A *síráók* fekete női ruhában vesznek körül a halottat, fejükre fekete kendőt kötnek. Kezükből zsebkendő, amivel arcukat takarják el sírás közben. A *harangozó*, a *síráók*, a *gyermek*ek köznapi ruhában vannak. A sírásók kezében kapa és ásó, a harangozónál pedig kolomp van. A *halottat* egy kitömött szalmabáb helyettesíti. Rossz nadrágot és kabátot szalmával tömnek ki, madzaggal összeerősítik. Csizmát húznak a nadrág száraira. A fejet rongyból varrják össze és szalmával szintén kitömik. A fejet a törzshöz varrják. A nyakrészt

35. Lajos Árpád: A domaházi ivó. Népr. Közl., 1960. 3—4. sz. 287—288.

A halott siratása. Panyola, Szatmár m.

ronggyal becsavarják. A nadrág nyílásához egy krumplira erősített kukoricacsutkát vagy sárgarépat erősítenek.

A harangozó kérezteti be a fonóba a halottas menetet. A halottat a sírásók viszik egy saroglyán. A sírásók után megy a halott felesége és gyermekei. Őket követi a pap, a kántor és a siratóasszonyok. A sírásók a szoba közepére helyezik a halottat. A sírásók és a harangozó kimennek a pitvarba. A halott egyik oldalánál a hozzátartozói állnak. Velük szemben pedig a siratóasszonyok. A pap és a kántor a halott fejénél helyezkedik el. A temetés azzal kezdődik, hogy a halott hozzátartozói ráborulnak a tetemre, a siratók pedig hangosan jajgatnak. A pap és a kántor megkezdi a szertartást.

Kántor (elnyújtott, éneklő hangon):

Meghótt az öreg Dobai,
Vén vót már, nem tavalyi.
Isszuk a bőri árát,
Nem vallja senki kárát.

A halottat kiviszik a házból. Panyola, Szatmár m.

A halottas menet: pap, kántor és gyászolók. Panyola, Szatmár m.

Pap (kinyitja a könyvet a kezében és nagy pátosszal kezd a beszédhez):

Jöjjön áldás, segedelem attól a nagyszemű Jupitertől, aki teremtette az üllőt és a kalapácsot, sotupadot, bele minden csen-gős-bongós szerszámot, együttvéve egyetemben. Ámen.

Mélyen meggörcbülve állunk itt a ravatal előtt, amelyik szegény Szopodi Petykó holt tetemét fedi. Szegény Szopodi Pety-

A halott és a halottvivők szalmakoszorúval. Panyola, Szatmár m.

kó! Körötte sír egy csomó rajkó. Mellette áll az ő kedves párja, az ő hitestársa, kinek a neve Daruka Zsuzsanna. *(A halottra mutatva elmarasztaló hangon folytatja)*. Sok libának, kacsának kitekerte a nyakát. Szurkos, ráncos kezével magával hurcolta. Sokszor az is előfordult, hogy a csendőrök tenyere kérgesre verődött orcájának ütlegelésén. *(Ezután a halott búcsúztatóját mondja el)*:

Kedves feleségem, nyújtsd ide a kezed,

. . . . .
. . . . .
. . . . .

Közelébb térek én, mint istenfélő keresztény,

(A közönség felé) Az elköltözött barátunk
földi részét elosztom köztetek:

. . . . .
. . . . .

Neked, Petykó fiam, nem hagyok egyebet,

Egyik világ széléről a másikig mehetsz.
Végül vájja ki a holló mindötök szemét,
Úgy járjátok be egész Szatmár megyét.
Hajatokból pedig gólya fészket rakjon,
Melyet a szélvész szerte-széjjel hordjon.
Fületekre pedig siketüljete meg,
Egymás szavát soha meg ne értsétek.
Végül egyen meg a fene benneteket,
A hóhér aggassa rátok a kötelet.
Ezzel áldalak meg benneteket.
A szóda egye ki a két szemeteket.
Két átalvetőt akasztok a nyakatokba,
Úgy járjátok be minden falut sorba.
Tegyen az isten benneteket szerencsés boldoggá,
Áldjon meg az isten, üssön meg a guta,
. . . . .
Milyen is a halál, mint egy kakas,
Istenbizony nem az.
Megugrott az a Krisztus kéménye oldalán,
A' kell a disznónak, hisz gazember volt, nyilván.
Vigasztalást!

Kántor (kiszól a pitvarba):

Vigyétek ki a hóttestet,
Mert a teste kirepedt!

A siratók is ráborulnak a halottra. A sírásók megfogják a saroglyát és kiviszik a halottat. A harangozó a pitvarban mindaddig csönget, amíg a halottat ki nem vitték.

B variáns:

A szamoskéri másik változat szerint a halottas farsangoló-
nak 11 szereplője van: *pap, kántor, diktáló, harangozó, 2 sírásó, a halott felesége és 3 gyermeke*. Ezek a szereplőkön kívül a csoporthoz változó számú sirató csatlakozik. A pap piros ágyte-
ritőt borít magára, ez a palástja. Kezében ócska kalendáriumot

tart, amelyben hamu van. Fején papírból készült, az egyházi szertartásnál használt papi sapka. A többi szereplő öltözéke megegyezik az *A variáns* alakjainak ruházatával és felszerelésével.

Kéreztető:

Jó estét kívánok e jámbor családnak. Szopoda Petykó kedves felesége kéri a ház tulajdonosát, hogy engedje meg Petykó eltemetését.

A halottat beviszik, a harangozó kolompol, a siratók jajgatnak.

Diktáló:

Meghalt szegény Dobai,
Vén volt már, nem tavalyi.
Isszuk a bőri árát,
Nem vallja senki kárát.

A játékosok a *Diktáló* után a szöveget soronként a *Ne szállj perbe énvelem* kezdetű egyházi ének dallamára éneklik.

Pap (a kalendáriumot kinyitja és ünnepélyes hangon mondja):

Azok a szent igék, amelyeknek alapján előttetek elmélkedni kívánok e szomorú gyásznapon, meg vagyon írva a vénasszonyok szoknyájának kilencvenhatodik korcában, nyolcvannyolcadik ráncában, a hetvenhetedik pendelyhajtásában a következőképpen (*a halott felé fordul*):

Megugrott Krisztus kéménye oldalán
Megérdemelte, mert bitang volt, nyilván.
Kedves gyászünneplő gyülekezet!

Mélyen meggörbülve állunk e ravatal előtt, amelyen Szopodi Petykó hült tetemét látjuk.

Ekkor a halott felesége a tetemre borul, jajszóval siratja.

A halott felesége:

Jaj, lelkem, Varga György!
Jó ember volt ő világeletében,
Sok ember szerette,
Kinek kacsáját, libáját megette!

Pap:

Sok kacsának, libának kitekeré nyakát,
Csendőrök keze kérgesre verődött a
rücskös pofáján.

Kedves, mélyen meghajló gyülekezet! Engedjétek utoljára e jómadarat, hogy búcsúzzon kedves feleségétől, Daruka Zsuzsánától. *(Az asszony keservesen jajgat, a „rajkók” visítanak).*

Kedves feleségem, nyújtsd ide a kezed,

. . . . .
Neked Petykó fiam, a só egye ki mind a két szemed.
Búcsúzom tehát összes cselédemtől, gyermekeimtől, roko-
naimtól:

Tegyen az isten benneteket boldoggá,
Mint a szederindát, földönfutóvá.

Áldjon meg az isten, üssön meg a guta,

. . . . .
. . . . .

Vigasztalást kívánok!

A harangozó kolompol.

Diktáló:

Vigyétek ki a holttestet,
Mert a teste kirepedt!

A játékosok a fonóbeliek szitkozódása és vidám nevetése közepette hagyják el a fonót.³⁶

Ajak.

A halottas jelenetet a fonóban mutatták be. Rendszerint szerdán vagy pénteken került sor a halottas játéokra. A legények előre hozzákészültek. Megállapodtak a szerepekben, beszerezték a szükséges kellékeket és próbát tartottak.

Szereplők: pap, kántor, harangozó, halott, 2 halottvivő, 3—4 sirató.

Öltözet: A pap fejére piros sapkát tett, pantallós nadrágjára piros alsó szoknyát, felső testére fehér alsószoknyát húzott, hátán mintegy palástként egy női kötény lógott; kezében könyvet és egy kukoricaszárból készített kettős keresztet tartott. A kántor pantallós nadrágot, sujtásos kabátot viselt, szemüveget tett fel, kezében görbebotot és könyvet fogott. A harangozó felszerelése piros színű marharépból készített füstölő, amelyben karbidot vagy denaturálszeszt égettek, valamint egy ugyancsak répből készült szentelő, amelyből szeszt hintett a halottra és a jelenlevőkre. A szentelő gyakran az ún. gyerekcsörgő volt, amelynek a nyílásán át szórta a „szentelt vizet”. A karbidot azért használták, mert erős, átható szag keletkezett tőle a szobában. A halottvivők hétköznapi öltözetben voltak, karjukra fekete karszalagot kötöttek. A halott trágyahordó saroglyára helyezett szalmaszákra feküdt. Női halottat alakítottak. Feje alá szalmával tömött párnát tettek. Arcát liszttel hintették be, a száj nyílásába krumpliból faragott fogsort helyeztek. Az állát fehér fejkendővel felkötötték. Fejétől a lábáig lepedővel letakarták. A lábára fehér zoknit húztak. Homlokánál a fejét, haját egy piros szalagú rojtos kendővel borították. Mellén *puszpáng*ból készült koszorú volt. A siratók hétköznapi öltözetben álltak körül a halottat. Sajátos, hogy az ajaki halottas játékban nők is részt vettek. Ők voltak a siratók. A számuk olykor elérte a 10 főt is.

36. Ferenczi Imre—Ujváry Zoltán: i. m. 33—36.

A fonóház gazdaasszonyától engedélyt kértek a halott bevitelére. Rendszerint azt mondták, hogy egy megfagyott embert szeretnének a házba bevinni. Ha a háziasszony az engedélyt megadta, a *pitvarban* várakozó halottas gyülekezet a következőt énekelte:

Beültettem kiskertemet égi harmattal,
Le is arattam azt harmadmagammal.
Beteg az én kisangyalom, talán meg is hal,
Akkor lesz már nekem jaj meg jaj meg jaj!

Az ének alatt bevonultak a szobába. A szoba közepére két széket tettek és arra helyezték a halottat. A pap és a kántor a fejéhez állt, a többiek a halott körül félkaréjban helyezkedtek el. A siratók jajgattak, s különböző, olykor obszcén szöveget mondtak. Így pl.:

- Mindene megmeredt, csak a töki lágymeleg!
- Jaj, jaj, ki fogja már bedugni, ahol csurog, csepeg?
- Jaj Lina, Lina, hol maradt a vina!
- Tudtam én ezt hajnalba, mikor felmászott a bögyörő az ablakba.
- Jaj, jaj, már meghaltál, de meghalhattál volna már évekkel ezelőtt!
- Jaj, ki eszi meg a töltöttkáposztát?!

A pap és a kántor a prédikáció előtt rögtönzött szöveget énekelte. Így pl.:

Pap: Ettem piritóskenyeret!
Kántor: Jó olajosan!
Pap: Ettem paszulyt ecetesen!
Kántor: Áll a csákány egyenesen!
Pap: A porta a Ferié!
Kántor: Nem igaz! A porta közös!

Az énekes párbeszédet követően a pap a keresztyét felemelte, jelezve, hogy elkezdődik a *prédikáció*:

Kedves kantestvérek, vagyis fekete sereg! A fekete fene egye meg a fejeteket. Ti azt gondoljátok, hogy e halott egy döglött gólya, pedig ez nem gólya, hanem mindnyájatoknak a sógora. Ez a halott majd felmegyen a hegyek hegyére és onnan fűrészel a fejetek tetejére. Itt fekszik előttetek a szűz Lina, aki hét évig volt Ajakon virtinglis kurva. Életében szüzességét soká megtartotta, egészen hétéves koráig, de ekkor feltörték a daliás legények tartalmát a lába közének. Sajnálattal vesszük hirtelen jött halálod, hogy utoljára a disznóólban .inázott. Nem halt ő meg, csak mélyen aluszik, most alussza álmát és egyedül hagyott magában egy csákányt. Nem hagyott ő rátok semmiféle vagyont, csak egy nagyon jó örökséget, hogy éltetekben sokat .eféljetek.

A kántor búcsúztatója:

Ne sírjatok, hogy itt láttok, most indítom hozzátok a búcsúzásom. Elbúcsúzom én már a nádfedeles kis háztól, a nyárfasortól, a hármás fotballtól, gyepes udvartól, tapasztott faltól, túrós téstától, Csuka Feritől, Ormós Mariskától, Lakatos Gézától, a rossz bakancstól, görsös spárgától. Szóval, elbúcsúzom én már mindentől, barátaimtól, mindenféle hozzátartozóimtól, csak egytől nem tudok elbúcsúzni, attól a daliától, akivel én mindig játszottam. (A búcsúztató elhangzása után a pap szentelővel meghintette a halottat, a siratókat, az ágyat és a közönséget. A füstölővel „bebücsösítette” a házat.)

A jelenet végén a pap és a kántor énekes párbeszéde következett:

Pap: Ahány szem van a padotokon,

Kántor: Annyi pattanás legyen a farotokon.

Pap: Páter noszter.

Kántor: Apád suszter.

Pap: Anyád varga.

Kántor: A közönség pedig marha!

Ezt követően a halottas menet dalolva kifelé indult. A kántor kezdte a nótát, vagy sorról-sorra való diktálás után énekeltek. Az első nóta rendszerint a *Halálmadár, halálmadár szállott a ház falára* kezdetű volt. Ezt különböző népdalok követték. A halott a pitvarban leugrott a saroglyáról, majd sorba állva — elől a pap és a kántor — elindultak a következő fonóházba, ahol az engedélykérés után kezdték előlről a játékot.³⁷

Mezőkövesd.

A fonóbeli szokások között említi *Lajos Árpád* Mezőkövesden a halottas játékot. Rendkívül feltűnő, hogy a halottat alakító személy, leány, akit a kemence padkájára vagy két ládára lefektettek, lepedővel leborították, olvasót adtak a kezébe s a következőképpen siratták:

Jajjjajjajj jaj, kedves lányom,
De szépen tudtad még ezt a nótát, hogy
Hatan vannak a mi ludaink,
Három fehér, három fekete.
Mikor mentél kifelé a pitarajtón:
Gúnár, gúnár, liba gúnár az eleje,
Szabad a mezeje, kedves szülöttem,
Gáspár Erzsa . . . , jaj, nekem kedves jányom.
Jaj, jányom, Erzsa jányom, jaj, jányom,
Erzsa jányom.³⁸

Bodroghalom.

A fonóházi játékok közé tartozott Bodroghalmon a temetést parodizáló jelenet. Azon ritka variáns, amelyben a szereplők nők. Egy leány vagy asszony székre ült, vele szemben elhelyez-

37. Az ajaki fonóházi halottas játékot röviden említi *Ortutay Gyula*: A szerelem Ajak-on a házasesetig. *Népünk és Nyelvünk*, VI. 1934. 164.; Bemutatásunkhoz l. *K. Takács László*: Ajaki fonójátékok. DENIA, ltsz.: 0095.

38. *Lajos Árpád*: Borsodi fonó. Miskolc, 1965. 616.

tek egy üres széket, amelyre két napraforgószárat helyeztek. A napraforgószárok egyik vége a nő ölében volt, a székre helyezett végükre csizmát húztak. A két szék közötti részt leterítették lepedővel, a széken helyet foglaló nőt is úgy, hogy csak éppen a feje látszott ki. A szemét behunyta, az állát kendővel felkötötték. „Olyan vót, mint egy temetés. Aki hirtelen nem tudta, csak látta, azt hitte, hogy a nehissig gyűn rá, úgy megijedt.” Ilyenféléképpen siratták:

Jaj-aj-aj-aj, néném, Juli néném,
Hogy tudott ilyen hamar meghalni?
Jaj-aj-jaj-jajj, jaj, jól lakott aszúval,
Biztosan az ölte meg, jaj, gyere Marikám,
Temessük el Juli nénénket.³⁹

Cegléd.

A temetést parodizáló játékot Cegléden a fonóházakban mutatták be. A fonóházi játékokra rendszerint szombaton került sor. A játékosok bekopogtattak a fonóház ablakán és engedélyt kértek a bemenetelre. Különböző maskarának öltöztek fel. Feldíszított, „kicifrázott” rokkát vittek magukkal. Állatok hangját utánozták. A halottat mindenféle hókusz-pókusz közepette elbúcsúztatták. A tréfás halotti siratóból a következő részlet került lejegyzésre:

Ó Mácsai Gyur-gyur-gyur,
Tököd a padkán, magad a deszkán,
Még tennap tötöttgalambot ehetnék vót,
Máma meg mán a deszkán feksző.
Hm-brü-hü-hüm!⁴⁰

*

39. Lajos Árpád: i. m. 649.

40. Turi Károly: A fonás és a cifra. Népünk és Nyelvünk, VI. 1934. 210.

Fenti példatárunk — úgy véljük — elegendő anyagot nyújt a halottas játékok variánsaira, a parodisztikus búcsúztatókra. Anyagközlésünkkel a célunk elsősorban az, hogy nagyobb számú szövegvariáns álljon a tudományos vizsgálat rendelkezésére. A következőkben a parodisztikus prédikációk „irodalmi” változatait mutatjuk be, amelynek első nyomai már a 16—17. században felbukkannak.

A CIGÁNYPRÉDIKÁCIÓ

A temetést parodizáló játékban a prédikáció egyes változatainak eredetéhez és kapcsolatainak kérdéseire rendkívül fontos forrásra mutathatunk rá az ún. cigányprédikációkkal összefüggésben. Ponyvanyomtatványokon feltehetően már a 18. században megjelent a cigánybúcsúztató. Énekes változatairól a 19. század elejéről vannak feljegyzések. Egy fentebbi népi változat (Konyár) kapcsán korábbi közleményemben bemutattam a debreceni Déri Múzeum gyűjteményében található aprónyomtatványt, amelynek a címe: *Tzigány prédikátzió, és tzigányoknak furtsa lakodalma*. A nyomtatványon évszám nincs. A megjelenési évet a kiadvány így jelzi: *Nyomtatott ebben az Esztendőben*.⁴¹ A régi váci nyomda 1770—1823 közötti működésével kapcsolatban *Pogány Péter* több cigányprédikációt tartalmazó aprónyomtatványról tesz említést.⁴² Összevetettünk három különböző kiadású cigányprédikációt, amely nyomán megállapíthatjuk, hogy mindháromnak azonos szöveg az alapja. A több kiadás azt mutatja, hogy a cigányprédikáció népszerű olvasmány volt. A ponyvai terjesztés nyomán a néphagyományba könnyen bekerülhetett és egyes részleteiben napjainkig nyomon követhető. Néhány egyező vonásra a szövegbemutató után visszatérünk, s utalást teszünk még további párhuzamokra. Tekintve, hogy a Déri Múzeumban őrzött cigányprédikációt az imént

41. Ltsz.: 1963/3254.

42. *Pogány Péter*: *Folklór és irodalom kölcsönhatása*. Budapest, 1959. 143—144.

említett munkámban már bemutattam, az alábbiakban egy más kiadású, a címben, a bevezető részben némileg eltérő, a Nemzeti Múzeum Könyvtárában található aprónyomtatvány szövegét közlöm:

Tzigányok Végső Veszedelve rövid Históriaja Versekben

Egy Tsigánynak vólt fia, annak ismét egy leánya, és sok atyafia, amint következnek:

Szarhentergető Miklós néked 8 fingal adós, Konkoli Jakab seggibe a' nyakad, Akaratos Kelemen edd-meg a' szart melegen, Erdő kerítő Oláh szarik az órrod alá, Semmiházi Kaszás edd-meg a' szart mint más, úgy szedtem-fel ím itt amott szemeteken ezen semmiházi szókat az öreg Vajdának örökkön sátorban lakó helyének 99-ik szeglettyében, és az köpönyegjének 979-dik és 89-dik rántzában, 9999-dik lukjában, és az akasztófára fel-húzásában, tsak kérek benneteket az Jupiterre hallgatásban legyetek, ti kedves füstös tarka, és kurta lelki esméretű halgatóim.

Egykor a' Tsigány Sereg Gyilist hirdettek egy Városban, éppen akkor történik halála Rajkónak, a' Sátorban, ezsen somorú és gyásos alkalmatosságra a' Tsigány Sereg kéré azs ereg Vajdát, hogy azs-é kedves Rajkójának utolsó tistességét megtenni ne terheltetnék, de úgy azs-é ékessen sólló bútsúztatását is a' sép surkos Tsigány Seregnak vígastalására tenné-meg, a' melly is így kevetkezsik sóról sóra.

A' mi segedelmink légyen a' mi nagy semü Jupiternek nevében, a' ki tsinálta azs ereg ilét, a' vas pörölyt, a' fúrót a' legyezét, a' nagy és kis kalapátsot, annak minden tsengé bengé serámát egyetemben Amen.

Zsendiljetek-fel óh mi mig-rongyaltt Híveink a' hollónak károgásával, a' sarkáknak tsergéseivel, a' matskáknak nyávogásával, és azs verebeknek tsiripolásával.

Te Uram! sép fekete semü Jupiter, régen meg-ígérted est mi nekink illetén képpen Ifrizkkum Bifriz, Tsifriscum Tsirgere bingi; azs azs: Te Uram Jupiter! meg-irizhetsz minden ártalmas Vadaktól, úgymint azs özsektől, Sarvasaktól, a' Denevértől, a'

TZIGÁNY
PRÉDIKÁTZIÓ,
É S
TZIGÁNYOKNAK
FUR TSA
LAKODALMA.

Nyomatott ebben az Észkendőben.

Cigányprédikáció, 18. századi ponyvanyomtatvány, címlap

*Egy Tzigánynak volt fia, annak ismét
egy leánya és sok atyafia, a' mint kö-
vetkeznek :*

Egykor a' Tsigány Sereg Gyilést hir-
dettek egy Városban, éppen akkor
terténik halála rajkónak, a' sátorban,
ezzen somorú és gyásos alkalmaso-
ságra a' sép Tsigány Sereg kéré az
ereg Vajdat hogy azt e' kedves Rajkó-
joknak utolsó distessegét meg-tenni ne
terhelhetnék, te úgy hogy azt-é ékes-
sen sólló bútsúztatását is a' sép furkos
Tsigány Seregnak vigasztalására tenné-
meg, a' melly-is így kevetközszik só-
rúl sóra.

A' mi segedelmink légyen a' nagy
semü Jupiternek nevében, a' ki tsi-
nálta azs ereg ólét, a' vas pörölyt, a'
fúvó, a' legyezét, a' nagy és kis kala-
pátsot annak minden tsengé bengé ser-
samát egyetemben, Amen.

Zsendiljetek fel óh mi mig ron-
gyaltt hiveink a' hollóknak károgásával,
a' sarkaknak tsergésivel a' matskának
nyávogásával, és azs verebeknek tsiri-
polásával.

Te Üram! sép fekete semü Ju-
piter, régen meg-ígerted est mi nekink
illye-

fosó Gémtől, és a' silaj Ttsikóknak meg-patkolásától, minden ezsek felett a' amitől legjobban félünk, a' Katonaságtól, sőt est is megigérted, hogy gondod lésen reánk, Farahótól sármazott fistes Rajkóidra, hogy gondoskodik rólunk, 's im e' következő szik-séginkről:

1. Az Angliai Skarlát postóból való veres Nadrágot, arany sűjtással kihányva.

2. A' fekete bársonyból való arany pasomántos Lajbiról.

3. A' veres steklis és sarkantyús tsismáról.

4. A' melly leg-ékesebb életünk, a' róka turkos, kurutzos fényesen ragyogó aranyos gombokkal meg-arakott zeld selem postó mentéről! mind ezsekről már mi erekre el-maradtunk, sőt azs ereg Vajdának a' vásárban is a' sok egés víg postókból is nem kaphatta fótnak a' tirdire tsak egy poltura árrát-is, a' mellyen meg somorodván azs öreg vajda, mondván: Aphengyom rainé haszna ritka vásár.

Sép barna képü, fehér fogú Hallgatóim! ennek a' mi fistes és surkos Rajkónknak éppen éjfélájban terténik halála, de minekelitte el-pisálta volna magát ezst mondá azs ereg Annyának: A' kis Rajkó Purdémnek hagyom a' rongyos veres Nadrágot, a' sárga Tsizmámmal együtt, ezsek után elfordulván, úgy jitt ki a' sáján a' béle, mint egy vastag Hárs ketel. Ezst azs ő Felesége a' somséd sátorba salada, mondván Dádé, Dádé, aj jaj; oda van a' Rajkó, Dikhetz a' más világra.

Fárahótúl sármazsott fistes képü hallgatóim, súp vólt jó vólt ezs a' Rajkó, de még is meg hólt.

Úgy de ezst kirditek miben állott sépsége 's jósága, 's jaj im alább meg-tettsik ezsekből, 's mert meg-vannak irva azs örökön örökké Sátorban lakozsót ereg Vajdáné Asszonyomnak pendelye kórtzának 66-dik rántsának 74-dik portzikájának 84-dik 87-dik fel-akastásában.

Ti somorú 's idegen nemzetü surtos Hallgatóim, hogy súp vólt ezs a' Rajkó meg-tetsik ebbil; mert ezs ő sépsége olyan vólt mint a' bivalé, azs ő termete olyan mint a' súp fekete tsókáé, jósága is meg vólt nékie; mert a' mit azs ő semei meg-láttanak, azs ő két kezsei ottan nem hagyták.

Sép barna képü, fejer fogü Hallgatóim! ennek a' mi listes és furkos Rajkónknak éppen eléltájban történik halála, de minék élíte el-pisálta volna magát ezst mondá az ereg Annjának; A' kis Rajkó purdémnek hagyom a' rongyos veres Nadrágomat, a' sárga tsisemámmal együtt, ezsek után el fordulván, úgy írt ki a' sáján a' béle, mintegy vastag Hárs ketél. Ezt látván azs ó Felősége a' somsed sátorba salada, mondván Dádé, Dádé, aj jaj; adaván a' rajkó, Dikhetz a' más világra.

Farakótúl sármazsott listes képü hallgatóim, sép vólt jó volt ezs a' Rajkó, de még-is meghólt

Úgy de ezst hirditek miben állott sépsége és jósága 's jaj im alább megtetszi ezekből, 's mert meg vannak írva azs örökkön örökké Sátorban lakozsót ereg Vajdáné Assonyomnak pendele kúrtzának 66-dik rántsának 74-ik Portzikájának 84-dik 87-dik felakastásában.

Ti somorú 's idegen nemzsétü furkos Hallgatóim hogy sép vólt ezs a' Rajkó, megtetszik ebből, mert azs ó sépsége olyan vólt mint a' bivalé, azs ó termete olyan mint a' szép fekete tsókéé, jósága is meg vólt nékie; mert a' mit az ó semei megláttanak azs ó két kezsei ottan nem hagyták.

Amott

Amott vagyon egy fejér Ló, a' farkánál vannak sok bogarak; én, ti tsókás semű ereg Vajdátok, én vagyok a' fejér ló, ti vagytok a' bogarak, Rajkó pedig el megy és el vál tölletek, ezst hagyja általam Testamentomúl néktek: Először, Hogy a' lovakat jól meg-korbátsoljátok, hogy frís légyen azs eltserelésig. Másodszor: A' hat ágú korbátsot a' ló vásárban magatoktól el-ne hagyjátok. Harmadszor: A' lovakat jól meg-keféljétek. Negyedszer és utoljára Tseréljete, berélljete, tsipjete ha lehet, 's megengedik lopjatek, surkos és fistes légyen mind ingetek mind gatyátok.

Végezetre és utoljára, ezeket kívánja néktek a' ti hosszú sakállú tsókás semű ereg Vajdátok, hogy legyetek mindenkor mindenekben szerentsések, és soha azs áldás a' ti tarisnyáitokból ki ne fogyjon, darab kenyerekkel mindenkor meg-rakva légyen, hogy a' kis Purdéknak légyen mit enni. Azs a' zsiros alkotmány, a' ki-is a' kápostát legjobb ízsüvé tesi, t. i. a' salonna, soha a' satyrokából ki-ne fogyjon. A' ti sēj barna kipű, és fekete se-lyemhez hasonló hossu és ékes hajú feleségteknek-is parantsolván mondom, a' mellyek-is a' a' mi ikessen sólló nyelvünkön így sókták az ő Uraikat a' kortsmából elé hívni: Usára Usára szeszere tsalabingaszkere, azs azs: Issink sátort ezsen gyepen sēj gasdám, közsel van ide a' falu, itt azs erde senet-is ígethetünk itten Parantsolván mondom: hogy a' kötzelet jól meg fódózzátok, ne hogy a' kis Purde kitseppennyen belile, ezsen kivil a' sēj barna képű assonyi Nem soha mesélő nélkül a' városba vagy a' faluban el menni ne meriseljen, hanem azst kezseben hordozsa hármásával-is, nem kilemben a' börösca kétést-is fojtassák, és a' suroknak meg olvastását-is minden-koron gyakorolják, azs eskábát vagy pántokot másokkal hordozsák, a' sütőteknőt minden házsnál befódózhassák.

Ki kisértő éneke a' szép füstös seregnek

Bár tsak addig meg nem holtál vólna,
Még egy fejér Lovat nem loptál vólna
Tsolóresz szardikhetz mardihetz circum de gyábole.

Meg holti meg-holt a' Tsigányok Rajkója
Felesége sátor fáját sámlálja.
Szerette ő a' veres nadrágot,
De nem serette azs igasságot.
Irgundum gúle tsororum Sordikhetz.
Spophengyule gyagyule.
Mikor sép Tsigányságok,
Egyiptomi rokonyságok,
Egy nagy házsat építettek,
Salonnából kerítettek,
Gyékény ponyva vólt ódala,
Teteje tsak azs ég vala,
Énekeltek egy fótból,
Imádkostak egy tálból,
Az öreg Vajda taníta,
Peti fija Kántor vala,
A' fistes kezség hallgata,
Hogy ezs írást magyarásta,
Hallgass Vajda te ereg Dade,
Mert te tsak vagy hamis More.

Tsigány lakodalom

K. Szar bútsuz
F. Sándor — Ruzsi
K. Sándor Mangasz tut upenrik Keresztyine
Vire, samola tsáksé na flange tut
valaki hoszke roma, hiteles na ketele-
zina thode fogadási, hogy valakihez
hiteles házosné tarsoszke.
F. Naszta na le.
K. Te krame betsiletés személy-é?
F. Roma Kame.
K. Kamestye hiteles házosné tarsoszke?
F. Roma kamatse.
K. No de még-is Sándor; pande vire

T Z I G Á N Y .

PRÉDIKÁTZIÓ

ÉS

TZIGÁNYOKNAK

FURTSÁ

LAKODALMA.

Nyomtatott ebben az Esztendőben.

Cigányprédikáció, ponyvanyomtatvány, címlap

EGGY IGEN FURTSÁ
TÖRTÉNET
A'
TZIGÁNYOKRÓL,
A' MELLYET
EGY ÚRI EMBER
A'
PÖSTÉNYI FÖRÖDÉS
ALKALMATOSSÁGAVAL
elő Magyar nyelven Versekkbe foglalt.
UTÓLJÁRA TÁTETETT
EGGY SZÉP VILÁGI ÉNEK.

Nyomtattatott ebben az Esztendőben.

Az előző képen bemutatott ponyvanyomtatvány belső címlapja

futsaszte Náne maszta mende Atyfia-
ságo, Sogorságo adaje kirivo, avagy
pedig ászová válaszolva, hogy nászta,
Náne eketháné tsanále.

F. Nasz ta nále.

No hát már Dévla úgy segéllyen, Bara
Asszony, Dévia Szeri Szanti futse,
upre Kome nyistala, hogy kame ötet
szeretvén tsala ovde kotela, potsole,
kangyeri szokása szerint, hogy manu
kaha, tsipro miropre nyandriszuvi
nyavalya Dévla úgy segéllyen.

*Hogy üressen ne maradjon ez a' hely a' végre
tetetődtek e' Versek ide*

Minden az ég alatt mulandóság
És épen semmibe sints allandóság;
Gazdagság, tisztelet, avagy szépség,
Tsak kevés ideig tartó ditsőség:
Mert a' szép rúttá, Gazdag koldussá
Lehet mindenkoron, lett-is már azzá.

2. Hová lett Julis' nagy hatalma?
Vagy Augustus Tsászár' nagy birodalma?
Hol vagyon Dárius' ditsősége?
Hektor' és Akhilles' nagy vitézsége?
Im, mind elvesztek, semmivé lettek,
Mint a' köd, avagy füst, mind elenyésztek!

3. A' szép virágok lám elhervadnak,
Az erős zöld fák-is im elszárodnak,
Az egészségesek betegekké,
Az Ifjak idővel lesznek vénekké,
Melly sokan vóltak, kik már meg-haltak,
És porrá hamuvá már régen váltak!

4. Ezt hát minden jól meg-tekintse,
És féljen, bár légyen számtalan kintse,

T Z I G Á N Y

P R E D I K Á T Z I O.

Egykor a' Tzigány-Sereg Gyűlést hirdettek egy Városban, éppen akkor történék halála Rajkónak a' Sátorban, ezen szomorú és gyászos alkalmatosságra a' szép Tzigány-Sereg kéré az öreg Vajdát, hogy az ő kedves Rajkójoknak utolsó tisztességét megtenni ne terhelhetnék, de úgy, hogy az ő ékeffen szólló bútsúztatását-

is

Ifjúság, vagy erő ne bízassa,
Hanem az okosság ötét oktassa,
Hogy mind romlandó, mint el-mulandó,
És nints az ég alatt semmi állandó.

*

A cigányprédikáció változatait megtaláljuk a 18—19. századi kéziratos könyvekben is. A Bocskor-daloskönyv énekei között *Czigánytemetés*, *Czigánybúcsúztatás*, illetve *Cantio* címmel a cigányprédikációk korai variánsait olvashatjuk. A daloskönyv anyaga a 16—18. századból (1739-ig) való. A kéziratos könyv cigánnyal kapcsolatos szövegei egyértelműen azt mutatják, hogy az aprónyomtatványok cigányprédikációinak az előzményei már jóval korábban ismeretesek voltak, s e témakörből való három variáns egyúttal arra is bizonyíték, hogy a cigányok egyes irodalmi műfajok kedvelt alakjai lehettek. Úgy gondolom, sok tanulságot ad a Bocskor-daloskönyv változatainak bemutatása. Az aprónyomtatvány cigányprédikációja, a daloskönyv változatai, egy további változat a 19. század közepéről, valamint a Pálóczi Horváth Ádám által lejegyzett énekes változatok a cigánytemetés, a cigánybúcsúztatás olyan együttesét nyújtják, amelyet a népi változatok előzményének joggal tarthatunk. (A Bocskor-daloskönyvre vonatkozó adatok és szövegek: Erdélyi Múzeum, 1898. 378—380.)

Czigánytemetés

1. Avende hol temetni a vén dadé,
Szerelmes gyermekeim kérlek a lelketekre,
Per oppricsan esetek térdetekre.
Szurkunde, dabule, bingender, meg szardighen is
csororum szurkunde dabule.

2. Jertek elé cigánykölykök, avande,
Mert megholt a kondorozott bolhole,
Sane dichez, bingez kove konde
S ne bolondozz, édes uram, gajdule,
Bort hozzatok, szomjú vajda, iszol-e?
Ha nem szólasz, bújj hát ide, zabule,
Talán ugyan megdöglöttél kurule.
3. Pillants egyet két fekete szemeddel,
Mutass reám, ne csalogass kezeddel,
    Bulteszt karo, mint használok dögeddel?
Ha meghaltál, csengecz, pangecz guluda,
Teli hagyod sátorodat gyermekkel,
No kakhagyecz mért hagycz itten ezekkel,
Kokhecz magam ezer fótu ribanczos pendelyemmel?
    Csororum szardikhe.
4. Jobb lett volna még azelőtt elveszned,
Mérges bengá hordja el dögtested,
Még mandrom sincs, végbúcsúdot hogy veszed.
Aspengesz dane dikeve beng csere karo
    szurkunde dabule.

Czigánybúcsúztatás

1. Búcsúzó szavaim nyújtom tühozzátok,
Megöszült fejemet már ne búsítsátok,
Inkább hova menyek, azt tudakozzátok,
Ha költségtek lészen, utánam hozzátok.
2. Mennyországba menyek, túl az angyalokon,
    Örök dicsőségben az Istennél lakom,
Kedvemre sétálok az szép palotákon,
De rátok is nézek a nagy ablakokon.
3. A lelkemet immár az Istennek adtam,
Testemet pediglen a rossz földnek hagytam,
    És az sátoromat nektek ajállottam,
Bíjátok békével, mert én nem bírhatom.

Nro. 15.

TZIGÁNYOK

V E G S Ó

VESZEDELME

R Ö V I D

H I S T Ó R I Á J A

VERSEK BEN.

Nyomtatott ebben az Értendőben.

Cigányprédikáció-változat, ponyvanyomtatvány, címlap

*Egy Tsigánynak volt fia, annak ismét
egy leánya, és sok atyafia, amint követ-
keznek:*

Szarhentergető Miklós néked 8 fingal adós,
Konkoli Jakab seggibe a' nyakad, Akaratos
Kelemen edd-meg a' szart melegen, Erdő
kerítő Oláh szarik az órrod alá, Semmiházi
Kaszás edd-mag a' szart mint más, úgy szed-
tem-fel imitt amott szeméteken ezen semmi-
házi izókat az öreg Vajdának örökön látor-
ban lakó helyének 99-dik szeglettyében, és
az köpönyegjének 979-dik és 89-dik rántzá-
ban, 9999-dik lukjában, és az akasztófára
fel-húzásában, tsak kérek benneteket az Ju-
piterre hallgatásban, ti kedves füs-
tös tarka, és kurt méretű halgatóim.

EGykor a' Tsigány Sereg Gyilist hir-
dettek egy Várásban, éppen akkor
terténik halála Rajkónak, a' Sátorban,
ezsen somorú és gyásos alkalmatosságra
a' lép Tsigány Sereg kéré azs ereg Vaj-
dát, hogy azs - é kedves Rajkójának
utolsó tistefségét meg-tenni ne terhelhet-
nek, de úgy hogy azs - é ékelesen szóló
bútsúztatásat is a' lép furkos Tsigány
Seregnek vígastalására tenné - meg, a'
melly is így kevetkezsik sóról sóra.

A' mi fejedelmink légyen a' nagy
semű Jupiternek nevében, a' ki tsinal-
ta azs ereg ilét, a' vas pörölyt, a' fú-
rót a' legyezét, a' nagy és kis kalapá-
tsot, annak minden tsengé bengé ser-
samát egyetemben Amen. Zsen-

4. Látom lülküm kúkám, hogy megszorodtál,
Megbocsás szürkündem, hogy árván maradtál,
Miért búsulsz, hiszen meg nem nyomorodtál,
Most ne haragudjál, ha eddig mezgottál.
5. Neked hagyom mind a 9 gyermekemet,
Oszszátok fel együtt fakó szekeremet,
Válaszd el magadnak egyik kerekemet,
Küsebbik rajkómnak a csigós fékemet.
6. Szerelmes rajkóim szépen alkudjatok,
Tü magatok között szépen osztozzatok,
A cigány seregtül ne távozzatok,
Erős paraszt munkát ne is dolgozzatok,
Csalástul, lopástul ti ne irtózzatok.

Cantio

1. Egy új históriát mondok tinéktek, ha rá hallgatnátok,
Kit én tőlem soha, vagy talán még mástól is soha nem
hallottatok,
Czigányok dolgáról vagy kívánságokról én ilyenképpen
szólok.
2. Egykor a cigányok a magyarok között ilyen gyűlést
tettének,
Hogy az Jupiternek egész nemzetségünk azon
könyörgöttek,
Hogy egy szent egyházát nékiek valaha adna az ők Istenek.
3. A fundamentuma és a két oldala bátor csak kinyér volna,
A padlódeszkája, folyógerendája szalonnából állana,
A gerenda alatt megczifrázott helye pánkóbul kifaragva.
4. A kőlába helyett mind sodarral légyen erőssen támogatva,
Faragott kő helyett hurkával, kolbászszal jó vastagon
czifrázva,
A férfiak széki és ajtók melléki hordó borokkal rakva.

5. Az asszonyemberek s az cigánygyermek csak az földre
 üljenek.
 Vajas kalács légyen szék helyett előttük, kire könyö-
 köljenek,
 Hogy csendes elmével, buzgó könyörgéssel ők könyörög-
 hessenek.
6. Ajtaja oly légyen, mely kétfelé nyílják, két nagy
 kövér szalonna,
 Vonó karikája csak kolbászbul légyen jó vastagon
 meghajtva,
 A sült hús pecsenye jól leszen zárjának, gömbezc
 legyen lakatja.
7. Az ajtómellékit fejer márványkőbül kellenék kifaragni,
 De itt nem találni, messze nehéz menni és így kell
 gondoskodni:
 A nádméz is fejer, jó leszen só helyett abbul is
 szopogatni.
8. Harangról is szükség, nincsen arról kétség, hogy
 kelljen beszélgetünk,
 Ama nagy sajtokbul vagy fejer ordábul jól leszen
 azt ítélnünk,
 Ütőit túróbul, tengelyit sodarbul, kötelit csak
 kolbászbul.
9. Sós tejjel oldalát, mind küjjel s mind belül mész
 helyett kell meszelni,
 Fogás kalácsokbul az oltárok helyit magasan kell
 csinálni,
 Csinált égett borral szentelt víz tartókat teli
 kelljen tölteni.
10. Mind egyenlő szívvel és egy akarattal telik tölünk
 a kívánság,
 Kit ugyan megadjon, hittel confirmáljon Jupiter méltóság,
 Mert ha meg nem adja, mind eláll mellőle, azt mondja
 az cigányság. Amen.

*

A bemutatott változatokban több olyan részletet olvashatunk, amelyek a cigányprédikációk más változataiban, az aprónyomatványok és a népi változatok szövegeiben is megtalálhatók. Egyes fordulatok hasonlósága, szavak, sorok azonossága a különböző változatok kapcsolatát igazolja. A cigányprédikáció népszerűségét mutatja, hogy a 19. századi kéziratos könyvekben népköltészeti alkotásnak tekintve is előfordul. A néphagyományok kitűnő — sajnálatosan elfelejtett — műtszázadi gyűjtője, *Kelecsényi József* (szül.: 1815) Erdélyi József Népdalok és mondák című gyűjteményéhez számos népdalt küldött be, amelyek közül Erdélyi többet megjelentetett. Kelecsényi József a Népdalok és mondák megjelenése után a kötet felépítését, tematikáját követve a saját gyűjtését külön-külön lapokra írta, s a Népdalok és mondák szétszedett példányának minden lapjához egy-egy kéziratos lapot helyezett és bekötötte. Az így kétszeresére duzzadt Népdalok mondák nyomtatott-kéziratos unicum példánya, amely a debreceni Kossuth Lajos Tudományegyetem könyvtárában található, őrzi a cigányprédikáció egy kéziratos variánsát (432—433). A verszet szövege:

Cigány seregtőli búcsúzás

Ó, gyarló nemtelen szegény cigánysereg,
Látom, halálomon szívetek kesereg.
Szörnyű bánatokban nyelvetek úgy pereg,
Miként az vén fakón cifra szerszám csereg.
Voltak életemben sokféle lovaim,
Sárga és fekete, szürkepej csikóim,
De fakót cseréltem életemnek végén,
Mert ez legszebben jár mennyország utcáin.
Imádkoztatok hát, hogy fakót adjam el,
A Szent György szürkéit pedig lophassam el.
Ó, de szép szürke ez, azt csak higgyétek el,
Ha szerét tehetném, néktek cserélném el.

Példát vehettek tik énrólam hát mostan,
Hogy éltemben sokat cseréltem, nem loptam.
Nem is káromkodtam, csak argyero ptirigya,
Mégis mudalome ambár szivlvi doszta.
Te tut peda Szingyumko Báro Devlacske,
Omro kedves csae aztus szent lelkecske.
Koronási nyílt út a Devla fiucske,
A Báró Develke ko mennyországocske.
Jaj, nem szánnám, bánám, hajamot kitépni,
Hogy tetute romnye már itt kellett hagyni.
Az átkozott halál nem hagyott már élni,
Hanem csak uprudé sötétben futtatni.
De ne csudáljátok, hogy tőletek válok,
A mennyország felé vén fakón nyargalok,
Mert Báro Devlavol ma szembe akadok,
Vén fakón előtte kevélyen ugrálok.
Csigás kantáromat hagyom a Pikónak,
Hagyom a vak kraslát a két fiamnak.
Kívánom, jó cserét rajta kaphassanak,
Agyalokon is túl utánam jussanak.
Avadole romnye, kedves házastársom,
Ugyan sok helyekben volt veled lopásom,
Éhol most történt meg tőled elválásom,
Ugyan sok helyekben volt már csavargásom.
Devla ut segillyen patyal hogy sajnálom,
Hogy e szép szerszámom itt kellett hagynom.
De hogyan hiszemnyel a szép rajkóm Pikóm,
Minden, amim vagyon, már ezekre bízom.
Kovácsló szerszámom pedig adjátok el,
Annak az árából senki se lopjon el,
Hanem a Devlecske mind felszentelinnel,
Hogy füstös lelkemet beng neragadi el,
Hanem hogy juthassak mennyország útjára,
Ott is ugorhassak fürgenc fakóra,
Mellyen nyargalhassak mennyei vásárra,
Mindenszentek futnak fakóm ugrására.

Csak a Báró Devla arra segítene,
Cimbolim kalapács többet nem kellene,
Hanem a szép szürkén futnék arra, erre,
Sátort is csinálnék mennyország végire,
Ott dohányozhatnám szép cifra pipából,
Nadrágot varratnék szép vörös posztóból,
Mennyei bort idnám a szent szursákból,
Tik is ihatnátok még nagyobb kulacsból.

*

Ha a halottas játékok egyes változatainak búcsúztatóját összevetjük a ponyvanyomtatvány cigányprédikációjával, néhány részletben meglepő azonosságot állapíthatunk meg. Így pl. Konyáron a közelmúltban a recens hagyományokból gyűjtött halottas játék búcsúztatójának és a mintegy másfél—két évszázaddal korábbi aprónyomtatvány cigányprédikációjának a kezdő formulája szinte szó szerint megegyezik. *Konyári variáns*: „A mi segedelmünk jöjjön a nagy szemű Jupiter nevében. Aki teremtette az öreg üllöt, a báró szót és annak minden csengő bongó szerszámait.” *Ponyvai variáns*: „A’ mi segedelmink légyen a’ nagy semű Jupiternek nevében, a’ ki tsinálta azs ereg ilét, a’ vas pörölyt, a’ fúrót a’ legyezét, a’ nagy és kis kalapátsot, annak minden stengé bengé sersámát egyetemben.” Ez az azonosság egyáltalában nem lehet véletlen. A konyári variánsban előforduló „Aphengyele dalabusz” értelmetlennek tűnő szöveg eredete is nyilvánvaló. A népi variáns természetesen erősen átalakult. Azonban egy-egy szó, kifejezés minden kétséget kizáróan elárulja a kapcsolatot. Az említettekhez még pl. *Konyári variáns*: „felviszem leckémet az örökké élő vajdáné asszonyunk 77-ik pendelyének a 88-ik korca ráncából . . .” *Ponyvai variáns*: „meg-vannak írva azs örökkön örökké Sátorban lakozsót ereg Vajdáné Asszonyomnak pendele kórtzának 66-dik rántsának 74-dik portzikájának 84-dik 87-dik fel-akastásában.”

A ponyvai aprónyomtatványok nyomán megállapíthatjuk, hogy a halottas játékok prédikációinak egy része szállomány.

A prédikáció paródiák rendkívül népszerűek voltak, gyorsan terjedtek, s a minta alapján különböző variánsok alakultak ki.

A cigányprédikáció népszerűségét mutatják azok a példák is, amelyek szerint a szöveget énekelve adták elő. *Pálóczi Horváth Ádám*: Ötödfélszáz énekek címmel megjelent gyűjteményéből a fenti cigányprédikáció dallamának változatait ismerhetjük meg. Az 1813-ban lezárt gyűjtemény nyomán azt a következtetést vonhatjuk le, hogy a cigányprédikáció énekes változatai a 18. században föltétlenül ismereteseek voltak. *Pálóczi Horváth Ádám* az *Egyszer a cigányok gyűlést hirdetének* kezdetéről írja, hogy régebbi vers és dallam, s ez éneket nagyrabecsüli. A gyűjteménybe a változat *Cigánytor* és *Cigánytemetség* címmel került. Természetszerűleg, az aprónyomtatványból ismert prédikációnak csak néhány sorát jegyezte le *Pálóczi Horváth Ádám*. Ma már nem állapítható meg, hogy a teljes szöveget énekelték-e, vagy csak az abból énekké rögzült részleteket. Az aprónyomtatvány és az ének közötti összefüggés kétségtelen. Bizonyításul lássunk példákat. *Pálóczi Horváth Ádám*: Meghólt, meghólt a cigányok vajdája, Felesége sátorfáját számlálja; *Ponyvanyomtatvány*: Meg hólt, meg-hólt a' Tsigányok Rajkója, Felesége sátor fáját számlálja. *Pálóczi Horváth Ádám*: Egyszer a cigányok gyűlést hirdetének a Városban; *Ponyvanyomtatvány*: Egykor a' Tsigány Sereg Gyílist hirdettek egy Városban, éppen akkor történik halála Rajkónak, a' Sátorban. Az Ötödfélszáz énekek jegyzeteiben *Kiss József* megemlíti azokat a változatokat, amelyek különböző daloskönyvekben fordulnak elő és utal a népi variánsaira is.⁴³

A bemutatott népi és irodalmi példák azt mutatják, hogy a cigányprédikáció egyaránt ismeretes volt az értelmiségiek, a polgári rétegek körében és a népi közösségekben. Az aprónyomtatványok cigányprédikációit minden valószínűség szerint a népi

43. *Pálóczi Horváth Ádám*: Ötödfélszáz énekek. Sajtó alá rendezte: *Bartha Dénes* és *Kiss József*. Budapest, 1953. 374., 390., 639., 847.; A cigánybúcsúztatót *Arany Jánossal* kapcsolatban vö.: *Pap Károly*: A dévaványai juhbehajtás. Irodalomtörténeti Közlemények, LVIII. 1954. 78. Ezen az oldalon említi a szerző a *Czigány-búcsúztatót*, mint *Arany János* költeményét, hivatkozással a következő munkára: *Ercsey Sándor*: *Arany János életéből*. Budapest, 1883. 22.

temetési búcsúztató, temetési paródiák prédikációi előképek tekinthetjük, illetőleg azok hatása a népi változatokra föltétlenül megállapítható. A cigányprédikációra, illetőleg a temetési parodisztikus búcsúztatókra az alföldi református falvakból ismerünk nagyszámú példát. Ha ehhez hozzávesszük azt, hogy Pálóczi Horváth Ádám a debreceni református kollégiumban tanult, s azt, hogy Arany Jánosnál is felbukkan a cigányprédikációval kapcsolatos adat, akkor méltán gondolhatunk arra, hogy a parodisztikus prédikáció kialakulásában a műirodalomnak fontos szerepe lehetett, s ez összefügg a halottbúcsúztató népi játékok elterjedési területével is.

TOVÁBBI PÁRHUZAMOK A MAGYAR NYELVTERÜLETRŐL

Az előzőekben azokat a halottas játékokat mutattuk be, amelyekhez parodisztikus búcsúztató szövegeket, illetőleg, amelyekről — néhány példa kivételével — részletesebb leírást nyújthatunk, valamint a népi temetési paródiák körébe vonható cigányprédikációkat. Az alábbiakban elsősorban a halottas játékok elterjedési területéhez és a különböző változatok megismeréséhez sorakoztatunk fel irodalmi és recens hagyományból való példákat. Az itt ismertetendő adatok lényegében a halottas játékok hagyománybeli előfordulását mutatják. Kitérünk azokra a szokásokra is, amelyekben a halott, a halál és a temetés valamilyen összefüggésben szerepel. A példákat a játék alkalmi szerinti csoportosításban mutatjuk be. Külön soroljuk azokat a játékokat, amelyekben a halott és a temetés csak betét, epizód, illetőleg, amelyekben a játék kontaminálódása figyelhető meg.

Lakodalom

A halottas játékok legjelentősebb alkalma — amint az eddigiekből is láttuk — a Nagy Magyar Alföld falvaiban elsősorban a lakodalom volt. Az Alfölddel érintkező peremterületekről, il-

letve a Dunántúlról is ismeretesek a temetési paródia lakodalmi változatai. A lakodalmi temetés bőséges példatárából a már bemutatott anyaghoz további adatokat említünk, amelyekkel részint az elterjedési terület térképe egészül ki, részint pedig a temetési paródia teljesebb megismeréséhez nyerünk újabb részleteket.

Példáink sorát egy múlt századi leírással kezdjük. *Rozvány György* közlése nyomán a nagyszalontai lakodalmi temetésről kapunk élményszerű bemutatást. Nagyszalontán a múlt században híres lakodalmi tréfacsináló volt Juhász Mihály írástudatlan dinnyecsősz. Egész tél folyamán a lakodalmakban ő volt a temetési játék kántora. Tréfás felolvasásának a gyermek Arany János is tanúja volt. A halottas játékra rendszerint akkor került sor, amikor a násznép a táncolásban már elfáradt. Nagyszalonta történetéről szóló munkában a következőket olvashatjuk a játék menetéről: „Juhász bácsi a fakanáltartót kezébe véve, a kemen-cze patkájára, ez lévén szónoki állványa, felállott, a legények pedig behozták a lepedővel leterített halottat. E halotti szerepre rendesen vállalkozott egy legény, pedig jól tudta, hogy leöntés lesz a vége, de kíváncsi volt az életében felette tartandó halotti beszédet meghallani. Ehhöz az előkészület a következőképpen történt: Elővették a dagasztó-széklábot és erre ráfektették a székér alsóvény-deszkáját, erre ismét ráfektették a halott szerepét játszó legényt, — ezt meg leterítették 2—3 lepedővel. Négy legény ezt az állványt a rajtalevő halottal a lakodalmas szobába hozta, s Juhász bácsi megkezdte a fakanáltartóról leolvasni a halotti beszédet, mely csodálatos gazdag volt tréfás ötletek és mondatok által. A halottra ráfogta a fiatalság minden csintalan-ságát és kihágását. Látszott, hogy a halott a halotti lepedő alatt maga is édesen neveti a tréfás mondatoknak elmés voltát. Meg-rázkódott a röhögéstől felette a halotti lepel. Ez ismét a nászköz-önséget hozta erős kaczagásba. Beszédjét Juhász bácsi ren-de-sen azzal fejezte be: „Jó, hogy meghalt szegény, mert ha tovább él, a holló, meg a varjú lett volna a kántora.” A beszéd végén a halottat egy veder vízzel leöntötték, ez pedig hirtelen kiugrott a többes lepedő alul és együtt nevetett és röhögött a nászközön-

séggel a tréfás helyzeten és Juhász bácsi humortól gazdag ötletein.”⁴⁴

Úgyszintén a múlt századból említünk egy kis adalékot. *Zsilinszky Mihály* Szarvas város történelme és jelen viszonyainak leírása c. könyvében említést tesz a lakodalmi játékokról, amelyek között szól a halottas jelenetről is. A lakodalom harmadik vagy negyedik éjszakáján éjfélutánban játékokat, jeleneteket mutattak be, amellyel a multság fokozása volt a cél. A játékok „előadása alatt neveltető mondások, éneklések, sokszor ütések is szerepeltek. Leggyakoribb játékok voltak: a *borbély*, *molnár*, *bíró*, *halottsiratás* és *püspökszentelés*.”⁴⁵ Nagy kár, hogy a szerző csupán a játékok nevét közli, s így azokról közelebbit nem tudunk meg. Feltehető azonban, hogy a halottas jelenet hasonlít a többi, alföldi területen ismert lakodalmi halottas játékhoz. Sajnos, nem tudjuk meg, hogy a szarvasi szlovákok hagyományára vonatkoznak-e ezek az adatok.

A múlt századi példákat az utóbbi egy-két évtizedben a helyszíni gyűjtések nagyszámú újabb adatokkal egészítik ki.

Bojton a lakodalomban különösen két játékot játszottak szívesen, a *verbunkost* és a *halotti prédikációt*. A lakodalomba hivatalos legények vettek részt a játékokban. Rendszerint akkor játszottak, amikor a zenészek pihentek, s az idő alatt szórakoztatták a vendégeket. A halottat alakító legény lócára feküdt, lepedővel letakarták és úgy vitték be a szobába. Egy legény fekete női ruhát húzott magára, ő volt a halott felesége, özvegye. Letérdelt a halott mellé és sírt, jajgatott. Néhány gyereket odaállítottak a halott mellé, akik az árvákat alakították. Egy jó előadó-képességű legény, aki gyorsan, ötletesen tudott rögtönözni, a pap szerepét alakította és prédikált a halott fölött. Olyanokat mondott, hogy „mindenki a hasát fogta a nevetéstől”. Olykor-olykor elkiáltotta magát, megszakítva a prédikációt: „*Sírjatok, sírjatok, szeretteim!*” Erre a „család” nagy jajgatásba kezd. A prédikáció befejezése után a lócát felemelték és az ajtónál leborították róla

44. *Rozvány György*: Nagy-Szalonta történelme, III. Nagyszalonta, 1892. 229–231.

45. *Zsilinszky Mihály*: Szarvas város története és jelen viszonyainak leírása. Pest, 1872. 145.

a halottat, aki erre nyomban feltámadt.⁴⁶ Szentpéterszegen első-sorban szegényebb parasztcsaládok lakodalmaiban volt szokásban a halottas játék bemutatása. A második világháborúig rendkívül gyakori volt. Emlékezet szerint 1938-ban mutatták be Szentpéterszegen utoljára a halottas jelenetet Cs. Nagy József házánál. Nemcsak a lakodalomban, hanem a fonóban is játszották a halottast. A lakodalom vendégei közül kerültek ki minden esetben a játék szereplői. A lepedővel letakart halottat a pap vezetésével vitték be a házba. A pap lepedőt borított magára, valamilyen könyvet vett a kezébe, mintha a biblia lenne és abból mondta a prédikációt. A hagyományos szövegbe a papot alakító jó humorú férfi gyakran a halottat tettető legényre ráillő tréfás dolgokat is mondott, amelyek fokozták a derűtséget. „Ilyenkor jó tréfák születtek.” A pap külön felkészült a mondanivalójára. Előfordult, hogy a legények tartottak egy próbát, megbeszélték, hogy ki lesz a pap, a halott és az özvegy, illetve a siratók. A jól sikerült halottas jelenetet a nézők évekig emlegették.⁴⁷ Váncsodon mindig nagy érdeklődéssel várták a halottas játék bemutatását a lakodalomban. A halottat padra fektették le, a lepedő alatt a hasánál a péniszt imitáló csutkát mozgatta. A pap fedővel és fakanállal a kezében prédikált. Beszélt az életről, a gyökérről (pénisz), koituszról stb. s közben el-elkiáltotta magát: „*Sirassátok, atyámfiai!*”⁴⁸ Zsákán a halottat alakító legényt dagasztólábra fektették. Lepedővel vagy pokróccal letakarták. Bevitték a ház közepére. A takaró alatt a halott egy *tuskót* fogott úgy, mintha a pénisz domborodna a takaró alatt. A pap egy *levél trágyáról* olvasta a prédikációt. Időnként megfordította, mintha az oldalt elolvasta volna, s lapozni kell a könyvben tovább. Ekkor mondta: „*Fordítom lapomat, nyaljátok a faromat!*” A halottas játék bemutatására a kontyolás alatt került sor. A jeleneten a népszép mindig kitűnően szórakozott.⁴⁹ Furtán a halottast az első világháborút követő években még játszották a lakodalmak-

46. Kövesdi Katalin szíves közlése.

47. Gombos Klára szíves közlése.

48. Laczkovits Emőke szíves közlése.

49. Bíró Ibolya gy.

ban. Később azonban elmaradt. A pap felállt a kemence padkára és onnan prédikált egy *tözegganéról*. Befejezésül azt mondta: „*Vigyétek ki a fagyra, a fene ott egye agyon!*”⁵⁰ A hajdúbagosi halottbúcsúztató szövege tele volt obszcén kifejezésekkel. A szégyenlősebb lányok a játék bemutatásakor elfordultak vagy kimentek. A halott alakoskodó csutkát fogott a lepedő alatt és mint péniszét mozgatta. A körülötte levő siratók egyre csak azt mondták — fogdosva a pénisz imitációt —, hogy csak azt az egyet sajnálják és nem a megboldogultat, akit elragadott a halál.⁵¹ Henci-dán többnyire éjfél után játszották a halottast. A lepedővel letakart halott alakoskodó fölé állott a pap, aki hosszú fekete kabátot vett magára. Néhány legény női ruhát öltött fel és siratták az elhunytat. A pap prédikálás közben egy fedőt ütögetett, amelyről „olvasta” a búcsúztatót. A halott egy nagy sárgarépát tartott a kezében, ill. az ágyékánál. A siratók simogatták a sárgarépát és mondogatták: „*Jaj, de jó volt!*”, „*Jaj, de szép volt!*” Majd ráborultak és bele-beleharaptak a falloszt imitáló sárgarépába. A jelenet végére a répát, a fallosz imitációt megették a halott kezéből. A játék végén a vőfély a papnak is, a halottnak is bort adott, természetesen a siratóknak is, és ezután a szereplők kimentek átöltözni. Az első világháborúig szinte minden lakodalomban eljátszották a halottast. A háború után lassanként elmaradt.⁵² Biharkeresztesen úgyszintén az első világháború időszakaig játszották a lakodalomban a halottas játékot. Egy *tucskadarabot* tettek a halott köldökére, amit a halottat alakító legény időnként megrángatott. Az *özvegy* siratva ráborult: „*Jaj, csak ezt sajnálom!*” A halottat a *prédikátor* búcsúztatta. Először az anyjától, a feleségétől, majd a lányoktól, a fiúktól és másoktól búcsúzott, akik hirtelen eszébe jutottak. Ilyesmiket mondott: „*Ó, te drága Zsuzsa, kedves drága nővér! Ó, de sokat vótunk kint a jászolba, de sokat csókoltalak. Erzsinek milyen gyönyörű mejje vót...!*”⁵³ Magyarhomorogon még a két világháború közötti

50. Bíró Ibolya gy.

51. DENIA, ltsz. 0039.

52. Elmondta Antal Imre, 1968.; Horváth Sándor, 1972.

53. Laczkovits Emőke gy.

években is ismeretes volt a halottas jelenet a lakodalomban. Arról nem tudnak, hogy a második világháború utáni időben Magyarhomorogon a temetést parodizáló játékot bemutatták. Egyes adatok szerint a század elején a halottast a fonóban és húshagyókor is játszották. A halottat alakító legény lócára feküdt. A szoba közepére tették. A nézők körben helyezkedtek el. A prédikációt a pap egy *tőzegtrágyáról* olvasta. Amikor befejezte a prédikálást, két legény a lócat megfogta, a halottat kivitték és leborították a lócáról. Ekkor mindenki azon igyekezett, hogy üssön egyet a halotton.⁵⁴ A bagaméri lakodalomban éjfélkor a halottat egy deszkára fektették és lepedővel letakarva vitték be a házba, s a szoba közepén a földre letették. A pap tepsit tartott a kezében és arról prédikált. A búcsúztató tréfás szövegű verszet volt, amelynek az elmondása után a halottat feltámasztották.⁵⁵ Berettyóújfaluban is éjfélkor játszották a lakodalomban a halottas játékot. Egy legény ráfeküdt egy lócára, lepedővel letakarták és bevitték a lakodalmas házba. A násznép körülállta a ravatalt. A doktort alakító legény megvizsgálta a halottat. Megállapította, hogy az illető meghalt és engedélyt adott a temetésre. Ezt követően a pap odaállt a halott fejéhez és tréfás beszédet, bibliai magyarázatot tartott, majd a közönség halandzsaszzerű temetési éneket énekelt. Az ének után a halottat kivitték az udvarra, ahol „feltámadt” és a többiekkel bement a házba, s velük együtt mulatott.⁵⁶ Álmosdon gyakran a vőfély alakította a pap szerepét és mondta a halotti prédikációt.⁵⁷ Rőszkén a halottat a prédikáció és a siratás előtt megkísérelték feléleszteni. Miután az nem sikerült, akkor kezdték a siratást. A jelenet végén a halottat vízzel leöntötték, s így „sikerült feltámasztani”.⁵⁸ Szeghalmon a lakodalomban részt vevő legények ravatalt készítettek, arra ráfeküdt egy játékos, akit lepedővel leterítettek. A lepedőt a játékos ágyékánál kivágták és oda egy sárgarépát

54. Vasók Sándor szíves közlése.

55. Saját gy.

56. Saját gy.; Vö.: Szalay Emőke: Lakodalmi szokások Berettyóújfaluban. A debreceni Déri Múzeum Évkönyve, 1971. 380.

57. Saját gy.

58. Pintér Veronika kérdőívemre küldött válasza.

helyeztek. A szereplők között egy nőnek öltözött legény a halott feleségét alakította. Körbe-körbe járta a ravatalt és siratta a férjét. Ilyesmiket mondott: „*Elmentél, itthagytál, ki dugja be, ahol csepeg-csurog!*” Közben rá-ráhajolt a ravatalra és bele-beleharapott a sárgarépába.⁵⁹

Halottas játékok a lakodalomban, amint azt már említettük az ún. peremterületeken, valamint a Dunántúlon is ismeretesekek voltak. A két világháború közötti időben megjelent munkájában írja *Fehérváry István*, hogy a gömöri Vigtelkén a lakodalomban, amikor már a hangulat magasra csapott, megrendezték a temetést. Egy férfit deszkára fektettek, lepedővel leterítették, négy—hat férfi körülhordozta a házban, egy ember papnak öltözött, s tréfás halotti éneket énekeltek. A halottas menethez kapcsolódtak a sirató asszonyok, akik sok tréfával vegyítették a jelenetet.⁶⁰ Az abauji Kovácsvágáson a lakodalomban két karosszékre egy deszkát tettek. Egy legény ráfeküdt, s lepedővel letakarták. A pap és a kántor a fejéhez állt. Tréfás szövegű prédikációt mondtak felette. Gyakran előfordult, hogy a halott meggondolta magát, felugrott és kiszaladt a szobából. A játékosok és a nézők utána eredtek és kergették az udvaron.⁶¹

A Dunántúlon a lakodalmi temetésre szórványos példák ismeretesekek. *Seemayer Vilibald* írja, hogy Nemespátrón a halottas játékot éjjel felé, többnyire már boros hangulatban játszották. A halottat alakító egy padra feküdt, s leterítették. Köré állt 4—5 ember, mint a halott hozzátartozói, valamint a *pap*, a *mester* és a *doktor*. A papon fehér szoknya volt, a fején szita, amelyet fehér abrosszal kötöttek körül. Kezében könyvet tartott. A doktor egy szitakáva darabot fogott, amelyre fadarabbal az írást imitálta. A pap és a mester egy padra álltak. A mester katolikus egyházi ének dallamára énekelte egy szöveget, amely többnyire a hónapok latin neveinek a felsorolásából állt. Ezt követően a

59. A helyszíni gyűjtések adatai alapján a halottas játékokra a következő falvakból vannak még adataim: Mikepércs, Monostorpályi, Nagyrábé, Sáránd, Nagyléta, Vésztő, Komádi, Kaba, Püspökladány, Hajdúszoboszló, Abádszalók, Sövényháza.

60. *Fehérváry István*: Magyarok a nyelvhatáron. Rozsnyó, 1937. 188.

61. Sajat gy.

halottat a pap búcsúztatta. A búcsúztató és a befejező gyászdal trágár szövegű volt, olyannyira, hogy közölhetetlen, amint Seemayer írja.⁶² A doktor szerepéről közelebbit ebből a leírásból nem tudunk. Feltehetően megkísérelte a halottat feltámasztani, vagy pedig a halál beálltát állapította meg. Az is lehetséges, hogy a játéknak ez a mozzanata háttérbe szorult, s a doktor csak mint passzív szereplő volt jelen. Az is lehetséges azonban, hogy a játék elmondójának vagy a lejegyzőjének elkerülte a figyelmét a doktort alakító játékos alakja, szerepe. A pátrói lakodalom halottas játékáról a közelmúltban írt *Szomjas Károlyné*, aki azt 1940 körül személyesen figyelte meg. Leírása szerint éjfél után 2–3 óra tájban került sor a búcsúztatóra. A siratók (négy férfi) a padon egy deszkán mozdulatlanul fekvő legényt, mint halottat lassú lépésekkel, énekléssel bevitték a szobába. Utánuk ment a pap és a kántor. A siratók jajgattak, miközben a hónapok nevét énekeltek: *januárius, februárius* stb. Az ének után a pap trágár szövegű prédikációt mondott. Arról beszélt, hogyan élt a halott és mit cselekedett életében. A prédikáció befejezése után a siratók ismét a hónapok nevét énekeltek, miközben a halottat kivitték a szobából.⁶³

Megemlítem még végül, hogy az egyik szlavóniai magyar faluban, Kórógyon a halottas játék egykori ismeretéről 1966-ban egy 74 éves földműves elmondása nyomán nyertem adatokat. Legénykorában, a század elején részt vett a játékban. Lakodalomban éjfél után egy legényt lócára fektettek, lepedővel leborították és a szobába vitték. Az emberek körbeállták és fennhanganon siratták. A papot alakító játékos prédikált felette. A prédikáció szövege bővelkedett obszcén kifejezésekben. Hasonlóképpen az ének is, amellyel elbúcsúztatták a halottat. A jelenet végén a halottat alakító legényt leborították a lócáról.

62. A lakodalmi halottbúcsúztató Porrogszentkirályról került át Nemespátróra. *Seemayer Vilibáld: A régi lakodalom Nemespátrón. Ethn., 1936. 86.*

63. *Szomjas Károlyné: Eljegyzési vagy kézfogólakodalom Pátróban. A nagykanizsai Thury György Múzeum Jubileumi Evkönyve 1919–1969. Nagykanizsa, 1972. 365–386.*

A halottas játékok nagyszámú variánsai ismeretesek a farsang hagyománykörében. Egy korábbi munkámban már utaltam arra, hogy a farsangi hagyomány egyik fontos jellemző része a szimbolikus temetéssel van összefüggésben. A halottas játékban egy magát halottnak tettető személyt vagy azt helyettesítő bábut, vagy valamilyen tárgyat, eszközt, olykor döglött állatot temetnek el. Az élő szereplős játékokban a temetési paródia előtt gyakran a játékost „megölik”, az élő személyt utánzó bábut a szertartást követően széttépik, vízbe dobják vagy elégetik.

A temetés a farsangi, kissé tágabban, a téli—tavaszi szokásoknak minden kétséget kizáróan egyik legrégebbi motívuma. Több, egymástól eltérő megjelenítési módját ismerjük. A már bemutatott színjátékszerű formákon kívül számos adat mutatja a farsangi temetés széles körű elterjedését.

A múlt század közepéről származó lejegyzések szerint a magyar nép általános szokásai között a temetési játékot mint a farsang temetését említik. A temetés a következő szertartással történt: egy férfit jelképező szalmabábut készítettek, és mint megholtat a kocsmában felravatalozták. A halott felett egy hosszú ingbe öltözött alakoskodó obszcén tartalmú beszédet mondott. Amikor a prédikációt befejezte, a szalmabábut a falu végére vitték. Bordalokat énekeltek, a halottat levetkőztették, majd visszatértek a kocsmába, ahol a múlt évben elásott borospalackot elővették, mindenki megkóstolta a tartalmát, és az utolsó termséből, az új borból ismét elástak egy palackkal. Ezt követően reggelig táncoltak.⁶⁴ Ugyancsak egy múlt század közepéről való lejegyzés, szintén általánosságban, említi a téltemetés szokását. A leányok nagy bábut készítettek. Szalmakoszorút tettek a fejére. Jellegzetes, erre az alkalomra írt gúnydalokat énekeltek, miközben a bábut végighordozták a helységen. Végül a falu végére vitték, ahol a legények vermet ástak és abba temették, vagy máglyát raktak, amelyen elégették. A leányok körültáncolták a

64. A. J. Népszokások. Honderű, V. 1847. 93.; Vö.: *Réső Ensel Sándor: Magyarországi népszokások.* Pest, 1867. 131.

tüzet és a tél eltűnésére, a tavasz közeledésére vonatkozó verseket énekeltek.⁶⁵

Múlt századi lejegyzések arra utalnak, hogy a temetési játék, a farsangtemetés az erdélyi magyarság körében általános volt. A parodisztikus temetést Erdélyben szinte minden faluban ismerték. Egy legényt asszonyruhába öltöztettek, s mint halottat egy összetákolt koporsóba fektették. A legények a vállukra vették és végigvitték a falun. A halottat az ifjúság hangos, tettetett sírással, jajgatással kísérte. A cigánymuzsikusok szomorú nótákat húztak. A gyászmenetben résztvevők kezükben szalmával befont *kanócot* (fáklya) tartottak. A falu végén a koporsót letették, jajgattak felette, olykor hóval betemették. Némely helyen előfordult, hogy a halottat nem élő személy „alakította”, hanem megölt állattal helyettesítették.⁶⁶ A Maros megyei (az első világháborúig Alsófehér m.) Magyarózdton farsangkor halottat vittek, temetést játszottak komikus siratókkal. A *buduháláknak* nevezett játékosok különböző alakoknak maszkírozva magukat a fonóházakban jelentek meg. A halottas játék résztvevőit a *bekérő* jelentette be a házigazdának és kért engedélyt a bemenetelre. Elöl ment a *pap* és az *orvos*. Mögöttük vitték a fehér lepedővel letakart halottat, s a földre helyezték. Az orvos megállapította, hogy az illető meghalt. A pap elváltoztatott hangon prédikált, amin a fonóbeliek jót kacagtak. A *siratóasszonyok* sirató szövege a vidámságot, a komikumot nagymértékben elősegítette. Az ének és a tánc után kivonultak a fonóból.⁶⁷ A dévai csángóknál hamvazószerdán volt a temetés. Egy legényt szekéroidalra fektettek, rongyokkal letakarták. Négyen a vállukra vették és kivitték a faluból. A menet élén haladt a papot alakító játékos. Egyik kezében seprűt tartott, amivel a halottat olykor-olykor „megszentelte”; másik kezében pálinkás üveget szorongatott. A halottat két oldalról a kántorok (kezükben papírlapokat és ugyancsak pálinkásüveget szorongatva) kísérték. A menetet a gyászolók

65. *Remellay Gusztáv*: Kalászat a magyar hitregéből. Divatcsarnok, Pest. 1859. 566.

66. *Tivay*: Farsang a csíki székelyeknél. Hazánk s a Külföld, V. 1867. 170.

67. *Horváth István*: Magyarózdí toronyaljja. Kolozsvár, 1971. 116–117.

csoportha követte. A falu végén a halottat hóból emelt sírba, vagy annak híján, gödörbe helyezték. A csoport néhány ének eléneklése után visszatért a faluba.⁶⁸ Csíkmenaságon a farsangi felvonulás alkalmával a legények ún. *dögszekeret* húztak végig a falun. A dögszekérre lepedőbe burkolva vagy a ruhája alatt szalmával kitömött legényt helyeztek. A csoport a falun keresztül a mezőre ment. A halottat a dögszekérről leemelték és a földre fektették. Szalmával behintették, majd óvatosan, nehogy a játékos megpörkölődjön, a szalmát meggyújtották.⁶⁹ A farsangi tánc közben is találkozunk a temetés és az elégetés motívumával. Egy legényt karjánál és lábánál megfogtak, hassal felfelé felemelték. Így, ugrándozva táncoltak vele. Közben le-leeresztették a földre, majd szalmát tettek a hasára és azt meggyújtották. Nagy jajgatással és ordítózással a legényt kivitték a táncteremből. Örömmel, vígan kiabálva tértek vissza.⁷⁰ A Csongrád megyei Horgason e század elején még a felnőttek is résztvettek a farsangi temetésen. Egy *szánkóra* subába takart „halottat” fektettek. A szán elé „rossz lovat vagy vén szamarat” fogtak. A halottat alakító személy minden háznál „feltámadt”. Bort kért a kulcsába. Egy másik játékos pedig ételt gyűjtött.⁷¹ A Pest megyei Csömörön három legény papnak, leánynak és fiúnak öltözött. Egyet létrára tettek, mintha meghalt volna. Házról házra jártak. A papnak öltözött alakoskodó egy kefeseprűvel vederből vizet vett és azzal hintette meg a létrán fekvő halottat. A pap előtt ministránsnak öltözött fiú ment, akinek a homlokára hamut kent a pap a következő szavakkal: *Pist e blasom Bolond vagy, Pleibst e blasom Bolond maradsz.*⁷² Ugyancsak a Pest megyei Vecsésen hamvazószerdára virradó éjszaka a kocsmában egy legényt lá-

68. Szabó Imre: Farsang és húsvét a dévai csángótelepen. Népr. Ért., VII. 1906. 91.

69. Vámszer Géza: Adatok a csiki farsangi szokásokhoz. Ethn., LXX. 401—403.

70. Vámszer Géza: i. m. 398—399.; A Hadikfalváról a dunántúli Kétyre (Tolna m.) települt székelyek elmondása szerint hamvazószerdán temettek. A *táncosháznál* egy legényt, aki holtnak tette magát, a többiek hátukra vették, elvitték a kocsmába, ahol valaki *elverselte*, énekeltek felette, majd a feltámadt halott fizetett egy hordó sört. Forrai Ibolya szíves közlése.

71. Móra István: „Jeles nap”-ok. Népr. Ért., XIV. 1913. 79.

72. Ebner Sándor: A farsang hajdan és ma Csömörön. Ethn., XLIII. 1932. 29.

dába fektettek, feltették az asztalra, szemfedővel letakarták és eljátszották a temetését. A pap, a kántor és a két ministráns állt mellette. A pap tréfás szöveget mondott, a kántor közbe-közbeszólt. *Pap*: Most meghaltál . . . *Kántor*: El leszel temetve . . . *Pap*: Dominusz vóbiszkum . . . Stb. A szertartás közben a többiek sírtak, jajgattak. A ceremónia végén a halottat kivitték az udvarra.⁷³ Bácsbokodon a halottat a pap, kántor és a siratók kíséretében végigvitték a falun. A halottat alakító legényt a *szent-mihálylovára* fektették, a gyászolók menet közben egy borosüvegből iszogattak, s az üveget a halottnak is odaadták, aki nagy derűség közepette jót húzott az üvegből.⁷⁴

A farsangi halottas játékok számos variánsában a halottat egy szalmabábuval vagy rongybábuval alakítják. *Orbán Balázs* írja, hogy Brassóban böjtközépvasárnapján volt a *halott-temetés*. Egy szalmabábut cifrán felöltöztettek, sárga fátyollal bekötötték és a Szent Márton hegyére vitték, ahol egész napon táncoltak a feltűzött bábu körül; este levetkőztették, s egy sajtáságos dallam éneklése mellett egy gödörbe eltemették.⁷⁵ Ehhez hasonló szokás a múlt század végén, e század elején Szegeden is szokásban volt. Egy öregasszonnyá formált rongybábut levittek a Tisza partjára és ott vagy meggyújtották, vagy a Tiszába lökték.⁷⁶ Csíkmenaságon a szalmabábusz szarvat készítettek.⁷⁷ A Szatmár megyei Mérken a szalmabábut húshagyókedden este a legények és a leányok végighurcolták a falun. A falu végén elégették. A legények vesszőre húzott burgonyát dugtak a tűzbe. A burgonyába egy kis gallyacskát szúrtak. Amikor az lángra lobbant, egy leány nevét kiáltozták. Ha a gally égve hullott vissza a földre, úgy hitték, hogy a fiú és a leány egymásé lesz.⁷⁸ Hermánszegen a szalmabá-

73. Vajda Mária szíves közlése. Vecsés lakosságának német rétege nem kerülheti el a figyelmünket.

74. Hénh Gizella szíves közlése.

75. A szokást a tanács 1714-ben betiltotta. *Orbán Balázs*: A Székelyföld leírása. VI. Budapest, 1873. 291—292.

76. Kovács János: Szeged és népe. Szeged ethnographiája. Szeged, 1901. 317—318.

77. Vámszer Géza: i. m. 402. 20-as j.

78. Szendrey Zsigmond: Szatmár megye néphagyományai. Ethn., XXXIX. 1928.

36. A leírás második részéből arra következtethetünk, hogy a szokás valószínűleg a Mérkre települt németek hagyományába tartozik.

buval a legények birokra keltek, s az „egyenlőtlen” küzdelem eredményeképpen a szalmabábút a földre döntötték, majd mint egy halottat kivitték a fonóházból.

Az élő személy által alakított halott és a szalmabábu közötti átmenetet mutatja egy csíkszentmihályi adat. A farsangi felvonuláson egy legényt bő ingbe és bő gatyába öltöztettek. Szalmát nyomkodtak az ing, illetve a gatyá alá. Szekéren végighurcolták a falun, közben szalmát gyűjtöttek. A mezőre mentek, ahol a szalmát meggyújtották és a kitömött legényt belefektették, aki pár pillanat múlva a tűzből kiugrott.⁷⁹ Ugyancsak az átmeneti formákhoz tartozik az a nagykárolyi szokás is, amelyben húshagyókedden délután a legények szalmaruhába öltözve futkározták végig a falut.⁸⁰ A temetésnek alkalmi jellegű formáját mutatja az e század elején Szegeden ismeretes szokás, amely szerint a Tisza partján emelt hóembert vidám kacaj és kiabálás közben a vízbe fordították.⁸¹ Ipolydamásdon a halott sem az alakoskodó személy, sem a szalmabábu megjelenítésében, sem más formában nincs jelen. Azt, hogy halott van, hogy temetésről van szó, a koporsó imitáció mutatja. A temetési menetben a farsang keddjén este felé két egymásra borított, fehér lepedővel letakart teknőt, mint koporsót négy legény vitte. A menet élén haladt a papot alakító legény. Kezében két botból összekötött keresztet tartott. Mellette mentek a ministránsok. Egyikük vödörben meszet vitt. Ez volt a szenteltvíz. A többi legény a koporsót különféle maskarának öltözve kísérte. Útközben a koporsót a földre le-letették. Ilyenkor az alakoskodók nagy jajgatásba kezdtek. A „halottat” a táncházba vitték, ahol a pap a mészbe mártott meszelővel meghintette a koporsót. Ekkor megszólalt a zene és a koporsó körül eljárták a farsangi utolsó táncot.⁸²

Az átmeneti formákban a halottra való utalás egészen egyértelműen kifejezésre jut. Némely esetben azonban csak a kellé-

79. Vámszer Géza: i. m. 402. 20-as j.

80. Szendrey Zsigmond: i. m. 36.

81. Kovács János: i. m. 318.

82. Manga János: Tájékoztató színhátékszerű szokásaink gyűjtéséhez. Budapest, 1953. 27.

kekből, az alakoskodók öltözetéből következtethetünk a halottas játék egykori ismeretére. A végfarkasdi farsangi felvonulás résztvevői között szalmával kitömött játékosokkal találkozunk. A magukra húzott rossz ruhák alá szalmát tömöködték, amint azt fentebb a halottas játékkal kapcsolatos példánkban láttuk. Az erdélyi Pókán a szokás elnevezése, a *temetés* mutatja, hogy voltaképpen halottas játékról van szó. Két fiú derekánál összekötötte egymást. Az egyik előre, a másik hátra dült. Az elülső csizmát tartott a kezében, az utóbbi párnát dugott a hasához és amint hátrahajlott, úgy látszott, mintha egy fekvő ember lenne. Egy vénasszony siratott, ilyesmiket mondott: *Vigyétek, vigyétek, csak úgy vigyétek, hogy a kertbe meg ne akasszátok nyakamba ne szakasszátok! Vigyétek, vigyétek, kertek közé ne tegyétek, megbotlik a kert tövibe, megindul az orra vére s visszajön a földre.* A siratás és a szöveg is a temetési paródiára mutat.⁸³

A farsangi halottas játékokban gyakran állatot, valamilyen eszközt, tárgyat temetnek el. A szatmári magyarok körében ismeretes volt, hogy farsang végén egy döglött szarkát hordoztak végig a falun.⁸⁴ A szabófalvai csángók húshagyókedden egy döglött madarat vittek a táncházba, ahol nagy ceremóniával megsü-tötték és széttépték.⁸⁵ A csallóközi farsangi felvonulásban egy szalmakunyhót vittek, amelynek a tetejére egy döglött varjút erősítettek. A szalmakunyhót elégették, s azzal együtt a varjút is.⁸⁶ Lévárton (Gömör m.) farsanghétfőn volt a *varjútemetés*. A koradélutáni órákban a legények összegyülekeztek a varjútemetésére. A döglött varjút botra erősítve két legény vitte végig a falun. A „halottat” a gyászoló legények *bandaszóval*, cigány-muzsikával kísérték. A következő nótát dalolták: *Károg a varjú a jegenyén. Elmegyek, elmegyek messze én. Ne sírjatok lányok, visszajövök én. Károg a varjú a jegenyén.* Amikor a menet a falu közepén a Turóc patak hídjához ért, a „holt varjút” körülán-

83. Új szokáshagyományként említi Pókán *Makkai Endre—Nagy Ödön: Adatok a téli néphagyományaink ismeretéhez.* Kolozsvár, 1939. 142.

84. Saját gy.

85. *Wichmann Györgyné: A moldvai csángók szokásaiból.* Ethn., XVIII. 1907. 288.

86. *Khin Antal: A farsangi dörék.* Magyar Figyelő, III. 1935. 93—94.

colták, megsiratták és azután a vízbe dobták.⁸⁷ Szentkatolnán (Háromszék m.) a *maszkának* öltözött játékosok egy fekete macskát ládába zártak és azt temették. Kolomppal harangozva vitték a macskát a sírhoz, ahol a macska megugrott és elfutott. A játékosok nevetve és nyávogva futottak a macska után, majd a ceremóniát közös evés-ivással fejezték be.⁸⁸

A temetési paródia egyes változataiban, amint már arra korábban is említettünk példákat, a „halott” lehet valamilyen naturália vagy valamilyen tárgy, eszköz is. Így pl. Szigetszentmártonban farsang harmadik napján éjjélkor a táncházban befejeződött a tánc, a jelenlevők egy kis koporsóba betettek egy üveg bort és a *püspöknek* nevezett játékos beszédet tartott felette, majd eltemették a koporsót azzal a céllal, hogy egy év múlva kiemelik és a bort megisszák.⁸⁹ Szigetbecsen hasonlóképpen elástak egy liter bort és egy liter pálinkát, a farsang harmadik napján tartott bál alkalmával. Ezt a bált *temetési bálnak* nevezték. Temetés közben a zenekar siratónótákat húzott, a jelenlevők siratást mímelték. A játék új formája szerint a temetés árverezéssé alakult: az kapta meg a pálinkát és a bort, aki többet adott érte.⁹⁰ Ebbe a csoportba soroljuk a *bőgőtemetést* is, amelyről a dereski temetési paródia bemutatásánál szoltunk. Deresken (Gömör m.) a lakodalom alkalmával volt a bőgőtemetés. Pacséron (Szolnok m.) a bőgőtemetésre farsangkor került sor.⁹¹ A vajdasági magyar falvakban ugyancsak ismeretes volt a *bőgőtemetés* parodisztikus búcsúbeszéddel, amint azt Hertelendyfalvánál fentebb bemutattuk.

Egyéb alkalmak

Az előzőekben szót ejtettünk arról, hogy a halottas játékot a bemutatás két fő alkalmán, a lakodalmon és a farsangon kívül

87. Saját gy.

88. *Balázs Márton*: Adatok Háromszék vármegye néprajzához. Sepsziszentgyörgy, 1942. 125.

89. Ray Rudolf szíves közlése. Feltehetően a német lakosok hagyománya.

90. Bodó Ilona szíves közlése.

91. Szolnok megye néprajzi atlaszának kérdőívére adott válasz.

különböző mezőgazdasági munkák pihenőidőiben és egyéb társasösszejöveleteken is játszották. Idevonatkozó példákat az egyes falvak szerinti ismertetésnél említettünk. További párhuzamként utalunk még néhány adatra.

A bodrogi Vajdácskán az aratás munkaszünetében játszották a halottast. A vajdácskai kepek között a két világháború közötti időben Csordás József szervezte a temetési játékokat. Ő volt a *pap*. Egy *abroszra* kormos fával keresztet rajzolt, majd magára terítette az abroszt úgy, hogy a kereszt a hátára kerüljön. Egy legény a *halottat* alakította, aki kévéből készített *ravatalon* feküdt. A játékban szerepelt még a *kántor*, négy *sírató*, négy *halottvivő* és négy *sírásó*. Ez utóbbiak repceszalmába „megásták” a halott sírját. A pap prédikált a halott felett, közben a maga által készített fakesztet a nézőknek csokolásra nyújtotta, egy vizes korsóból a halottat többször *beszentelte*. A kántor bele-beleénekelt a pap beszédébe, olykor *áment* mondott. A szertartás után a halottvivők a halottat megfogták és a sírhoz vitték. Ott meglóbták és a sírba beledobták.⁹² A bodrogi kepek temetési játékát említi *Nagy Géza* is. Ha nagy volt a harmat reggel vagy ha záporosó esett, meg kellett várni, amíg megszárad a gabona. A kepek behúzódtak a hodályba, s az ilyen kényszerű munkaszüneteket a fiatalok különböző játékkal töltötték el. Ezen alkalmakon került sor a tréfás temetésre.⁹³

A halottas játékot Tiszajenőn úgyszintén aratáskor, valamint csépléskor játszották, rendszerint a munka kényszerpihenőjében. A halottat alakító legényt egy *törekponyvára* fektették. Négy legény vitte. Mögöttük haladt a *zászlótartó*. A zászló egy *petrencerúdra* akasztott lepedő volt. A gyászoló menet a gazda tanyája felé haladt, miközben a következő szöveget énekelték valamilyik egyházi ének dallamára:

92. *Szücs István*: Kepésélet Vajdácskán. In: Borsod megye népi hagyományai. Szerk.: *Bodgál Ferenc* Miskolc, 1966. 197.

93. *Nagy Géza*: A kepek munkaszervezete és életmódja a Bodrogi közben. A Herman Ottó Múzeum Evkönyve, XIII–XIV. 1975. 560.

Meghalt életének legszebb divatjában,
Nem dobog már többé szíve a gatyában,
Életének vége, csüng a pecse vége.

A halottat nagyszámú néző kíséretében a tanyához vitték. Jelenítették a gazdának, hogy kimúlt egy legény, el kell temetni, tort kell ülni. A játék célja az volt, hogy a gazda a „torban” itallal megkínálja a játékosokat és a résztvevőket.⁹⁴

A nyári, őszi társasmunkákhoz kapcsolódott Nagyivánon is a halottas játék. Rendszerint udvaron, szabad téren került sor a jelenetre. A paródia lakodalmas játékként kezdődött. Egy legény a *menyasszony*, egy pedig a *vőlegény* szerepét alakította. A jelenlevő legények a menyasszony miatt szóváltásba kerültek a vőlegénnyel és egymással. Tettetett verekedés alakult ki. A verekedésben a vőlegény meghalt, elterült a földön. Orvosért és papért kiáltottak. Két legény, aki e szerepekre vállalkozott a jelenettől kissé távolabb várakozott. Értük mentek és kétkerekű kocsira ültetve húzták a halotthoz. A tengelyvégszögeket kiemelték, s mire a halotthoz értek, a kerekek kiestek, a pap és az orvos lehuppant. Ez utóbbi megállapította, hogy a halotton nem lehet segíteni, el lehet temetni. Erre megfogták a halottat, hogy viszik a temetőbe. Ütközben beleejtették egy vízzel teli vályúba. A halott erre feléledt, s a játék befejeződött.⁹⁵

A nyírségi falvakban a dohánycsomózás alkalmával számos játék mellett kedvelt, népszerű játék volt a halottbúcsúztatás. *Takács Lajos* írja, a csomózóban a lakodalmat és a temetést utánzó játékok jelentették a fő számot, s ezek tették a legnagyobb hatást a jelenlevőkre. A halottat a rúdon vagy *saroglyán* vitték be a csomózóba. A papot alakító játékos szoknyát, pendelyt húzott magára vagy kifordított gubát vett fel, a kántor szemüveget viselt, énekeskönyve egy füzet volt. Amikor a halottat letették, a

94. Horti Csaba kérdőívemre küldött szíves válasza.; Az aratási halottas játéokra Abádszalókról is vannak adatok. Tóth Sándor szíves közlése.

95. Bodnár István kérdőívemre küldött szíves válasza. A verekedés motívumában vő. a gyöngyöspatai példát, amelyben a temetést a zsvány kivégzése vezeti be.

pap és a kántor *dominus babiskum*-ot énekelte, majd ilyesmiket felváltva: „*Megdöglött, szegény János, megrúgta éjjel az aszszony.*” Többnyire improvizálva hosszú obszcén szövegű búcsúztató hangzott el. Nyírlugosi példa szerint egy alkalommal egy éremozsárba, ami a füstölőt helyettesítette, paraszat tettek, arra paprikát hintettek és úgy füstölték meg a halottat. A paprika szaga a jelenlevőket köhögésre ingerelte. A halottat rendszerint vízzel szentelték meg. A szenteléskor, azaz a vízzel való lelocsoláskor a halott felugrott és kiszaladt a csomózóból.⁹⁶

A két világháború közötti években az uradalmakba eljáró hajdúdorogi vándormunkások a pihenőidőben gyakran játszották a halottast. A magát halottnak tettető személyt megfogták, többnyire két rudat keresztben aládugtak és ahogy a koporsót szokás cipelni, egy meghatározott helyre vitték. A pap tréfás szövegű búcsúztatót mondott felette, a kántor nyújtva, vinyogva énekelt. A jelenlevők jól szórakoztak a jeleneten, amely többnyire a halott vízzel való leöntésével végződött.⁹⁷

Kontaminációs változatok

A halottas játékok, a temetési paródia tágabb összefüggésének és kapcsolatának megvilágításához hasznos tanulságul szolgálnak mindazok a példák, amelyekben a halott, a halál, ill. a temetés valamilyen formában előfordul. Azokról a játékokról, dramatikus szokásokról van itt szó, amelyekben betétként jelentkezik a temetés, a halott vagy a halál csak mellékszereplő, illetve a temetési ceremónia csak eredménye, következménye egy, a temetési paródiától független más jellegű játéknak. Vannak olyan példák is, amelyekben a temetés semmilyen tartalmi összefüggésben nincs azzal a játékkal, amelyben előfordul. Azaz tehát voltaképpen azokat a dramatikus szokásokat, népi színjátékokat ismertetjük, amelyekben mindezek járulékos motívum-

96. *Takács Lajos*: A dohánytermesztés Magyarországon. Budapest, 1964. 377–378.
97. Mezei Lászlóné kérdőívemre küldött szíves válasza.

ként szerepelnek. Az alábbiakban idevonatkozóan említünk példákat.

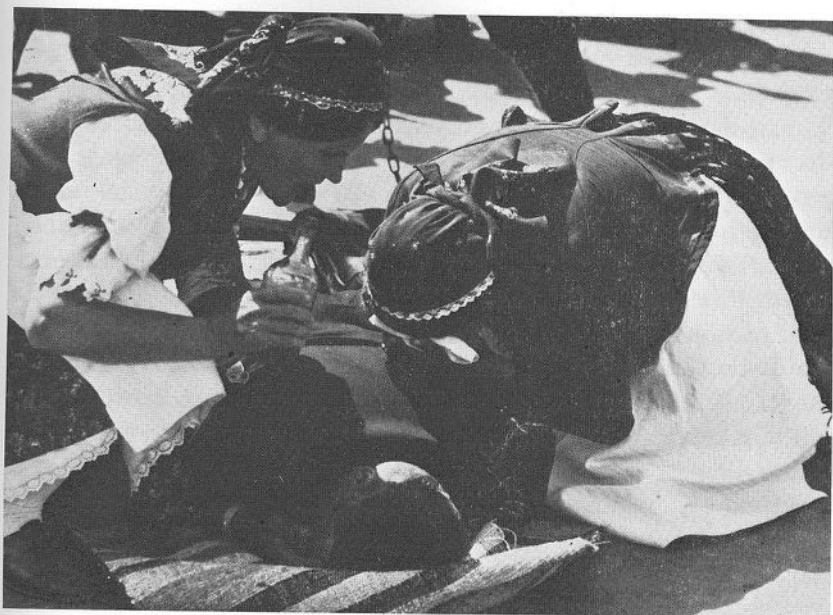
A halottas játék és a bíraskodás kontaminálódását mutatja a bedői lakodalmakban bemutatott jelenet, amelynek a középpontjában egy néma embert utánzó alakoskodó áll. Ez a korommal, lekvárral, liszttel, tollal maszkírozott néma játékos a lakodalmi asztalhoz ül és falatozni kezd. Kenyeret szel és darabokra vágva a kése hegyére szúrja. Poharába bort tölt. Miközben a kenyeret vágja, elveszik előle a bort. Amikor ismét tölt, a kenyeret emelik le a kése hegyéről. Egy idő múltán a néma ezt megunja és megkeresi a tolvajt, akit „agyonüt”. Tettétől megrémül, eliramodik, de megfogják és a bírák elé állítják, akik arra ítélik, hogy szabályszerűen temesse el a halottat. A néma játék mulatságos mozzanatai következnek. A néma alakoskodó a halott kezét a mellén összetteszi. Amíg a lábát igazítja, a halottat alakító játékos a kezét maga mellé helyezi. A néma kezdi előlről és a játék így folytatódik egy darabig. Egy kis idő után a néma „megvadul”, veszi a botját, hogy fejbe verje a folyton mozgó halottat. A nézők azonban elveszik a botját. A néma a halott nyújtóztatását kezdi előlről, amíg végül összekötözi, a vállára veszi és kiszalad vele a szobából.⁹⁸

A halottas jelenet Nyírpilisen a *verbunkos* játékkal kapcsolódott össze. A legények toborzására lakodalom éjszakáján került sor. A játék lényege az, hogy egy *káplárt* alakító játékos a lakodalomban résztvevők közül katonának toborzott hat legényt, akik mögéje álltak és a játék folyamán a káplár irányításának megfelelően cselekedtek. A játék során egy katona a földre vágódott és halottnak tette magát. Társai fölé borultak és siratták. Azt a legényt, akire valamiért haragudtak, a halottat alakító játékos siratás közben elkapta, jó erősen magához szorította, s a többiek alaposan ütlegelték. A *katonatoborzás* és halottas jelenet ezzel ért véget.⁹⁹

A temetés paródiáját Gyöngyöspatán az ún. *ítélkező, bírósági*

98. DENIA, ltsz. 0039. Változatok: Nagyléta, Kokad, Földes, Tiszaszöllős.

99. Saját gy. L. még: *Ujváry Zoltán: Adalékok a verbuváló játékokhoz. Bajomi Krónika (Szerk.: Dankó Imre). Biharnagybajom, 1973. 136.*

A „kivégzett” játékos siratása és élesztése. A parádi „Palóc napok” alkalmával készített felvétel (1967)

játékkal kapcsolatban figyelhetjük meg. A lakodalmi tánc megkezdésekor a menyasszonyt először egy, a játékot ismerő legény kérte fel. A vőlegény ekkor elkiáltotta magát: „Zsivány van a háznál!” Megállt a zene, a *zsiványt* kötelekkel összekötözték, majd a vőlegény násznagya, mint *biró*, ítélkezett felette. Felhúzták a mestergerendára vagy letérdeltették, fejére köcsögöt tettek és kivégezték, azaz leütötték fejről a köcsögöt. A játékos elvágódott, meghalt. Az asztalra fektették, majd temetési szertartást celebráltak. A ceremónia után vízzel leöntötték vagy bort tölthettek a szájába. Erre a halott feltámadt, s folytatódott a tánc.¹⁰⁰

A gyöngyöspatai *zsivány*, a bedői *tolvaj* és a *birói* ítélkezés közötti hasonlóság jól megfigyelhető. Ide kapcsolódik a *rabvágás*

100. Fülöp Lajos: A születés, házasság és halál szokásai Gyöngyöspatán. Gyöngyös, 1969. 29.

néven ismert palóc népszokás, kivégzési, lefejezési mozzanata is. A borsodi Sajónémetiben farsangkor (másutt lakodalomban) a falu központi részén két legényt az előző évben történt bűnesetekért, lopásért, erkölcsi kihágásért stb., amik a faluban történtek, bírósági vádbeszéddel halálra ítélték. Fejükre egy-egy cserépfazekat tettek, egymással szemben letérdepeltették őket, majd a hóhért alakító játékos a két bűnöst egy tilolónyelvvel kivégzi, lefejezi, azaz leüti a fejükről a cserépfazekat. A két rab azonnal meghal, de nyomban fel is támad.¹⁰¹

A megölés, a kivégzés és a halál motívumát az említettektől területileg távol, a hétfalusi csángók farsangi *boricájában* is megtaláljuk. Idevonatkozóan idézzük *Zajzoni Rab István* 1862-ből való leírását: „Egyszerre csak egymásnak esett a négy kuka és a gyöngébbet a három erős földhöz vágta. Aztán elővették farkdjukat és színleg felhasították, a bőrét is lehúzták, testét pedig feltaglalták épp úgy, mint a mézszáros szokott tenni a marhával. Mikor ez megtörtént, banni kezdtek borzasztó tettüket, összecapták kezeiket, rázták fejüket és könnyeket hullattak a szerencsétlen pajtásra. De íme, egyszerre megvillan egy isteni eszme fejükben. Előveszik a korbácsok nyelét, az egyik az áldozat szájához, másik a füléhez, harmadik pedig a hátához illeszti és fújni kezdik a zsiros korbács nyeleket; fújják, fújják és íme csodák csodája! a leölt ember mozogni kezd, az élet újra beletért és a pajtások roppant örömet mutatnak e fölött; végre fölemelik a földről a feltámadottat és vezetik, mert még nagyon gyöngé: de ezen humánus bánásmód nem sokáig tart, megunják, a pajtások egyet gondolnak és piff, puff, a korbács csattogni kezd és a gyöngé ember egyszerre erős lesz és szalad, mint a pusztai csikó.”¹⁰² A jelenetben nem nehéz észrevennünk, hogy a halott

101. *Ujváry Zoltán*: Egy farsangi játék funkciójának kérdéséhez. Ethn., LXVIII. 1957. 143—160.; Tarnaörsi példa: *Barna Gábor*: Jász és palóc lakodalmi szokások összehasonlítása. Studium, V. 1974. 77.

102. *Zajzoni Rab István*: Ország Tükre, 1862. 6. sz.; *L.: Horger Antal*: A hétfalusi csángók boricatánca. Ethn., X. 1899. 106—114., *Orbán Balázs*: A Székelyföld leírása. VI. Részletesen: *Róheim Géza*: Magyar néphit és népszokások. Budapest, 1925. 205—213.; *vö.: Kolumbán Lajos*: A hétfalusi csángók. Brassó, 1903.

élesztésének mozzanata a halottas játékok orvosi vizsgálatával, feltámasztási kísérletével azonos.

Az előzőekhez hasonló játékok ismeretesek a Csallóközből. A farsangi felvonulás befejezésül egy *szimkinek* nevezett alakoskodót öltek meg törrel és pisztollyal. A kivégzés után, mint ha megbánták volna tettüket, a halottat bevitték a kocsmába, a padlóra fektették, élesztgették, ráfújtak a szájára, mozgatták a kezét, lábát, felültették stb. A játékos egyszer csak hirtelen életre kelt, felugrott és eliramodott.¹⁰³ Vágfarkasdon a farsangkeddi felvonuláson egy néma játékos, a *Kubó*, társai parancsára lefeküdt. A felvonulás alakoskodói a következő szavakkal kiáltottak a Kubóra: „*Kubó, hol vagy? Feküdj le!*” A bundába öltözött Kubó elnyúlt a hóban, elengedte magát, mintha meghalt volna. Játékos társai igyekeztek őt felemelni: karót dugtak alá, s azzal emelgették. Végül életre keltették.¹⁰⁴

A megölés, a kivégzés jelenetére, összefüggésében a bírósági ceremóniával, az európai néphagyományból nagyszámú példát ismerünk. Ezekre a távolabbi párhuzamok ismertetésénél visszatérünk. Itt említjük meg azonban a magyar párhuzamokkal való közvetlen összevetés miatt az erdélyi románok *turka*-játékának vonatkozó betétjét. Bózesen a turkajárás befejezésekor egy legény vaktöltésű pisztollyal lelőtte a turkát. Az elterült a földön. Egy legény *pópának* öltözött. Egy másik *pópánét* alakítva ráborult és siratta. A pap megtette a temetési előkészületet, amikor azonban megtudta, hogy *pogány* fekszik előtte, vonakodott a temetési ceremóniától; végül azonban beszentelte a halottat, akit létrára fektettek, hazavittek és megülték a halotti torát.¹⁰⁵

A karácsonyi ünnepkörhöz kapcsolódó iménti román játék halottas motívumához hasonló jegyeket figyelhetünk meg a betlehemes játékok egyes magyar változataiban. Erdélyi, bukovinai székely, illetőleg felvidéki magyar területről vannak példák a betlehemes játék halottas mozzanatára. A ditrói székelyek betlehemes játékában az *öreg pásztor*t a pásztorársai élesztgetik, köl-

103. *Khin Antal*: A farsangi dörék. Magyar Figyelő, III. 1935. 94.

104. Saját gy.

105. *Schmidt Tibolt*: A turkajárás Hunyad megyében. Népr. Ért., XI. 1910. 108–109.

tögetik, botjukat aládugva emelgetik. Az öreg pásztor vissza-visszaesik, míg végül sikerül talpraállítani.¹⁰⁶ A meghalás motívuma sokkal egyértelműbben mutatkozik a bukovinai székelyek betlehemes játékában. Az istenesi betlehemben az elgyöngült öreg pásztor a társai botjukkal támogatják, elbuktatják, aki elvágódik, mintha meghalt volna. A *furulyás pásztor* orvosként lép fel, fabaltával meghőmérőzi az öreg pásztor, aki végül felátad és elkergeti a társait.¹⁰⁷ A meghalás motívuma egészen egyértelmű a felvidéki betlehemes játékok több variánsában, sőt, a gömöri krasznahorkaváraljai betlehem egy jelenetében temetési paródia tárul elénk. Ez utóbbi játék szerint az *Öreg* fiát, *Fedort* megölték, s ezért el kell temetni. Az *Öreg* föléléje hajol, nézegeti, a végtagjait fogdossa, tréfás, sőt a játékos ölére mutatva, a faloszra célozva obszcén megjegyzéseket tesz, kiméri a koporsó hosszát stb. A halottas játékok szempontjából a betlehemes játéknak ezt a betétjét rendkívül fontosnak tartjuk; szükséges, hogy a jelenetet megismerjük:

I. Pásztor: Öreg, megölték a legkedvesebb fiadat, Fedort!

Öreg: Megölték? És rám akarjátok fogni?

I. Pásztor: Nézd meg, már meg is van hidegedve! (*Fedor, a III. Pásztor fekszik a földön, mintha meghalt volna.*)

Öreg: Jaj, már meg is van merevedve. No, de azért felhasználjuk (*emelgeti a végtagjait*). A kezével jó lesz harasztot kapargatni a birkák alá. Az orra jó lesz az örögöknek lámpáskának, (*az ölére mutat*) az meg a lányoknak furulyának!

I. Pásztor: Eltemessük?

II. Pásztor: Nem bánom, pajtás!

I. Pásztor: Öreg, mérd ki a koporsó hosszát!

Öreg: Három öl a hossza, négy a szélessége.

I. Pásztor: Nem jól van, öreg!

Öreg: Négy a hossza, három a szélessége.

106. *Földes László:* A Budajenőre telepített székelyek betlehemezése. Ethn., LXIX. 1958. 224.

107. *Benedek András—Vargyas Lajos:* Az istenesi székelyek betlehemes játéka. Ethn., LIV. 1943. 171.; *Vargyas Lajos:* Mimos-elemek a magyar betlehemes játékban. Antiquitas Hungarica, II. 1948. 178.

I. Pásztor: Ügy se jól van, öreg!

Öreg: Másfél a hossza, egy fél a szélessége.

I. Pásztor: No, már így jó lesz!

A betlehemes játék szereplői a halott társuk felett halandzsaszövegű éneket énekelnek. A Jézus nevét emlegető zagyvalékos „latin versezetű” szöveg az egyházi temetési ének paródiája.¹⁰⁸

A felvidéki anyag kapcsán tanulságos itt nyomban megemlítenünk egy szlovák párhuzamot. Az eperjesi jaslicskárok játékában az Öreg szerkercéjével leüti Kubót, aki meghal, Fedor kopersót mér neki, majd az Öreg tréfás szöveggel „elprédikálja”.¹⁰⁹ A román, magyar és szlovák példában könnyű észrevennünk a meglepő hasonlóságot. Mindezek a párhuzamok további összefüggések feltárására hívják fel a figyelmünket.

A temetés, a halott különböző dramatikus szokásokban való előfordulásához megemlítjük végül még a lovas játékokat. A lóalakoskodás egyes változatokban a halottas jelenettel kapcsolódik össze. Szentesi Tóth Kálmán a múlt század végi, e század eleji karcagi hagyományból írja le a lakodalmi lovazást, amelyben a lovas, a huszár szerepét a vőfi töltötte be, aki két egymásba fogódzó, derékban előre hajló, pokróccal letakart legényen, mint lovon, lovagolt be a lakodalmas házba. „A vendégek aztán csipkedték, szurkálták a lovat, a ló rugdosott, horkolt és vagy lelökte a vőfit, vagy végre összerogyott. Az utóbbi esetben nagy gyorsasággal begöngyölték a rajta levő pokrócba s nem valami kíméletes módon kihúzták az udvarra, mert „megdöglött”. Némely helyen a lovazás után következett a temetés, oly módon, hogy a huszár lova elmúlása feletti nagy bánatában meghalt. Ezt a halottat tették lócára, betakarták és úgy vitték be a házba s felette mondták a prédikációt.”¹¹⁰

Azokban a példákban, amelyekben a lovat élő személyek alakítják, a játék rendszerint a ló megölésével, elpusztításával fe-

108. Ujváry Zoltán: Gömöri népdalok és népballadák. Miskolc, 1977. 562–563.

109. Tarczai György: Az eperjesi jaslicskárok. Népr. Ért., V. 1904. 16.

110. Szentesi Tóth Kálmán: Lakodalmi szokások a Nagyunságon. Karcag, 1929.

jeződik be. A lovat alakító játékost bevezetik a fonóba vagy a lakodalomba. A gazdája eladásra kínálja és alkudozik a jelenlevőkkel. A lovat „áron alul” kéri, becsmérelik stb. A gazda megharagszik, kijelenti, hogy a lovát olcsón nem adja, inkább agyonöti: botjával szétüti a ló fejét imitáló fazekat. A ló összeesik, meghal, megdöglik, majd röviddel a földrevágódás után a ló felugrik és kiszalad a házból.¹¹¹ Egy szatmári variáns szerint a famaszkkal alakított lovas játékban is megölik a lovat. A „lovon ülő” huszár egy cserépfazekat üt a famaszkhhoz, s abban a pillanatban összeesik, hiszen a lova megdögölt. Ekkor az élesztgetési mozzanat következik. Rövid idő múltán a ló felugrik és víg nyerítéssel kiszalad a szobából.¹¹² Felsőbányán halottvirrasztáskor játszották a lóleütést és „hozzávaló verseket” mondtak. A vers szövegét, sajnos, nem ismerjük.¹¹³

Az utóbbi példa azt mutatja, hogy a megölt ló felett halotti prédikációt tartottak. A lovas játékok több variánsában a megölt lovat elbúcsúztatták, azaz elmondták vagy elénekelték az öreg ló búcsúzóját. A lóbúcsúztatóra főleg a Dunántúlról és részben az Alföldről vannak példák. Egy-egy búcsúztató variáns Gömörben, Hontban, Hevesben és Nógrádban is előkerült. Baranyában (Diósviszló, Nagytótfalu, Katádfa, Becefa, Vásárosdombó) kedvelt lakodalmi játék volt a lóleütés, a ló elbúcsúztatása. Néhol a megölés előtt, néhol azután, a megölt állat fölött mondták, Katádfán énekelték a ló búcsúját.¹¹⁴

Az állatbúcsúztatókra számos további példát sorolhatunk. Ilyen búcsúztatókat ismerünk pl. a kakas-játékokban is az állat kivégzésének összefüggésében.¹¹⁵ Mindezek azonban már távo-

111. Példákat l.: *Ujváry Zoltán*: A ló az alföldi falvak dramatikus népszokásaiban. Műveltség és Hagyomány, XII—XVI. 1972—1974. 229. kk.

112. *Ferenczi Imre—Ujváry Zoltán*: Farsangi dramatikus játékok Szatmárban. Műveltség és Hagyomány, IV. 1962. 32.

113. *Szmik Antal*: Adalékok Felsőbánya szabad királyi bányaváros monográfiájához. Budapest, 1906. 302—303.

114. *Berze Nagy János*: Baranyai magyar néphagyományok, III. Pécs, 1940. 119—123.; L. még: *Ujváry Zoltán*: Gömöri... i. m. 71.; A történeti énekekkel hozva kapcsolatba: *Kálmány Lajos*: Történeti énekek és katonadalok. Budapest, 1952. 263—265.; *Ujváry Zoltán*: A ló... i. m. 327.

115. *Ujváry Zoltán*: Az átadás, átvétel és a funkció kérdései egy népszokásban. Műveltség és Hagyomány, III. 1961. 8. kk. 25. kk.

labbi rokonságban állnak a temetési paródiákkal, noha számos mozzanatban kétségkívül hasonlóságot és egyezést figyelhetünk meg. Az állatbúcsúztatók eredetileg a szatíra jegyében születtek, társadalmi szatíra érződik belőlük, pl. a *Nyúl éneke* a szegény, zaklatott jobbgáyság panaszának ad hangot.¹¹⁶ A vén ló búcsújának gyökere is a XVI. századig nyúlik vissza, arra az időre, amikor az állatok szájába adták az írók a közéletet ostromozó véleményüket.¹¹⁷ Funkciójuk elhomályosulása után alakultak búcsúztató paródiákká, a népi játékokban a megölt állat halotti, temetési prédikációjává. Ebben az összefüggésben viszont mindezeket a tréfás halottas játékok körébe vonhatjuk.

A halál motívuma

A halottas játékokban a halál megjelenítésére nem került sor. Nem ismeretes olyan temetést parodizáló játék, amelyben a halál megjelenne, önálló szerepet kapna. A halál kétségtelenül „eljött”, „jelen van”, hiszen meghalt valaki, kiterítették, rajta fekszik a ravatalon. A halál azonban mint „létező valami” csak a halott személyén át a nézők, a szereplők gondolatában bukkan fel. Olykor a búcsúztatóban szó esik a halálról, mint „aki” jól „elbánt” a ravatalon fekvő személlyel. Tényleges megjelenítésére a halottas játékban voltaképpen nincs szükség. Önálló, a halottas játéktól független jelenetben azonban széles körben ismeretes a halál megjelenítése. Tekintettel arra, hogy a halottas játék és a halál megjelenítésének játéka egy bizonyos funkcionális ponton összekapcsolódik, szükségesnek tartjuk a halálalalkodókra vonatkozó jellemző adatokat tömören összefoglalni. Úgy látjuk, hogy a halál-jelenetek elsősorban abban az európai alaprétegben gyökereznek, amelyből a haláltáncok irodalma is táplálkozott.

116. *Turóczy-Trostler József*: A nyúl éneke és a farkas panasz. Irodalomtörténeti Közlemények, LXVIII. 1938. 219.

117. *Berze Nagy János*: i. m. 142. jegyzet. L. még: *Dömötör Ákos*: A ló tréfás életrajza. Savaria. A Vas megyei múzeumok értesítője, V–VI. 1971–1972. 325–329.; *Sárosz György*: A mohácsi kerámia és története. Dunántúli Dolgozatok, 6. Pécs, 1972. 75–76. jegyzetben.

A szatmári farsangról *Ferenczi Imrével* közösen írt munkánkban a halálalakoskodásra több példát említettünk és utaltunk arra, hogy szinte mindegyik szatmári faluban ismeretes volt a halál megjelenítése. Szamosszegen két szereplője volt a halál-jelenetnek: a *halál* és a *bolond leány*. A halált alakító személy a kezében fejmagasságnyira egy rúdra erősített tököt tartott. A tök kivájt belsejében egy mécesst helyezett. A tökkel halálfejet utánoztak. Orr-, szem- és szájnyílást vágtak rajta, amelyet piros krepp-papírral beragasztottak. Az alakoskodó a másik kezében egy fából faragott kaszát fogott. Az egész alakot egy lepedő takarta, csak a kasza és a halálfej látszott ki. A *bolond leány* piros pettyes női ruhát húzott magára. Kenderszövetből készült parókát viselt. Jelenetük azzal kezdődött, hogy a *bolond leány* felborzolt hajjal berohant a fonóba, elfújta a lámpát és ordította: „*Jön a halál, jön a halál! Jaj, jaj, meg akar ölni!*” A fonó lányok ijedten ugráltak fel a helyükről, menekülni igyekeztek, de akkorra már a halál beért. Kaszáját a fonóbeliek előtt suhogtatta, miközben a *bolond leány* haját tépve ugrált előtte és éktelesen visítozott. Tunyogmatolcsón a halált alakító legény az arcát belisztezte. Szájába répából készített fogsort helyezett, amelyet az alsó és a felső ajkával szorított az ínyéhez. Jobb kezében kaszát tartott. Kísérője, aki bejelentette a halált, a házban a lámpát eloltotta és a halált megjelenítő játékos berohant. Kaszájával *salapált*, fogai közül lisztet fújt a jelenlevők felé. Szamoskénen három szereplővel játszották a halál-jelenetet: 1. *halálalakoskodó*, 2. *fonólány*, 3. *kéreztető*. A halál kezében konyhakést tartott. A fonólányt alakító játékos guzsalyt és szöszt vitt magával. Kezében mécesst tartott. Amikor a kéreztető megkapta az engedélyt, elsőként a fonólány lépett be a szobába. Leült fenni a lányok közé. Rövid idő múlva felugrott, a lámpát eloltotta és elkiáltotta magát: „*Jön a halál!*” A halálalakoskodó ekkor berontott és zümmögve kereste a fonólányt. A kéreztető megszólalt: „*Halál, hol van a te fullánkod?*” A halál így válaszolt: „*A lábam közt.*” Szatmárökörítón a halálalakoskodó papíralarcot viselt. Az álarcot kartonpapírból készítették. A szájnak és a szemnek nyílást vágtak, hosszú, hegyes orrot ragasztottak rá, és zsinórral

Tökmaszk. Hét, Gömör m.

rögzítették a fejhez. Nagydoboson figyelemre méltó mozzanattal fejeződött be a halálalakoskodó jelenete. A halál elvágódott az asztal előtt, egy-két percig mozdulatlanul maradt a földön. Kísérői állították fel, de abban a pillanatban kitepte magát az ölelésükből és kiszaladt a fonóból.¹¹⁸

A magyar néphagyományból számos példát ismerünk arra,

118. *Ferenczi Imre—Ujváry Zoltán: Farsangi dramatikus... i. m. 89—90.*

hogy őszi és téli időszakban a legények halálnak, kísértetnek, szellemnek öltöztek fel. Tiszaszőlősen. Konyáron, Berettyóújfaluban, Kabán és más alföldi területen őszi időben a legények töknek kiszedték a belsejét. Orrot, száját, szemet vágtak rajta. Égő gyertyát helyeztek bele. A játékos magát lepedővel letakarta, a kivilágított tököt a fejéhez tartotta, s így ment végig az utcán, az ablakok alá állt vagy ment be azokba a házakba, ahol társaság volt.¹¹⁹ A halál megjelenítésének ezzel a formájával széles körben találkozunk a palócoknál is. A gömri palócok körében általánosan ismert.¹²⁰ A tökből készített halálfejes játékokról *Jósika Miklós* is megemlékezik Emlékirataiban.¹²¹

A halál alakjának elsősorban farsangi időszakban való megjelenítésére az erdélyi néphagyományban számos példa ismeretes. Pókán (Maros-Torda m.) a halálnak öltözött legény egy vénasszony-alakoskodóval járt együtt. Az utóbbi szalad be a házba ezzel a kiáltással: „*Jaj, a halál! Jön a halál!*” A halál a házban keresgéli a vénasszonyt, s amikor megtalálja, fojtogatja.¹²² A torockói fonóban a farsangi időszaktól függetlenül megjelent a halál alakja.¹²³ Mérán (Kolozs m.) a lakodalmat megjelenítő csoportos játék egyik alakja volt a halál. A játékosok farsangkor fonóról fonóra jártak, ahol bemutatták a tréfás lakodalmat. A halál öltözete: egy lepedőt derékra, egyet a felsőtestre, a magas tartásban levő kezekre kötöttek vagy varrtak. A tetejébe kendőt kötöttek, s így az arci része fehéren világított a más színű kendő alól, azt a látszatot keltve, mintha egy hatalmas lény nyel állna a néző szemben. A lepedők alatt mozgó, karját emelgető alakoskodó félelemkeltő hatást tett.¹²⁴

A halál megjelenítésének több variánsa ismeretes. A játékos általában fehér lepedő alá bújt. A már említett tök-fejen kívül

119. Saját gy.

120. Saját gy.

121. *Jósika Miklós*: Emlékirat, II. Pest, 1865. 51.; L. még: *Szmik Antal*: Adalékok Felsőbánya szabad királyi bányaváros monográfiájához. Budapest, 1906. 302.

122. *Makkai Endre*—*Nagy Ödön*: Adatok téli néphagyományaink ismeretéhez. Kolozsvár, 1939. 142.

123. *Jankó János*: Torda, Aranyosszék, Torockó magyar (székely) népe. Budapest, 1893. 225.

124. *Makkai Endre*—*Nagy Ödön*: i. m. 90—91.

gyakori volt a szitával alakított fej. Ahol szitát alkalmaztak, a játék neve *szitahalál* volt. A játékos az összekulcsolt kezét a fejére tette, arra ráhelyezték a szitát, amelyet két fejrevaló kendővel borítottak és rögzítettek. A játékos arcát a kendő eltakarta, s úgy tűnt, mintha óriási feje lenne. Megjelenésével félelmet keltett.¹²⁵ A nyíri *szitahalál* alakoskodók a halottvőlegény mondájából ismert énekszövegből mondogatták a lepedő alatt: „*Jaj, de szépen süt a holdvilág. Szépen sétál a halál.*”¹²⁶ Bogácsról hasonló példát ismerünk. A halál-alakoskodó fejére *serpenyűt* tettek, kendővel rákötötték, lepedővel letakarták. Amikor bement a fonóba, a következőket mondta: „*Megy egy élő, megy egy hótt, jaj, de szépen süt a hód . . . félsz-e, szívem Katicája?*” A halál a kezében sarlót tartott és azzal kaszáló mozdulatokat tett a jelenlevők irányába: a halál kaszálja, viszi az élőket.¹²⁷ A matyók-nál is ismeretes volt a halál-jelenet. A játékos fejére cintányért tettek, kendővel lekötötték, fehér lepedőt borítottak rá. A játékos arcát, kezét belisztezte, a szájába krumplifogat tett. Kezében sarlót, égő gyertyát és olvasót tartott. A fonóban *síri* hangon mondta egy-egy jelenlevőnek: „*Elgyöttem már érted*”, és a sarlójával nyúlkaált az illető felé.¹²⁸

A példákból világosan kitűnik, hogy a játékokban a halál mint végzet, mint az elmúlás általános kifejezője jelenik meg. A játékos a halált keresztényi elképzelés szerinti formában alakítja. Voltaképpen tehát elvont fogalom megjelenítéséről beszélhetünk. A halál figurális megjelenítésére a középkortól az irodalomban, művészetben stb. bőséggel vannak példák. A népi színjátékokban való előfordulása nyilvánvalóan azzal az általános keresztényi hittel áll kapcsolatban, amely szerint a halál mint gonosz szellem, mint valójában „élő” lény okozza, idézi elő az elpusztulást. Az élőképek kérdéskörére még visszatérünk.

A halál megjelenítésével kapcsolatban megemlítjük, hogy *Dömötör Tekla* A népszokások költészete című könyvében azon já-

125. Kéked, Abaúj m.; *Lajos Árpád*: Borsodi fonó. Miskolc, 1965. 641.

126. *Lajos Árpád*: i. m. 640–641.

127. *Lajos Árpád*: i. m. 628.

128. *Lajos Árpád*: i. m. 616.

téket, amelyben a hős meghal (megölik, kivégzik, az állatot agyonütik), majd feltámad, ún. halál-feltámadás játéknak nevezi.¹²⁹ Tehát voltaképpen nem a halott, hanem a halál kerül előtérbe, ami lényegében összefügg mindazzal a funkcionális háttérrel, amelyről az előzőekben szoltunk.

Az előző problémakörhöz szorosan kapcsolódnak az ún. halálkihordás szokásai (*kisze-járás, vynášení smrti, Morena, Todaust-ragen* stb.). Az idevonatkozó európai (voltaképpen magyar, szlovák, cseh, lengyel, német) szokáshagyományról bőszeges leírás jelent meg; monográfia és számos tanulmány foglalkozik a szokás kialakulásának történetével, funkciójával stb.¹³⁰ Túlzottan messzire térnénk, ha az idevonatkozó kérdésekre a témánkat érintő szálakat keresnénk és az összefüggéseket kutatnánk. Nem kétszeges, hogy a halálkihordás különálló szokáscsoportot alkot, azonban az alaprteget illetően szorosan fúzódik a halott-halál szokásköréhez. Jól mutatják ezt a haláltáncal kapcsolatos irodalmi és folklorisztikai emlékek. A haláltánc révén megtaláljuk azt a fontos motívumot, amely összeköti a halottas játékokat, a kisse szokást és a halál-jeleneteket.

PÁRHUZAMOK A SZOMSZÉD ÉS A TÁVOLABBI NÉPEK HAGYOMÁNYÁBAN

A magyar halottas játékok idegen párhuzamait és kapcsolatait vizsgálva először a hazai nemzetiségek idevonatkozó példáit tekintjük át, illetőleg ezeknek az ún. anyaországbeli párhuzamaira teszünk kitekintést. Előljáróban meg kell említenünk, hogy aránylag kisszámú analóg adattal rendelkezünk. Ez azon-

129. Budapest, 1974. 67, 209.; L. még *Dömötör Tekla: A népi színjátszás Európában*, Budapest, 1966. 54. kk.

130. L. pl. *Sieber Friedrich: Deutsch-westslawische Beziehungen in Frühlingsbräuchen*. Berlin, 1968.; *Manga János: A magyarországi „kiszehajtás” történeti rétegei*. A Magyar Tudományos Akadémia nyelv- és irodalomtudományok osztályának közleményei, XXVI. 1969. 113–142.; Mindkettőben bőszeges irodalom.

ban egyáltalán nem jelenti, hogy a népi színjátékoknak ez a csoportja a szomszédos és a távolabbi népek hagyományában kevésbé volt ismeretes. Voltaképpen csak arról lehet szó, hogy a halottas játékok elkerülték a gyűjtők figyelmét, akárcsak Magyarországon, ahol lényegében erre a játékegyüttesre csak az elmúlt tíz-tizenöt évben irányult a kutatás. Ennek oka elsősorban a játék obszcenitálásában rejlik és még egyéb tényezőkben is, amelyekről a bevezetőben már szóltunk. Mindazok a példák, amelyeket a magyarokkal együtt élő idegen népcsoportoktól, illetőleg a szomszédos népektől ismerünk, minden kétséget kizáróan azt bizonyítják, hogy a temetési paródia ezen népek szokáshagyományának is része volt.

A múlt század végén *Gajdács Pál* a hazai szlovákok egyik legjelentősebb településéről, Tótkomlósról megjelent munkájában a szlovák lakodalmak különböző tréfás játécai között említi a halottas jelenetet. Utal arra, hogy ötven évvel korábban (könyvének megjelenési éve: 1896) a lakodalmak hosszabb ideig tartottak és a játékokra is több lehetőség nyílt! „Miután a lakodalmak sokkal rövidebb ideig tartanak, annyi mindenféle tréfás játék és dévajkodás sem esik meg, mint azelőtt. Csak 50 év előtt is a borbély, molnár, csikófelvezetés, halottsiratás, kacsatáncz, a korczon vagy lánczon elővezettetés sok nevető tréfára, de sokszor közerkölcsiség szempontjából éppen nem helyeselhető túlhajtásokra is szolgáltatott alkalmat.”¹³¹

A halottsiratásra vonatkozó múlt századi adalékot az utóbbi évek gyűjtései nyomán a recens hagyomány példáival egészíthetjük ki. A halottas és a kivégzős (bíráskodási) játék kontaminációs változatát említi Tótkomlósról *Manga János*, aki szerint ez rendkívül népszerű volt nemcsak a lakodalomban, hanem a fonóban is. „A lakodalomban egy férfi felöltözött papnak, fehér szoknyát vett magára, nyakába fekete maslit tett, egy trágýadarabot tartott a kezében, az volt a biblia, és abból prédikált. Elébe vezettek egy embert, akiről azt állították, hogy nagyon bűnös, neki prédikált a pap. A bűnös arca pokróccal volt letakar-

131. *Gajdács Pál*: Tót-komlós története. Gyoma, 1896.

va, öreg guba volt rajta s a fején a pokróc, alatta egy cserépfazék. A prédikáció után a pap megkérdezte tőle, hogy kivégzése előtt iszik-e még egy kis pálinkát. A bűnös halkán nyögte, hogy igen. Amikor megitta a pálinkát, feje fölül lehúzták a pokrócot és közölték vele, hogy utoljára ivott, most már kivégzik őt. A kivégzés úgy történt, hogy a pap egy mángorlóval leütötte a bűnös fejéről a cserépfazekat. Erre a bűnös összerogyott, majd a férfiak ráfektették egy padra, kivitték az udvarra, s ott a padról a földre ejtették. Erre felugrott, levetette magáról a subát, beszaladt a szobába és táncolt. A vendégek pedig nevetve kiabálták: itt a halott, itt a halott.”¹³²

A közelmúltban (1973) Dohányos Jánosné kérdésekre küldött válaszából Bencsik Pálné (64 é.) és Karakas Jánosné (66 é.) tótkomlósi lakosok elmondása alapján a halottas játéokra vonatkozóan rendkívül fontos adatokhoz jutottunk. A halottas játékot a munkaszünetekben is játszották. Két ládát a földön egymásra helyeztek. Egy legény, mint halott, ráfeküdt, lepedővel letakarták. A résztvevők körülállták és siratták. A *prédikátor* búcsúbeszédet tartott felette. Elmondta a halott végrendeletét. Az emlékezetben megmaradt részleteket magyar fordításban mutatjuk be:

Kezembe veszem tollamat,
Megírom testamentumomat.
Meghagyom a testamentumomba,
Hogy a sírom kolbászból legyen kirakva,
Koporsót turoslépény-galuskából csináltassanak,
Engemet egy százhektős hordóba zárassanak.
Addig iszom, míg a fogam ki nem ázik.
Ó, te kislány, meg ne mond apádnak,
Hogy befüttyentettem anyádnak.
Szent kút Verebély, hadd ballagjon befelé.
Dominusz, szvabekuk, ámen!

132. *Manga János*: Szokások Tótkomlóson. A Békés megyei múzeumok közleményei, 3. sz. 1974. 18. 30–31.

A halottat felemelték, néhány méterrel odébbvitték és eltemették, azaz gazzal, növényekkel betakarták, miközben a következőket mondták:

Temessük el ezt a testet,
Hogy ne bűdösödjék itt nekünk.
Temessük be derékig.
Rothadjon meg a vastag kolbásza is.
Temessük be a földbe.
Pusztuljon el a két golyója is.
Meghalunk, meghalunk, de nem tudjuk, mikor!

A játék végén egy *kondáskürt*be fújtak, s a halott föltámadt. Sokáig úgy tűnt, hogy a tótkomlói szlovák halottas játéknak szlovákiai változatai nem ismeretesek. Az újabb gyűjtések során Közép-Szlovákia déli területéről, Novohrad vidékéről kerültek elő idevonatkozó példák. Lešť' (korábban Turopolya, Nógrád m.) faluban *umrevec* néven a közelmúltig ismeretes volt a halottas játék, a temetés paródiája.¹³³

A tótkomlói halottas játék hasonlósága és lényegében egyezése a magyar változattal egyáltalában nem kétséges. Az említett adatok azt mutatják, hogy a játéknak mély gyökerei voltak a tótkomlói szlovák néphagyományban. Szorosan ide kapcsolódik a magyar hagyományból a palóc rabvágás, ítélezés, bírósági játék, amelyekre fentebb példákat említettünk. A szokáskört kiegészíti, az elterjedési területet tágítja és a szlovák hagyomány tágabb összefüggéseit vetíti elénk *Mjartan Ján* e körbe vonható közleménye.

133. *Zatko Rudolf*: Zur Problematik des slowakischen Volkstheaters. In: *Euro-päisches Kulturverflechtungen im Bereich der volkstümlichen Überlieferung. Festschrift zum 65. Geburtstag Bruno Schiers.* (Herausgeg: *Heilfurth Gerhard — Siuts Hinrich*). Göttingen, 1967. 138.; Tótkomlóra a szlovákok részint Nógrádból, részint Gömörből települtek, ahol szintén ismeretes a temetési paródia.; A szlovákok néprajzáról megjelent összefoglaló műben *Horváthová Emilia* egy temetést ábrázoló 16. századi metszetet mutat be. Véleményünk szerint a metszet nem valóságos temetést, hanem temetési paródiát ábrázol. A halott saroglyán, lepedőbe bugyolálva fekszik. A „ravatal” alatt disznók futkároznak. A halott mellett álló alakok közül az egyiknek a kezében valamiféle pemet van, s szája mosolyra húzódik. Slovensko. L'ud — II. časť. Bratislava, 1975. 1000.

A szlovákiai Valaská Belá (Nyitra m.) környékén lakodalmi szokás volt a „*nagyapó égetése*” („*pálenie deda*”). A játék lényege a következő. Egy *nagyapónak* (dedo) nevezett játékost, akit a násznép tagjai közül egy férfi alakított, a lakodalom éjszakáján halálra ítélték. Az alakoskodót szalmakötéllel körülcsavarták vagy szalmával kitömték, fejére cserépfazekat tettek. Végigmentek vele a falun, házakba betértek, táncoltak és daloltak. A halálra ítélt mellett haladt a papot alakító játékos és a hóhér. Némely variánsban bíró és terhes asszony is szerepelt. A nagyapót bűneiért (teherbe ejtett egy asszonyt) fejvesztésre ítélték. A pap prédikált, a beszédében fölkeszítette az elítéltet a kivégzésre, a lefejezésre, illetőleg a temetésre. A kivégzés jelene: a hóhér az elítélt fejére tett cserépfazekat egy tilolónyelvvel leütötte. A játékos a földre zuhant, meghalt. Letépték róla a szalmát és elégették. Ezt követően visszamentek a lakodalmas házba és mulattak tovább. A „megölt” játékost bosszantották, hogy ő meghalt és mégis táncol. A játékban falvanként némi eltérés megfigyelhető, több helyen az élő játékost szalmabábu helyettesítette.¹³⁴

A bemutatott játék nyilvánvalóan nem azonos a temetési paródiával. Azonban ebben a játékban is megtaláljuk a búcsúztatás motívumát, a pap szerepét, azaz voltaképpen a játék menetében egy személy meghal, akiről mint halottról beszélnek. A *Mjartan Ján* által leírt játék lényegében azonos a *Gajdács Pál* Tótkomlósról közölt, fent ismertetett lakodalmi játékával. Amint láttuk, egy bűnöst halálra ítélték, kivégezték, a pap prédikált fölötte stb. Valaská Belá környékén több helyen a temetési ceremónia már elmaradt, mint ahogy az élő személyt is a bábu váltotta fel. Tótkomlóson pedig, amint az újabb, a recens anyag mutatja, a temetési paródiára került a hangsúly. Minden valószínűség szerint hozzájárulhatott ehhez a halottas játék nagy népszerűsége az alföldi falvakban.

A szlovák néphagyományból megemlítjük még a *bögötemet*éssel (pochovávanie basy) kapcsolatos játékot. A maszkos, ron-

134. *Mjartan Ján*: „Pálenie deda” na okoli Valaskej Belej. Národopisný sborník, svázok 1. 1939. 47–53.

gyos, ijesztő öltözetű alakoskodók a farsang végén „eltemették” a nagybögőt.¹³⁵ Idevonatkozóan cseh példára is hivatkozunk,¹³⁶ hangsúlyozva, hogy a bögőtemetés a temetési paródiák külön csoportját alkotja, amint ahogy arról a magyar hagyomány összefüggésében már szoltunk. A külön csoport azonban egyáltalában nem jelenti, hogy a bögőtemetés önálló szokásként jött létre. Nyilvánvalóan a halottas játékok variánsaként alakult ki a farsang elbúcsúztatására.

A temetési paródiára a cseh néphagyományból ismertetünk egy játékot, amelyben a Bakust (Bacchus) temetik el. A játékra farsang végén, a nagyböjt első napján, hamvazószerdán délután került sor a következő szereplőkkel: *Bakus, Bakus felesége, pap, harangozó, ministránsok, sírásók, kordélyt húzó legények, gyászolók*. A Bakus alakoskodó bő fehér inget és fehér nadrágot húz magára. Az ing és a nadrág alá párnákat tömköd, hogy minél testesebb, kövérebb legyen. Fejére bojtos hálósapkát tesz. Az egyik kezében kártyalapokat, a másikban egy fakancsót tart. Egy hordón — amely kétkerekű kordélyon van — lovaglólásban ül. A feleséget alakító játékos fekete ruhába öltözik, karján egy gyermeket — párnába bugyolált nyújtófát — visz, s mellette 2—3 gyermek halad. A papon két fekete szoknya van. Az egyik oldalt megkötött alsószoknya, a másik szoknya a nyakánál van összetűzve, amelynek szétbomlott nyílásán dugja ki a kezét. Az öltözetet derékon gyepelőszárral kötik körül. A pap nyakába egy kendőt kötnek, s egy fehér gallért tűznek fel. A fején fekete sapka, kezében — mint liturgikus könyv — egy csomag kártya. A harangozó öltözete a papéhoz hasonló. A ministránsokon oldalt megkötött fekete szoknya, fehér ing, fejükön sapka. Az egyik ministráns vízzel töltött rocskát visz a kezében, egy másik pedig botra kötött szalmacsutakot. A sírásók kék köpenyt viselnek, a fejükre prémsapkát húznak, amelyre baloldalt függőlegesen három piros gombot varrnak. Az egyik sírásó furikot tol, amelyben kapa és lapát van. A többi sírásó a lapátot vagy a kapát a vállán viszi. A kordélyt húzó legények fekete ruhában

135. *Zatko Rudolf*: i. m. 142.

136. *Mišurec Zdeněk*: *Velický fašaneč*. Český lid. 1969. 345.

vannak, vállukon átvetett széles fekete szalag. Egyikük tölcsért tart a kezében. A gyászolók, az énekesek fekete ruhában, fekete fátyolban vannak. A menetben egy fakeresztet visznek. A szerplők az arcukat megvizetik, s azután lisztbe fújnak. Az arcukra tapadó liszttel szenvedő ábrázatot igyekeznek kelteni. A játékosok végigvonulnak a helységen. A menet élén egy sírásó a furikot tolva haladt. Mögötte ment a két ministráns, majd a kordélyt húzták a Bakussal. A kordély mögött a pap lépkedett a harangozóval. Őket követte Bakus felesége a gyerekekkel, majd pedig az énekesek. A sírásók a menet két oldalán haladtak, s lapátjukkal a nézőkre havat dobáltak. A ministráns a szalmacsutakot a rocska vizébe mártotta és a vizet a közönségre spriccelte. Bakus a hordón jobbra-balra tekingetett, időnként iszogatót a kancsóból. A pap a kártyalapokat sorra kikiáltotta, amelyre az énekesek válaszoltak, így pl. „*Tők tízes!*” Az énekesek: „*Számunkra semmi!*” A pap a felső lapot alulra tette, majd a következő lapot kiáltotta. Amikor ászt kiáltott, arra ez volt a válasz: „*Ez már nekünk való!*” Bakus felesége sírást mímelt. A kereszthordó a nézők közé ment, s kérdezgette, nem látták-e Bakus temetési menetét, mert neki viszi a keresztet. Mutatták az irányt, de ő éppen ellenkezőleg indult. Útközben a harangozó sört adott a papnak, Bakus is tartotta a kancsóját, amelybe tölcsérrel töltöttek. A város szélén Bakust a sírásók a kordélyról a hóba dobták. Bakus halottnak tetteve magát mozdulatlanul feködött a hóban. Tanakodtak felette, s elhatározták, hogy el kell temetni. Hoztak egy trágyahordót, s arra rátették. Eközben a sírásók a hóban megásták a sírt. Utolsó „élesztési” próbaként a Bakus szájához tették a tölcsért és sört töltöttek bele. Mivel Bakus már nem ivott, halála bebizonyosodott. A sírba tették és hóval betemették. Ezzel a játék véget ért. Bakus a hóból kimászott, s a résztvevők hazamentek.¹³⁷

A szokásból — amelyet talán nem volt érdektelen részletebben ismertetnünk — kitűnik, hogy tulajdonképpen a széles körben ismeretes farsangi temetés egy variánsáról van szó,

137. Zibrť Ceník: Veselí chvile v životě lidu českého, Vyšehrad—Praha, 1950. 167—168.

amelyben Bacchus kapott központi szerepet azzal, hogy őt temetik el. A különböző farsangi temetési ceremóniákkal kapcsolatban joggal gondolhatunk arra, hogy Bacchus temetése a téltemetési játékoknak módosult variánsa, amelyben Bacchus az áldozat, az elmúlás megszemélyesítője. Lényegében a játék a cselekvés menetében a temetési paródiák mozzanataival, egyéb alakoskodóival megegyezik. Bacchus voltaképpen bekerült a temetési játékokba, éppenúgy, mint a nagybögő. A zenét, mulatságot ábrázoló Bacchusnak és a nagybögőnek az eltemetése farsang végén ekvivalens, s a temetési paródiák sajátos változata.

A magyarokkal együtt élő Dráva-menti sokácok lakodalmi szokáshagyományában — hasonlóan a magyar és a szlovák hagyományhoz — ismeretes volt a halottas játék. A rendelkezésünkre álló vázlatos feljegyzés egy feltehetően organizált színjátékszerű szokásról ad emléket. A pársoros leírás a lakodalom eltemetéséről szól. A násznép egyik tagja papnak öltözött, kezébe kukoricaszárból készült keresztet vett, a meghalni készülő beteget meggyóntatta, a társai pedig eltemették.¹³⁸ E kis adalékból kitűnik, hogy a lakodalomban temetési paródiának voltak tanúi a jelenlevők.

A temetési paródia részletesebb bemutatását ismerjük a Sinj vidékéről. Lakodalomban egy Balázsnak nevezett alakoskodót temettek. Ez a játék rendkívül népszerű volt. A halottat két dorong közé kifeszített vásznon vitték. Mögötte haladt a pap, aki palástként egy asztalterítőt borított magára; szemüveget tett fel; kezébe egy, a címlapján lehetőleg meztelen nőt ábrázoló ponyvanyomtatványt tartott, amelyből a halottért imát mondott. Mögötte helyezkedett el a halott felesége, aki sírt, jajveszékelt. A gyászolók különböző maszkos alakoskodók voltak, akik énekeltek és obszcén verseket mondtak. Hasonló temetési paródia ismeretes Észak-Horvátországban is,¹³⁹ valamint farsangkor a

138. *Sarosács György*: Baranyai délszláv népszokások. A Janus Pannonius Múzeum Evkönyve, 1967. Pécs, 1968. 118.

139. *Bonifačić Rožin Nikola*: Narodna drama i igre u Sinjskoj krajini. Narodna umjetnost, V—VI. 1967—68. 542—544.

Brač szigeti horvátok hagyományában.¹⁴⁰ Itt említjük meg a Sinj vidékén játszott *borbély* játékot, amelynek a párhuzamait a szlovák, ukrán és a magyar hagyományban is megtaláljuk. A Sinj vidéki borbély játék voltaképpen halottas játék. A borbély fakéssel borotválja a páciensét és úgy tesz, mintha megölné. Az lehanyaglik, halottnak tetteteti magát. A borbély vagy az orvost alakító játékos igyekszik feltámasztani. Rálehel, a szájába fúj, nádszálat vesz elő és azon keresztül próbál életet lehelni a halottba.¹⁴¹ Az orvost alakító játékos hasonló szerepére fentebb számos adatot említettünk a magyar néphagyományból is.

A magyarokkal közvetlen szomszédságban élő románok hagyományaiban a temetési paródia önálló előfordulására például nem ismerünk. Idevonatkozóan nem találtunk adatokat a román népi drámával foglalkozó művekben. Tájékozódó kérdéseimre a román szakemberek nemleges választ nyújtottak. Néhány népszokásban betétként, ill. a szokás menetéhez kapcsolódó részként megtaláljuk a temetés, a halál motívumát, az eltemetés ceremóniáját.

A magyar hagyománykör bemutatásánál már hivatkoztam egy erdélyi román példára is, a *turka*-játékban a *turka* megölésére, halálára és temetésére. Itt is szeretném hangsúlyozni, hogy a temetésnek csak a formai vonatkozásait emeljük ki. Funkcionális szempontból nyilvánvalóan egészen más megközelítést kíván a *turka*-játék, mint az önálló színjátékot alkotó kemény obszcenitászú temetési paródia.

A román *turka*-játékban a turkát „lelövik”, s a papnak és papnőnek öltözött alakoskodók „eltemetik”. A szimbolikus temetés a valóságos temetés szabályait követi. Sajátos példát említ *Vulcănescu Romulus* a szászvárosi (Oraştie) *turka*-játékból. A halottnak nyilvánított *turka* testére, amelyet egy hordágyra helyeztek, kígyó imitációt tettek. A halott turkával megkerülték a falut. A gyászolók között szerepelt egy *öregasszony* és egy *öregember* alakoskodó, akik siratták az elhunytat. A *turka* elte-

140. *Bonifačić Rožin Nikola*: Maškare i njihove dramske igre na otoku Braču. Narodna umjetnost, XI–XII. 1975.

141. *Bonifačić Rožin Nikola*: Narodna drama . . . i. m. 542.

metésének ez a paródiája mindig nagy hatást váltott ki a játék résztvevőiben és a nézőkben.¹⁴²

Az állatmaszkos alakoskodó temetési paródiájának analógiáját a román néphagyományban az imént említett öregember és öregasszony szerepéhez a *hóka*-játékban találjuk meg. A *hóka* állatalakoskodó, s amikor meghal, az öregot alakító játékos siratta el. Az öregember öltözetéhez tartozott a fallosz, amelyre külön is felhívjuk a figyelmet.¹⁴³ Az öreg a hóka siratásakor tréfaszöveget mondott. Mind a beszédben, mind a kapcsolódó énekekben illetlen kifejezések, obszcén tartalmú mondatok hangzottak el.¹⁴⁴

A halál és a feltámadás jelenetei azokban az állatmaszkos játékokban fordulnak elő — amint láttuk a példákban is —, amelyekben az állatot árusítják, majd megölik.¹⁴⁵ Ide kapcsoljuk a *kalusar*-játékból a temetési jelenetet. A játékban a törököt a kozák féltékenységből megölte. A nő a papot kérte, hogy temesse el a halottat, akit talicskára tettek. A temetés azzal zárult, hogy a halottat a „ravatalról” leborították.¹⁴⁶

A *kalusar*-játékkal és a román hagyományokkal összefüggésben szükségesnek tartjuk megemlíteni a brassói zsunok lovasjátékát, amelynek egyik jelenetében a temetés parodizálását láthatjuk. A játék főszereplőjét, a *vatáfot*, mint halottat, létrára tették. Négy játékos a vállára vette, egyikük *pópának*, másikuk *tanítónak* öltözött. A többi szereplők mint gyászolók, jajgatva, a templomi szertartást parodizáló énekekkel kísérték a menetet. A zsunok húsvéti lovasjátékának ez a részlete a temetési paródiák hagyománykörébe kapcsolható. A szokás a brassói Bolgárszeg közösségében volt ismeretes. Eredetét illetően a szakirodalomban eltérő nézetek vannak. *Szilády Zoltán* szerint a szokás

142. *Vulcănescu Romulus*: Măștile populare. București, 1970. 235.

143. *Vulcănescu Romulus*: i. m. 140.

144. *Vrabie Gheorghe*: Teatrul popular românesc. Studii și cercetări de istorie literară și folclor, 1957.

145. *Jula N.—Mănăstireanu V.*: Tradiții și obiceiuri românești. București, 1968. *Jula N.*: Introducere, 29.

146. *Oprîșan Horia Barbu*: Călușarii. București, 1969. 189—190.; A törökkel kapcsolatos harchoz, megöléshez, halottas jelenethez vö. *Bonifačić Rožin Nikola*: i. m. 542.

bolgár eredetű és összefügg a bolgár *kalusar* táncjátékkal. A temetési mozzanat meglepően hasonlít az egyébként más jellegű, fentebb már ismertetett hétfalusi *boricatâncban* a néma játékosok jelenetével.¹⁴⁷ *Muşlea Ion* a brassói zsunok játékát a román hagyománykörbe sorolja.¹⁴⁸ Az idevonatkozó alapos elemzés még várat magára.

A román vonatkozó példák lezárásaként röviden utalunk a halál-maszkra. A virrasztás játékaik között Kelet-Erdélyben és a Ghiurghiul völgyében a halál-maszkos alakoskodó fehér lepedőbe burkolódzott, arcát belisztezte, szénnel redőket húzott az arcára, fejére égő gyertyákat tett. Jobb kezében sarlót, bal kezében vízbe mártott koszorút és bazsalikomot tartott. Táncolt a kiterített halott mellett, a sarlóval kaszált, majd a halott lábaihoz tette a sarlót és a siratókat lespriccelte.¹⁴⁹ Ebből és az ehhez hasonló példákból jól kitűnnek a groteszk vonások, a kultikus elemek mellett a parodisztikus mozzanatok.

A temetés paródiája önálló játékként a Kárpát-medence népeinél — amint az eddigiekből is kitűnt — a magyarokon kívül elsősorban a szlávoknál volt ismeretes. A játék nagyszerű változatait találjuk meg a Kárpát-aljai ukránoknál. Hasonlósága, illetve egyezése a magyar hagyománnyal nagymértékben szembe-tűnő. A játszás alkalmá azonban teljesen eltérő. A Kárpát-aljai ukránoknál a halottas játékot halottvirrasztás alkalmával játszották. A *Simplicissimus* közölte példában hasonlóan a halott mellett játszották a játékot. A Kárpát-medence népeinek hagyományát áttekintve és ismerve a *Simplicissimus* mozgási irányát, egyáltalában nem lehet kétségünk a tekintetben, hogy a *Simplicissimus* ukrán halottvirrasztási játékot írt le.

A Kárpát-aljai halottas játék főbb mozzanataiban megegyezik a magyarral. A szoba közepén egy legény lócára feküdt, halottnak tettette magát. Lepedővel leterítették. Egy férfi asz-

147. *Szilády Zoltán*: A brassói zsunok lovas játéka. Debreceni Szemle, 1932. Klny.

148. *Muşlea Ion*: Obiceiul Junilor brasoveni. Cluj, 1930. Ehhez a munkához fűzte megjegyzéseit *Szilády Zoltán*. A közelmúltban publikálta újabb eredményeit *Muşlea Ion*: Noi contributii la studiul „obiceiului Junilor brasoveni”. Anuarul muzeului etnografic 1962—1964. Cluj, 1966. 225—245.

149. *Vulčianescu Romulus*: i. m. 159.

szonynak öltözött, s mint a halott felesége a ravatal mellett állt és siratta a meghalt férjét. Ilyesmiket mondott:

„Meghalt és csak azt sajnálom, hogy egy véka paszulyt evett meg. Ne menj a holt teste mellett, mert abban nincsen más csak a gonoszság, ha föltámad, karót ragad és mindnyájunkat lecsépel.”

A feleség siratása közben a jelenlevők arról beszéltek, hogy papot kell hívni, aki eltemeti a halottat. A papot az udvaron öltöztették fel. Elöl-hátul egy kötöt kötöttek a nyakába. Kezébe zsinórra fűzött bögrét vett. Ez volt a füstölő. A bögrében parázzson kócot égettek. Amikor bement a szobába, a következőket mondta:

„Mikor a patak mentén fölfelé mentem, megtaláltam a pap reverendáját. Fölveszem magamra a reverendát, és nézek alá és föl, magam is gondolom, belőlem is lenne pap, ha felvennék magamra egy reverendát.”

Prédikáció a halott fölött:

„Mindig járt-kelt, otthon keveset volt. A templomot nem látogatta, mert mikor a templomba kellett volna menni, ő a feleségére lármázott, hogy enni főzzön neki, aztán rágyújtott a pipára, elment a korcsmába és csak onnét a templomba. A templomban az isten igéjét nem hallja, mert részeg és szunyókál. Most az angyalok sírnak mellette, mert a gonosz lelkek egy-egy keresztény lelket ragadnak el tőlük. Rögtön jönnek a tisztátlan szellemek, magokkal viszik a lelkét s a pokolba kísérik. A pokolban szüntelenül egy szekéren követ fog szállítani, de úgy, hogy a hegynek menve az ördögök benyűgözik mind a négy szekérkeket, míg a hegyről jöve szétnyűgözik. Mikor a követ fogja szállítani, az ördögök vasvillával fogják ütni-szúrni stb.”

A prédikáció után két ember felkapta a ravatalt, hogy kivi-szik a halottat. Ekkor a halott leugrott a ravatalról.¹⁵⁰

A századelőn gyűjtött példához újabb változatokat említhetünk Kárpát-Ukrajna területéről *Szimonyenko I. F.* kutatása nyomán. A második világháborút követően Kárpát-Ukrajnában (1946—1947) szovjet kutatócsoport végzett gyűjtőmunkát, s e munka eredményeként közölt tanulmányában *Szimonyenko I. F.*

150. Szabó Oreszt: A magyar oroszokról (ruthének). Budapest, 1913. 172—174.

behatóan foglalkozik a halottvirrasztáskor előadott játékokkal. Kárpát-Ukrajna 68 falujában több mint 200 játékot jegyzett fel. A virrasztói játékok páratlan népszerűségét a nagyszámú variánsok is mutatják. A játékokat este a halott megmosdatása után rendezték. A játszás egész éjjel folyt abban a helyiségben, ahol a halott feküdt. A szereplők férfiak, nők, sőt gyermekek is. Kedveltek voltak azok a játékok, amelyekben a valóságos temetést utánozták, parodizálták a szertartást és a pópákat. A halottas játék két változatát ismertetjük.

Egy legény, mint halott, lócára feküdt. A jelenlevők körülállták, majd a játék irányítójának intésére letérdepeltek, hogy imádkozzanak a halott üdvösségéért. A játék vezetője a halottal kapcsolatos különböző dolgokat mondott. A beszéd tréfás szöveggű volt, olyannak kellett lenni a szövegnek, amelyen mindenki nevetett. A *pópának* öltözött legény a füstölővel megfüstölte a halottat. A füstölő egy vödör volt, amelybe parázs szenet tettek és arra rothadt fadarabokat. A füstölés után megfogták a halottat és kivitték a szobából. A pitvarban a ravatalról, azaz a lócáról leborították és vízzel leöntötték.

A halottas játéknak egy másik változatát Kereckiben (Kerecke, gör. kat. falu az egykori Máramaros megyében) *kozanak* (kecske) hívták. A játék vezetője a halott fölött a következő beszéddel kezdte a játékot:

„Szeretett hallgatóim! Halljátok meg hangomat. Én megvédlek benneteket a gonosz lelkektől. Uram, kegyelmezz nekem, szegény bűnösnek. Bocsáss meg a bűnös molnárnak és annak a kettőnek is, akik fát vágtak, annak a harmadiknak, aki összerakta a fát és annak a negyediknek, akiknél kalácsból van a templom és *pirogival* kirakva, kolbászból van az ajtaja és tojás a lakatja. Bemenvén abba a templomba, lehajtva fejemet belevertem a tojásba. Beléptem a templomba, ott pópák jártak körbe a fehér oltár körül. Megfogtam a pápa vállát, hát elkezdett folyni a pápa hája. Így szól a pápa: Mi kellene, fiú? Pirogi, szentatyám! Menj a pópánéhoz, adott az már másnak is, neked is fog adni! Bementem a pópánéhoz, hát, a pópáné ott feküdt az asztal alatt terítőbe burkolózva. Pópáné, pópáné! Tönkremegy a terítő! A pópáné fo-

gott egy husángot és odavágta a térdemhez. Megfogtam a husángot és vissza a pópánéhoz . . . Olyan erős volt a pópáné, hogy hét kocszi rőzsét is el lehetett verni a fenekén.”

A prédikáció befejezése után a résztvevők megfogták a halottat és kivitték a szobából. Ekkor a játék vezetője a következőket mondta:

„Menjünk a lánnyal Názáretbe és fektessük az ágyba és tegyünk vele azt, amit akarunk és fektessük hasával felfelé, ütögezzük bottal, melegítsük a képét és hűtsük a derekát” (tovább zagyvalék szöveg).

A halottas játék egyes változataiban kontaminálódott a *borbély* játékkal. Rendkívül figyelemre méltó, hogy — amint fentebb bemutatuk — a borbély játék hasonló formában a horvátoknál, szlovákoknál és a magyaroknál is ismeretes. A jelenet abból áll, hogy egy *öregnek* öltözött személy egy másikat fakéssel borotvál, akinek elvágja a nyakát. A páciens elvágódik, meghal és mint halott elnyúlik a földön. Az *öreg* keresi azt, aki őt állítólag meglökte és közben szökni próbál. A többiek azonban „letartóztatják”, a halottra pedig vizet öntenek, aki felugrik, kiszalad a szobából és ezzel a játék véget ér.¹⁵¹

Halottas játékok a keleti szlávok hagyományában a legkülönbözőbb kalendáris ünnephez kapcsolódva is előfordultak. Az újabb szovjet kutatás rámutatott arra, hogy az orosz hagyományban a halottas játékoknak különösen nagy jelentősége volt a karácsonyi ünnepkör szokásaiban. Az északi oroszoknál rendkívül népszerű játék volt. Néhol, mint pl. a Vologodszkij gubernabeli Nikolszkij kerületben nemcsak az ifjúság, hanem a nők emberek is részt vettek a játékban. A vonatkozó példák szerint a játék lényege a már fentebb ismerttetett párhuzamokkal meg-

151. Szimonyenko I. F.: Bit naszelenija Zakarpatszkoj oblaszti. Sovietskaja Et-nografia, 1948. Nr. 1.; A virrasztói játékokhoz és a funkcionális kérdésekhez 1. még: Izvorin A.: Pochoronnoj zbičaj u podk. ruszinov. Zorja, II. 1942. Nr. 1—2. 140 kk.; Bogatyrev Piotr: Les jeux dans les rites funèbres en Russie Subcarpathique. Le monde Slave, III. 1926. Nr. 11.; Uő.: Actes magiques, rites et croyances en Russie Subcarpathique. Paris, 1929. 122 kk.; Adamcová Dagmar: Bestattungsritualspiele in der Karpatoukraine in den ersten Jahrzehnten unseres Jahrhunderts. Ethnologia Slavica, VIII—IX. 1976—1977. 235 kk.; Stripszky Hádor: Halottasházi játékok Máramarosban. Erdélyi Múzeum, XXVI. (új folyam: IV.), 1909. 180 kk.

egyeznek. Egy magát halottnak tettető férfit deszkára vagy szánra fektettek és a gyászolók jajgatása, siratása közben a házba vitték. A Kosztroma kerületből származó leírás a halottat játszó férfi öltözetét pontosan bemutatja: Fehér ing, fehér nadrág, új cipő volt rajta. Derekat háziszöttes öv fogta körül, arcát kendővel letakarták, olykor tölgyfakéregből vagy nyírfakéregből készített maszkot tettek rá. Más változat szerint a teljesen fehérbe öltöztetett halottnak az arcát zabliszttel bedörzsölték, a szájába répából készített fogsort tettek. A játékban pap, kántor, sekrestyés és a halott rokonsága szerepelt. A pap gyékényből készített miseruhát öltött magára, papír süveget tett a fejébe. Kezében füstölőt tartott: egy használt edénybe izzó parazsat tettek, arra mohát és szárított tyúktrágyát. A kántor kaftánt vett fel, a haját copfba fonta. A siratóasszonyok fekete kendőt kötöttek. A csoportban egy nőnek öltözött férfi kosárban élelmet vitt a halotti torra. Egyes variánsok szerint ez az „élelem” lótrágya volt. A szoba közepén letett halottat körülállták és parázna szövegű, olykor káromkodásokból összeállított dalokat énekeltek. A pap az egyházi temetés mozzanatait utánozta, majd a búcsúztatás után a jelenlevő lányoknak a halottat meg kellett csókolni. Ide kapcsoljuk a *Mavruh* néven ismert színjátékot, amely a *Szmerty i pogrebenyije Malbruka* című ballada átírata a karácsonyi alakoskodó játékok halottbúcsúztatásának megfelelően. Századunk elején *Oncsukov N. E.* jegyezte le a játékot Nyizmazer faluban. A játékban a meghalt Mavruhot egy deszkán vagy padon a színpadra vitték. Fehér ing, fehér nadrág, fehér kucsma volt rajta. A pap csuhát vett fel, kezében fából készített keresztet tartott; egy könyv és egy füstölő is a kellékeihez tartozott. A füstölőbe szárított tyúktrágyát tettek. A halottat parodisztikus szertartással temették el. Az egyházi énekeket elferdítve, humorisztikus szöveggel énekeltek.¹⁵²

152. A példákat l. *Csicserov V. I.*: Zimnij period russzkogo zemledelicseszkoje kalendarja XVI—XIX. vv. Moszkva, 1949. 204 kk.; *Propp V. J.*: Russzkije agrarnője prazdniki. Leningrad, 1963. 68. kk.; A Mavruh az ún. katonai színjátszócsoporthoz repertoárjában szerepelt. *Krupjanszkaja V. J.*: Narodnij teatr. In: Russzkoje narodnője poeticeseszkoje tvorticesesztvo (Red.: *Bogatyrev P. G.*) Moszkva, 1954. 409—410.

A keleti szlávoknál temetést utánzó játékot karácsony időszaktól farsang végéig bemutattak. Hangsúlyoznunk kell azonban, hogy a temetési játékoknak az a formája, amellyel farsangkor találkozunk — amint ahogy ezt fentebb említettük — több vonatkozásban eltér a szobában előadott játékoktól. A keleti szlávok farsang utolsó hetén rongybábút vagy szalmabábút vittek végig a falun és azt mintegy kivégezték, darabokra szaggatták. A processzióknak temetési jellege volt. Farsang utolsó vasárnapján a leányok és az öregasszonyok szalmából bábút csináltak. Női ruhába öltöztették, kendőt kötöttek a fejére. Egy öregasszony papot alakított. Gyékényfonadékot borított magára. Ez helyettesítette a miseruhát. A füstölő egy zsinórra kötött edény volt. A halottas menet élén két személy karonfogva vitte a bábút. Mögöttük haladt a pap és őt követték a gyászolók, akik különböző dalokat énekeltek. A falu végén a bábút széttépték. A pap a valóságos temetésnek megfelelően végzi a szertartást, füstöli a halottat, halleluját kiabál, a gyászolók is kiabálnak, jajgatnak, énekelnek és természetesen a saját maguk által parodizált temetési szertartáson jól szórakoznak. Ilyen és ehhez hasonló ceremónia pünkösdkor és a nyári napforduló idején, Szt. Iván napján is szokásban volt. Pünkösöd előtti héten nyírfát vittek a faluba. Férfi vagy női ruhába öltöztették. Pünkösdkor a mezőn széttépték, beledobták a rozsba, vagy abba beleállították, vagy pedig vízbe vetették. Az Iván-napi tűzben bábukat égettek el. A temetési szertartásokhoz tartozik Kosztroma, Járiló, Morena stb. temetése is. Ezeket a férfi vagy női ruhába öltöztetett bábu személyesítette meg. Végighordozták a falun, azután vízbe vetették vagy eltemették a mezőn.¹⁵³

A tél—tavasz fordulóján, a nyári napforduló idején szétszaggatott, eltemetett, vízbevetett szalmabábuk külön csoportot alkotnak. Ezeknek a szokásoknak a párhuzamait a Közép-, Kelet-Európában széles körben megtaláljuk. Az idetartozó játékokban nem a színjátszás került előtérbe. A magyarázatot a kutatók a

153. Propp V. J.: i. m. 68—104.; Rendkívül alapos, elemző tanulmányt írt a Kosztroma—Koszrub játékokról: *Zilynskyj Oreszt: Iz isztorii vosztocnoszlavjanszkih narodnih igr* (Kosztroma—Koszrub). Russzkij folklor, XI. 1968. 198—211.

szokás-alkalomban keresték. Így vált a játékoknak ezekben a variánsaiban a halott, a szalmabáb, a tél, a vegetáció elpusztulásának, a farsang végének stb. a szimbolizálójává. Ezzel a problémakörrel a funkcionális kérdések fejezetében részletesen foglalkozunk.

Ha az európai farsangi szokásokra pillantunk, nyomban látjuk, hogy szinte mindenütt Európában — Skandinávia kivételével — ismeretesek a farsangtemetésnek azok a formái, amelyekkel a magyar hagyományban találkoztunk. Különösen a szalmabábu a jellegzetes figurája a farsangi játékoknak. Ausztriában széltében ismeretes volt a szalmabábuval kapcsolatos temetési felvonulás. A szokásban igen gyakran egyházi temetési szertartást parodizáltak.¹⁵⁴ Egy alakoskodó pap a ravatalon fekvő szalmabábu felett többnyire karikírozott halotti búcsúztatót mondott. Richterswibben a szalmabábut elégették, a hamuját eltemették.¹⁵⁵ Steyreggben (Felső-Ausztria) a szalmabábut a Dunába hajították. Salzkammergutban a szalmabábut mielőtt eltemették, megölték, rendszerint lelőtték. Olykor az eltemetett szalmabábut kiásták, újra végighordozták a helységen, majd a trágyadombba temették. Alsó-Ausztriában, az Ibsb-völgyben, Drosendorfban és Raabsban egy parasztnőnek öltöztetett szalmabábut a szántóföldre hantoltak el. Freistadtban a farsangi felvonulók szalmával befont cséppel jártak körbe. Az egyik alakoskodó időnként a földre csapta magát, mintha meghalt volna. Bevittek egy házba, helyette kihoztak egy szalmabábut, amelyet azután eltemettek.¹⁵⁶ Burgerland néhány falujában a farsangi menetben pap, ministráns és a gyászolók követték a halottat, akit egy szalmába burkolt legény alakított.¹⁵⁷ A német Pfalzban,¹⁵⁸ Westfalen-

154. Koren H.: Volksbrauch im Kirchenjahr. Salzburg—Leipzig, 1935. 100.

155. Gugitz Gustav: Das Jahr und seine Feste im Volksbrauch Österreichs, I—II. Wien, 1949—150. I. 1949. 89.

156. Gugitz Gustav: i. m. 87—88.

157. Petrei Bertl: Die Burschenschaften im Burgerland. Österreichische Zeitschrift für Volkskunde. XXVI. 1972. 81.; Imához, prédikációhoz: Klier Karl M.: Das Blochziehen. Eisenstadt, 1953. 81 kk.

158. Becker A.: Pfälzer Volkskunde. Bonn—Leipzig, 1925. 229, 302.

ben,¹⁵⁹ a Hunsrückhegységben¹⁶⁰ és más német területen,¹⁶¹ valamint Luxemburgban¹⁶² és Tirolban¹⁶³ farsangkor szalmabábut hordoztak körül, majd eltemették, vízbe vetették vagy elégették. Kobernben (Eifel-hegység) a szalmabábut a piactérre vitték és a helység lakossága előtt halálra ítélték és elégették.¹⁶⁴ A bajor Majnavidéken az alakoskodó bírák elé állított szalmaembert hibáztatták mindazokért a szerencsétlenségekért, bajért, kárért, amely a faluban és a földeken történt. Ezért mint bűnbakot elégették.¹⁶⁵ Ardenben (Franciaország) a kivégzendő személy egy legény volt, aki fölött, hasonlóan az előző példákhoz, a piactéren bíráskodtak, majd „leölték”.¹⁶⁶ Ide sorolhatjuk azokat a szokásokat is, amelyekben egy állatot ölnek meg, igen gyakran szintén bírósági eljárás nyomán.¹⁶⁷ A nem szláv népektől származó példánál említjük a görög hagyományból e körbe vonható farsangi játékot, amelyben egy játékost, a *Kalogherost* (*Kalojeros*) megölték, majd feltámasztották. Egy másik jelenetben egy férfi halottnak tette magát. Asszonyok siratták. Egy nőnek öltözött férfi az egyházi szertartást utánozva búcsúztatta. A halottat kocsira tették és végighordozták a helységben.¹⁶⁸

159. *Sartori Paul*: Westfälische Volkskunde. Leipzig, 1922. 149–150.; L. még: *Uő.*: Fastnacht begraben. In: *Handwörterbuch des deutschen Aberglaubens* (Szerk.: *Hoffmann-Krayer E.—Bächtold Stäubli H.*) VIII. Berlin—Leipzig, 1936–1937. 991–993.

160. *Becker A.*: i. m. 229.

161. *Wörterbuch der deutschen Volkskunde*. Stuttgart, 1955. 192 kk., 459 kk.; Bolondbíráskodásra, temetési ceremóniára utal *Geiger Paul*: *Deutsches Volkstum in Sitte und Brauch*. Berlin—Leipzig, 1936. 58–59.

162. *Fontaine Ed.*: *Luxemburger Sitten und Bräuche*. Luxemburg, 1883. 27.

163. *Dörrer Anton*: *Tiroler Fasnacht*. Innerhalb der alpenländischen Winter und Vorfrühlingsbräuche. Wien. 1949. 38, 395.

164. *Wrede A.*: *Eifeler Volkskunde*. Bonn—Leipzig, 1924. 209.

165. *Fehle Eugen*: *Feste und Volksbräuche in Jahreslauf europäischer Völker*. Kassel, 1955. 80.

166. *Frazer James George*: *Der goldene Zweig*. Leipzig, 1928. 227.

167. *Vő.*: *Gugitz Gustav*: i. m. 90.; *Ujváry Zoltán*: *Az átadás . . . i. m.*: 11 kk.

168. *Megas George A.*: *Greek Calendar Customs*. Athens, 1963. 63–65.; Májusi szokáskörben egy sajátos temetési játék: 119.; *Puchner Walter*: *Brauchtumserscheinungen im griechischen Jahreslauf*. Wien. 1977. 225. kk.; A párhuzamokra I. a bulgár *kukeri* farsangi játékot. *Vakarelski Cristo*: *Bulgarski prazdnicsni obicsaj*. Sofia, 1943. 38–41.; *Uő.*: *Etnografia Bulgarii*. Wroclaw, 1965. 344 kk.; *Arnaudoff M.*: *Die bulgarischen Festbräuche*. Leipzig, 1917. 23–33.; *Moszyński Kazimierz*: *Kultura ludowa Slowian*, II. Kraków, 1939. 994 kk.; *Liungman Waldemar*: *Traditionswanderungen Euphrat-Rhein*, I–II. Helsinki, 1937–1938. II. 792–796.; *Angelova Rosica*: *Les masques populaires bulgares*. Schweizerisches Archiv für Volkskunde, LXIII. 1967. 227. kk.; *Zlatkovszkaja T. D.*: *O proiszhozhgyenyi nyekotorich elementov kukerszokogo obrjada u Bulgar*. Szovjetszkaja Etnografija, 1967. 34–46.

Nem volt célunk a farsangi temetési játékokról részletesebb áttekintést nyújtani.¹⁶⁹ Az európai népszokásokkal, kalendáris hagyománnyal foglalkozó munkákban a párhuzamok tömegével találkozunk. Megemlítünk azonban még a távolabbi párhuzamok lezárásaként néhány sajátos, az eddigiektől lényegesen eltérő grúz példát.

A *berikaoba* néven ismert improvizált grúz maszkos játékok állatokat megjelenítő csoportjában több halottas jelenet fordul elő. Egy Kachetijában játszott változatban a jelenet szereplői: *parasztok, vadkan (kaban), őr, bíró, sirató, pap, diakónus*. Tőrrel támadnak a kanra. A maszkos alakoskodó agyarával védekezik, az egyenlőtlen küzdelem végén megölik, majd elsiratják. A pap irányításával énekelnek a megölt állat fölött. A pap és a diakónus között vita alakul ki az adománnyal kapcsolatban. A vita alatt a halott feltámad és a következőket mondja a papnak és a diakónusnak: „Illetlen viselkedésetek felébresztette a halottat; én voltam, akit vadkannak néztetek; ti pedig gyűlöletes vaddisznónak bizonyultatok.” Egy másik változat szerint a vadkan öli meg az egyik játékost, akit a társai elsiratnak. Az állat kineveti a halottat és a siratókat. Ez utóbbiak megkérdezik a halottól, hogy melyik temetőbe vigyék, kire hagyja a feleségét, a gyermekeit és az adósságait. A játékosok között vita keletkezik a végrendelet miatt. Hasonló vita támad abban a jelenetben is, amelyben az állat mint vőlegény szerepel, valamint annak a menyasszonya, rokonai és a pap. A vőlegény és a lány rokonai között vita alakul ki, s ennek nyomán a vadkanvőlegényt megölik és azután elsiratják. A papnak temetnie kellene, de az ahelyett udvarol a menyasszonynak. Ebből verekedés kezdődik, a papot holtra verik, a vőlegény pedig feltámad.

Több változatban a pap és a többi szereplők közötti dialógus ironikus hangvétellű; a szövegből a papi magatartásra kapunk

169. A szláv népek hagyományából fentebb említettünk példákat. Sajátos, hogy a lengyel szokáskörben temetést parodizáló, az egyházi szertartást utánzó játékok nem ismeretesek. A farsangi szalmabábura vonatkozó adatok azonban előfordulnak. Figyelemre méltó viszont, hogy a balti szláv hagyományban, a litvánok szokásaiban farsangkor és lakodalomban egyaránt ismeretes volt a halottas játék, a parodisztikus temetés. *Skrodenis Stasys*: *Kostüme und Masken in Litauen*. Schweizerisches Archiv für Volkskunde, LXIII. 1967. 130–132.

éles kritikai hangot. Így pl. a pap nem vállalja a temetést, mert a halott gyónás nélkül halt meg. Tíz rubelt kínálnak az eltemetésért. A pap akkor is vonakodik, amikor húsz rubelt kínálnak. Amikor azonban harminc rubelt ajánlanak neki, akkor kijelenti, hogy azért a pénzért azt is el lehet temetni, aki nem gyónt meg. A papok kapzsiságának jó jellemzője az a párbeszédes jelenet is, amelyben a halott végrendeletét olvassák fel. A pap nem akarja eltemetni a halottat, mert vagyontalannak hiszi. Amikor a végrendeletet olvassák, amelyben az áll, hogy minden vagyonát, tyúkjait, tehenét, lovát, juhát a papra hagyja, nyomban megváltozik a véleménye s áldja a halottat jóságáért, kegyes adományaiért stb. Amikor azonban a végrendelet végén a halott az ötezer monéta adósságát is a papra hagyja, az szörnyen dühös lesz, a gyertyatartót szitkozódva a halotthoz vágja és elszalad.

A *berikaobák* bemutatására Grúziában farsang utolsó hetében került sor. Elszórt adatok szerint előfordult, hogy a játékokat közvetlenül a húsvétot megelőző időben játszották. A játékokban csak férfiak vettek részt, a női szerepeket is férfiak alakították. A jeleneteket a házban, az udvaron és az utcán mutatták be. A grúz népi színjátszás vizsgálói szerint a játékok egy részében az állatok és a természet kultuszának emléke lappang, s különböző mitológiai motívumok fedhetők fel benne. Idővel azonban ezek a játékok elvesztették kultikus jelentőségüket és a konkrétabb népelet tükrözőivé alakultak. Jól mutatják ezt azok a satirikus hangvétellű jelenetek is, amelyekben a temetés parodizálása kapcsán egyházellenes vonatkozások kaptak kifejezést.¹⁷⁰

A halottas jelenet bemutatásának rendkívül figyelemre méltó alkalmáról szólunk még végezetül. Az obi-ugorok medve kultuszával összefüggésben *Csernyecov V.* felhívja a figyelmet azokra a dramatikus játékokra, amelyeket a medve megölését követő éjszakákon játszottak. Ezek között szerepel az ifjú megölésének jelenete. A játék azzal kezdődik, hogy véres húst visznek be a házba, azzal bizonyítva, hogy az aktus megtörtént. Ezt követően

170. *Dzsanelidze Dimitrij*: Gruzinszkij teatr. Tbiliszi, 1959. 57 k.k.

beviszik a halottat s a földre teszik. A jelenlevők élesztgetik. A halottat emelgetik, az visszaesik, majd fokozatosan ébrednek, míg végül feltámad.¹⁷¹

A bemutatott jelenetben a fő hangsúly a halott feltámasztásán van. A játék és a medvekultusz között minden bizonnyal valamilyen összefüggés lappanghat. Anélkül azonban, hogy távolabbi következtetés levonására nyílna lehetőség, visszautalok azokra a magyar példákra, amelyekben a halott feltámasztásának mozzanatai az iméntivel teljes egészében megegyeznek. Olyan fontos motívumról van itt szó, amely mélyen gyökerezik a népek hajdani kultuszában.

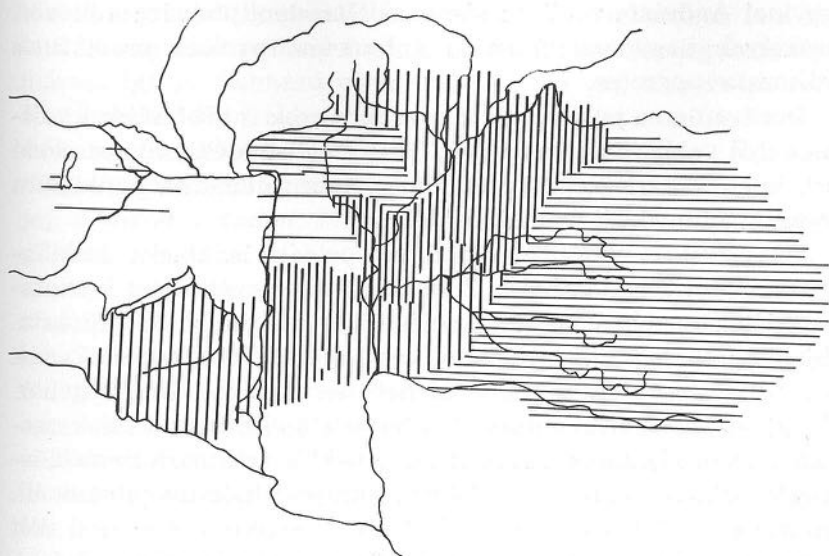
ELTERJEDÉSI TERÜLET ÉS A KAPCSOLATOK KÉRDÉSEI

A halottas játékok magyar nyelvterületen való elterjedési területét a játékvariánsoktól függően különböző zónákra oszthatjuk. A játéktípusok formáin kívül a játszási alkalmak külön is rögzíthetők az elterjedési térképen. A játszás alkalmainak különbözősége némileg a játéktípusok különbözőségére is mutat. Tekintsünk először a játéktípusok szerinti elterjedési területre.

A bevezetésben említettük, hogy a halottas játékokat két nagy csoportba sorolhatjuk. Az első típuscsoportban — amelyet *A. típuscsoport*ként jelöltünk — a halottat a temetési szertartás parodizálásával temetik; prédikálnak felette, búcsúztatják, énekelnek vagy imádkoznak. Az idetartozó játékokat *prédikációs variánsok*nak is nevezhetjük. A halotti prédikáció ui. az egyik legfontosabb jellemzője az e csoporton belüli játékoknak. Ehhez hozzátartozik még az is, hogy ezek a játékok *álló* helyzetűek, azaz meghatározott helyen — többnyire szobában — közönség előtt színjátékszerűen kerülnek bemutatásra.

A szöveges színjátékszerű halottas játékok típuscsoportjainak fő elterjedési területe a Nagy Magyar Alföld. Múltszázadközépi,

171. *Csernyecov V.*: Periodicseszkiye obrjadü i ceremoniu u obskih ugrov, svjazzannüje sz medvegyem. Congressus Secundus Internationales Fenno-Ugristarum. Helsinki 23—28. 1965. Pars II. 104.

Az A. (függőleges vonalak) és a B. (vízszintes vonalak) típuscsoportbeli játékok elterjedési területe

századfordulói adatok, az utóbbi évtizedek recens hagyományából való — jelen munkában is bőséggel bemutatott — példák nyomán a prédikációs temetési paródia általános előfordulása Hajdú, Bihar, Szolnok (korábban Jász-Nagykun-Szolnok), Bács-Kiskun, Békés és Csongrád megyék területére tehető. Ezek közül a legbőségesebb anyag Hajdú, Bihar és Szolnok megyék területéről származik. Ha az elterjedési pontok sűrűségét figyeljük, nyomban kitűnik, hogy a temetési paródia elsősorban a református falvak, ill. a református közösségek hagyományára jellemző. Az alföldi nem református falvak szokáshagyományára a temetési paródia nem jellemző, előfordulása ezekben a közösségekben ritkább, olykor a betelepülők hagyományaként vagy újabb eredetű szokásként bukkan fel.

A temetési paródiák általánosan ismeretesebbek voltak az Alfölddel érintkező, az erdélyi kapcsolatok irányába mutató szatmári református falvakban is. Különösen figyelemre méltó, hogy a bu-

kovinai Andrásfalváról az al-dunai Hertelendyfalvára költözött székelyek hagyományában is a temetési paródia prédikációs változata ismeretes.

Dunántúlon a példák szórványosak, s azok is protestáns közösségekből valók. Sajátos azonban, hogy a Felvidékkel kapcsolódó területen, a barkók és a palócok körében a temetési paródiákra katolikus falvakból vannak példák.

Szeretnék itt nyomban utalni más példára is, amely „rendhagyónak” tűnik. A szabolcsi Ajakon ismeretes, általunk bemutatott játék az obszcén prédikációs temetési paródiák változata. Ajak katolikus, ill. görögkatolikus lakosságú; a reformátusok száma kevés. A játék aligha köthető ez utóbbiak közösségéhez. Az ajaki példa jóval túlmutat a hazai elterjedés és a felekezethez köthetőség kérdésén. A szláv népektől való párhuzamok ismertetésénél bemutattuk a kárpát-ukrajnai halottas játékot, ill. szóltunk arról, hogy a ruszin falvakban rendkívül népszerű volt a temetési paródia. E hagyománykörbe csatlakozhatunk az ajaki játékkal. Ajak lakosságának zöme (kivéve a kisebb számú reformátusokat) rutén eredetű. Egészen nyilvánvaló, hogy a szokáshagyományukat magukkal hozták és tovább gyakorolták új lakóhelyükön. S ennek a szokáshagyománynak része volt a temetési paródia is. E példa is jól igazolja a szokásmigrációval kapcsolatos teóriát, amelyet más munkámban már kifejtettem. Az ajaki példához hozzáfűzzük még azt, hogy a ruszin falvakban a halottas játékok bemutatására a halottvirrasztás alkalmával kerül sor, s mint láttuk, Ajakon a játék a fonóhoz kapcsolódik. Nyilvánvaló, hogy az új környezetben a játszás alkalma a virrasztásról a fonóra tolódott át. Az eredetkérdéssel összefüggésben szükséges még megemlítenünk azt, hogy az ajaki és a ruszin játékokban nők is részt vesznek.

A prédikációs halottas játékok elterjedésénél megemlítjük, hogy a búcsúztató szövegek több variánsa nagyfokú hasonlóságot mutat. A játék legsűrűbb előfordulási területén ez természetesen magyarázható a települések, ill. a közösségek közötti kapcsolattal, az átadás-átvétel folyamatával, a cigányprédikáció ponyvai hatásával stb. Sajátos azonban, hogy egymástól

távoli, egymással kapcsolatba nem kerülhető pontokon is a halotti búcsúztatók néhány fordulata, szövegrésze megegyezik egymással. Így pl. balmazújvárosi példa: „*Jaj, jaj, ides jó istenem! Ki dugja be? Mert már, ahol csorog, csepeg! Ki mondja: be most már, tala be, bötyöröm!*” Hertelendyfalvai változat: „*Jaj, hogy illegett, amikor billegett. Ki dugja be a likat, ahol csepegett. Jaj, jaj, a tököd a padon, Magad az asztalon.*” Ceglédi párhuzam: „*Tököd a padkán, magad a deszkán...*” Ezek a részletek bármennyire is megegyeznek, nem a kapcsolat bizonyítékai, különösképpen nem az al-dunai székelyek és az alföldi magyarok játéka között, hanem ez a folklór más műfajából — többnyire tréfas történetekből — ismert részleteknek a halottas játékba való applikációi egymástól függetlenül különböző kerületen. Ilyen példaként említhetjük még a Miatyánk-travesztiákat, az egyházi ének-travesztiákat; számos változatban a mesei kezdőformulát stb.

A halottas játékok másik nagy csoportjának (*B típuscsoport*) változatai széles körben ismeretesek voltak a magyar nyelvtérületen. Ezek az ún. felvonulós játékok, amelyekben a halottat csak ritkán alakította élő személy és nem volt ezekre jellemző az egyházi szertartást parodizáló búcsúztatás sem. A recens anyagból ismert kivételekre fentebb már utaltunk. E típuscsoportbeli játékok játszási alkalma szinte kivétel nélkül a farsang. Amit az előző csoporttal összefüggésben nyomban szükséges hangsúlyoznunk: az *A típuscsoport*beli prédikációs játékok bemutatási alkalma elsősorban a lakodalom volt; a *B típuscsoport* játékaival ettől eltérő időpontban kerültek bemutatásra; továbbá: a lakodalmi parodisztikus temetés játszási pontjain a *B típuscsoport* játékaival nem fordulnak elő. Ez utóbbiak variánsai sokkal nagyobb eltérést és változatosságot mutatnak, mint a prédikációs temetést parodizáló játékok változatai. Jól igazolják ezt az európai párhuzamok is.

A magyar változatok elterjedési területén túl a Kárpát-medencén belüli népek hagyományával kapcsolatban megállapíthatjuk, hogy a két típuscsoportbeli játékok valamelyik változata a románok kivételével széles körben előfordul. Ha viszont a kon-

taminációs változatok halál-temetés motívumát is tekintjük, akkor azt mondhatjuk, hogy a temetéssel, halállal kapcsolatos játékok lényegében az egész Kárpát-medence területén ismeretesek voltak.

Az anyagbemutató párhuzamok kapcsán kitűnt, hogy a halottas játékok számos variánsa az európai néphagyományban elsősorban a farsanghoz kapcsolódik. A magyar nyelvterületen és általában a Kárpát-medencében a felvonulós halottas játékok párhuzamait a hazai németek, a szomszédos szlovákok és osztrákok hagyománya irányában felfedhetjük. A prédikációs temetési paródiákra vonatkozóan is megtaláljuk a párhuzamokat elsősorban a rutén halottvirrasztási szokásokban. Szándékosan beszélünk párhuzamokról és nem kapcsolatokról. A magyar prédikációs temetési paródiákat jellegzetesen és sajátosan belső fejlődésű népi színjátékoknak tekinthetjük. Korántsem arról van azonban szó, hogy a játék magja, alaprétege nem kapcsolódhat a kárpát-medencei népek, sőt, tágabb értelemben az európai népek hagyománykörébe! Az alapmotívumok fejlődésének különböző formáit figyelhetjük meg. A halál, a temetés, a falosz és az obszcenitás, valamint a paradisztikus megjelenítés az antik kultúrákig visszanyomozható. Számos motívum az indoeurópai kultúrában gyökerezik. Ezekre a motívumokra épült a halottas játék, amely autochton fejlődéssel a népi színjáték több szép példáját eredményezte. Tanulságos néhány részlettel, motívummal kapcsolatban olyan adalékokra utalnunk, amelyek közelebbi és távolabbi időkbe vezetnek bennünket és a halottas játékok szövevényes kapcsolataira villantanak fényt.

Amint láttuk, a prédikációs halottas játékok közvetlennek tűnő kapcsolatát a *cigányprédikációk* mutatták. Joggal vetődik fel a kérdés, hogy más műfajokkal, elsősorban az iskolai vagy világi színjátszással nem hozhatók-e kapcsolatba? Ez utóbbinak a kialakulása előtt a halottas játékokra már vannak adatok (Magyar Simplicissimus, Speer). Az iskolai színjátékok között eddig olyan darab nem bukkant fel, amelyben a paródiának, a komédiának a halottas játékaikhoz hasonló megjelenítése lenne. Ez nem is várható, hiszen a népi prédikációs halottas játékban vol-

taképpen az egyházi szertartás kigúnyolása történik obszcenitással, olykor kemény trágársággal. Az iskolai színjátékokban ilyen előzmény nem lehet. *Dömötör Tekla* megállapítására kell itt hivatkozoznunk, aki hangsúlyozza, hogy az iskolákban a színjátszás anyagát ellenőrizték, hiszen az egyház a fennálló rendnek a támogatója volt,¹⁷² s természetesen önmagáról sem engedett kritikát. Kétségtelen azonban, hogy az iskolai színjátékok cselekményeiben itt-ott felbukkan a halál-temetés epizódja, illetőleg a pap és az orvos alakja. A legnagyobb tévedés lenne azonban az egyébként semmilyen más egyezést nem mutató játékokra mint valamilyen előképre, illetőleg forrásalapra hivatkozni. Minden bizonnyal a fordított példáról beszélhetünk — és e tekintetben egyet kell értenünk az újabb kutatással —, hogy ti. az iskolai színjátékok és a világi játékok szerzői a népi színjátszás hagyományából merítettek.¹⁷³ *Kardos Tibor* utal ugyan olyan példákra, mint pl. a gyulafehérvári katedrálisban tartott *bolondünnep* 1519-ben, amely a szertartások színrevitelének, paródiájának a hátterében állhat.¹⁷⁴ A bolondünnep említett előfordulása alapján azonban nem bizonyítható annak oly nagyméretű kisugárzó hatása, amely nyomán a prédikációs halottas játékok népi változatai sarjadtak volna. Viszont teljes mértékben egyetérthetünk azzal, hogy a bolondünnepek a középkori szatíra és paródia kialakulását erőteljesen előmozdították.¹⁷⁵

172. *Dömötör Tekla*: Népies színjátszó hagyományaink és az iskoladráma. Az Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karának Évkönyve az 1952—53. évre (Szerk.: *Kardos Tibor*). Budapest, 1953. 212.

173. L. pl. *Kilián István* különböző tanulmányait. Az általa bemutatott iskoladramákban a koporsóbefektetésre, álorvos szerepére l. több párhuzamot: XVII. század eleji komédia az iszákos papról és a részeges magisterről. A Déri Múzeum Évkönyve, 1974. Debrecen, 1975. 779—803.; Latin nyelvű komédia a XVIII. század elejéről a Borsod megyei levéltárban. A Herman Ottó Múzeum Évkönyve, X. Miskolc, 1971. 383—430.; Latin nyelvű komédia 1720-ból a miskolci levéltárban. A Herman Ottó Múzeum Évkönyve, XI. Miskolc, 1972. 219—251.

174. *Kardos Tibor*: Adatok és szempontok a magyar dráma kezdetéhez, I—II. Filológiai Közlöny, III. 1957. 325.; *Kardos Tibor* számos munkájában ír a színjátékok és a néphagyomány összefüggéseinek kérdéséről. L. pl. a régi magyar színjátszás néhány kérdéséhez. A Magyar Tudományos Akadémia Nyelv- és Irodalomtudományi Osztályának közleményei, VII. 1955. 17—64.; Középkori kultúra, középkori költészet. Budapest, 1941.; Deákműveltség és magyar renaissance. Századok, 1939. L. ebben Cigányrequisiemre vonatkozó adatokat is.

175. *Kardos Tibor*: Középkori kultúra . . . i. m. 131.

A halottas játékok kialakulásában aligha lehetne egyetlen előképet megjelölnünk. Nyilvánvalóan számos motívum kapcsolódott össze. Kialakulásában és kapcsolataiban minden bizonnyal nem kis szerepe lehetett a középkori haláltánc irodalomnak, az egyházellenes megnyilvánulásoknak, bizonyára még olyan eseményeknek is, mint a döghalállal járó járványok. Alaprétegekben, motívumaiban pedig megtaláljuk a népi és a klasszikus kultúrák örökségét egyaránt. Gondoljunk csak pl. a fallosz problémakörére, amely mélyen gyökerezik a föld népeinek ősi kultúrájában. Kultikus hagyományokban nyomon követhető az orvos és a feltámasztási jelenet is.¹⁷⁶ Több kor műveltségének elemei találkoznak a halottas játékokban. Éppúgy — más műfaj területről említve példát —, amint a Kőműves Kelemen balladában az építőáldozat évezredes emléke rejlik újkori környezetben és színtérben, más népek hagyományaival való kapcsolatában is sajátosan magyar megfogalmazásban.

SZEREPLŐK, KELLÉKEK, SZÍNHELY ÉS JÁTSZÁSI ALKALMAK

A halottas játékok két nagy csoportja közül a prédikációs temetési paródiák változataiban vannak meghatározott szereplők. Ezeknek a játékoknak a bemutatás sikerét döntően befolyásoló alakja a *pap*, illetőleg a *kántor*. A játék fontos szereplői a *halott-síratók*, némely változatban a *halottvivők*, *sírások*, *harangozó* és nem utolsósorban a *halottat* alakító személy, aki a fallosz-mutatással „alkotóan” vesz részt a jelenet sikerében. Meg kell még említenünk a számos játékvariánsban felbukkanó *orvos* alakoskodót, akinek a szerepe jóval túlmutat a halottas játékok hagyománykörén.

A halottas jelenet bemutatásának egyik legfontosabb feltétele a megfelelő személyek együttes összehangolt játéka. A te-

176. *Dömötör Tekla*: Népies ... i. m. 208., a 271. l.-on a 67-es jegyzet. További utalásokkal: *Dömötör Tekla*: Népi eredetű-e az európai vallásos színjáték? Ethn., XLIX. 1938. 49.; L. újabban: *Puchner Walter*: Brauchtumserscheinungen im griechischen Jahreslauf. Wien, 1977. 239.

metési paródia látszólag egyszerű mozzanatokból épül fel, s arra gondolhatnánk, hogy a bemutatása nem jelent különösebb nehézséget. Kétségtelenül igaz abban az esetben, ha a játékos nem először alakítja a szerepét. A pap és a kántor szerepén kívül a többinek lényegében nem kell szöveget tanulni, azonban az ún. mellékszereplőknek is pontosan meghatározott cselekvésük van, az egy-két szavas vagy mondatnyi szövegüknek a megadott pillanatban kell elhangzani, mert csak akkor érik el a kívánt sikert. Az összműködés a néma jelenetekben is döntő. Így tehát — bár a halottas játék nem komplikált — a jelenetet csak azok mutathatják be sikerrel, akik előzetesen felkészültek, vagy néhány alkalommal a játékban már részt vettek. Ha a játékot teljesen „új” szereplő együttes játssza, akkor az előzetes készülésre föltétlenül szükség van. Ilyen eset azonban ritkán fordul elő. Egy-két szereplő — rendszerint a pap — már gyakorlott játékos, aki először mint néző passzívan, majd mint mellékszereplő aktívan bekapcsolódott a játékba, s lényegében „belenevelődött” a szerepbe. Természetesen azonban a „színjátszás” igényével „fellépő” játékosok — elsősorban a játék organizátorának a kezdeményezésére — előzetesen próbákat tartottak. Erre alább még visszatérek.

A szereplő személyek a lakodalmi halottas játékban a meghívott vendégek közül valók, következésképpen: a temetési paródia a lakodalomban egy alkalmilag összegyűlt közönség előtt kerül bemutatásra ugyanazon közönségből verbuválódott szereplőkkel. Az így létrejött szereplő együttes tagjai azonban a játékban korábban már részt vettek, nyilvánvalóan nem ebben az összetételben, hanem hasonló alkalmakra más meghívott vendégek közül való játékosokkal. Ahhoz, hogy a jelenetre sor kerüljön, a legfontosabb szereplőnek, a *pap*nak az alkalmi közönség tagjai között jelen kellett lenni. Ha a pap szerepét, a prédikációt a jelenlevők közül senki sem tudta, a játék elmaradt. A halottas játék többi szereplőjének a feladatát bárki elvégezhetette, ha egy-két alkalommal részt vett a játékban vagy látta a jelenetet, a pap szerepe azonban előzetes felkészülést kívánt, a prédikációt, amely többnyire hosszú verses szöveg, meg kellett tanulni, ko-

rábban el kellett sajátítani. Nagyszámú példa tanulsága szerint — s ez a magyarázata, hogy a halottas játékokra a lakodalmakban mindig sor került — a *vőfély* látta el a pap szerepét. Tudunk azonban arról is, hogy a pap szerepét jól ismerő és játszó személyt tudatosan, a játék bemutatásának a céljával hívták meg a lakodalomba. Ezen esetekben a *vőfély* nem szerepelt. Egyébként azonban a példák arra mutatnak, hogy a játék megszervezése a *vőfély* kötelessége volt és a pap szerepét neki kellett alakítani. És itt eljutottunk a *vőfélynek* a lakodalmi dramatikus játékokban való feladatának a kérdéséhez.

Korábbi népi színjátszással kapcsolatos írásaimban utaltam arra, hogy a *vőfély* szerepe rendkívül fontos a lakodalmi játékok megszervezésében és lebonyolításában. Azokban a játékokban is döntő a szerepe, amelyeket az ún. *hivatlanok*, *maskurások* vagy *szűrösök* játszanak. Ezeket ő fogadja, ő jelenti be tréfás szövegű monológgal stb. Gyakran ezen alakoskodók jelenetében a *vőfély* által elmondott ún. *bekérető*, *bemenő vers* vagy *maskura köszöntő* nyújtja a produkciót.¹⁷⁷ A múlt század végén *Thury József* a *vőfélyeket* az énekmondók utódaiként említi, megjegyezve, hogy némely vidéken külön *vőfély* is szerepel, akinek a feladata kizárólag a vendégek mulattatása.¹⁷⁸ A *vőfélyt* hivatalos mulattatóként említik más szerzők is.¹⁷⁹ A középkori mulattatókkal való kapcsolat kérdése külön vizsgálatot kíván, a kontinuitás aligha bizonyítható, az azonban kétségtelen, hogy a *vőfély* egyik fontos feladata a szórakoztatás, a közönség mulatási igényének a kielégítése volt. Ebben a vizsgálati körbe vonható a *kunkapitány* szerepe is. Voltaképpen a lakodalom teljes szertartása népi drámának tekinthető, amelyben elsősorban a *vőfélynek* rendkívül lényeges a feladatköre.¹⁸⁰ A halottas játék a lakodalmi szokáshagyománynak önálló betétje, része, kiemelhető, elhagyható, függetleníthető a szertartástól, de amely a *vőfély* kez-

177. *Ujváry Zoltán*: A népi színjátékok bekérető-beköszöntő formuláiról. Emlékkönyv a türkevei múzeum fennállásának huszadik évfordulójára. Türkeve, 1971. 195 k.

178. *Thury József*: Kis-Kun-Halas néprajza. Ethn., I. 1890. 409.

179. Így pl. *Szentesi Tóth Kálmán*: i. m. 34.

180. L. pl. *Dégh Linda*: A magyar népi színjátékról. Ethn., L. 1939. 78—79.

Szereplők és közönség. Balmazújváros, Hajdú-Bihar m.

deményezésére a lakodalomnak nagyon fontos részévé válhat. A lakodalmi játékkal kapcsolatban utalnunk kell arra, hogy — nagyszámú kéziratos vőfélykönyv tanúsága szerint — a halottas játék a vőfély programjában szerepelt. A vőfélykönyvekben a szertartáshoz fűződő versezetek, köszöntők stb. mellett lejegyzésre került a temetési paródia prédikációja, ami azt bizonyítja, hogy a vőfély erre készült, meg kellett tanulnia a prédikációt, hogy azt is ugyanúgy elmondhassa, mint a tisztehez tartozó egyéb szövegeket.

A dramatikus játékokkal összefüggésben a kutatók általában hangsúlyozzák az organizátorok jelentőségét.¹⁸¹ A több embert mozgó játékoknál a szervező individuumok működése föltétlenül szükséges.¹⁸² Néhol faluszerte ismert kiváló játékszervezők voltak. Említettük pl. a hosszúpályi Vincze Lajost, akit

181. *Ortúty Gyula*: Kérdőív betlehemes játékok gyűjtéséhez. *Ethn.*, LXVII. 1956. 91 kk., *Hont Ferenc*: Az eltűnt magyar színháték. Budapest, 1940. 36 kk.; *Földes László*: A Budajenőre telepített székelyek betlehemezése. *Ethn.*, LXIX. 1958. 209 kk.

182. L. más összefüggésben is: *Ujváry Zoltán*: Az egyén szerepe a népszokásokban. *Ethn.*, LXXXVI. 1965. 501 kk.

mint nagyszerű játékos más településekre is meghívtak a játék bemutatására. Hasonlóan kitűnő organizátor és játékos volt a konyári Tógyi Károly, a sárrétudvari Hegedűs Imre, a szamoszegi Csóka Mózes stb. Ez utóbbival kapcsolatban a szatmári farsangi játékok szervezéséről kell szólnunk. A nem lakodalomban bemutatott halottas játékok szervezése és a szereplők együttese másképpen alakult. Így pl. a szatmári falvakban a fonóbeli dramatikus játékokat előzetesen felkészült szereplők, alakoskodók játszották. A csoportot egy szervezni és játszani jól tudó egyén irányította és tanította be a szerepeket. A szatmári farsangi halottas játékban nemcsak a papnak van fontos szerepe, azaz nem egy személy szereplésére épül a jelenet, hanem külön szerepe van a *kéreztetőnek*, a *kántornak*, a *diktálónak*, a *halott feleségének* és más mellékszereplőnek is. A fonóbeli halottas játék szereplői „kívülről” verbuválódnak, tudatosan szervezkednek arra, hogy játszani mennek a fonóházakba.¹⁸³ Egy alkalommal több fonóban — tehát többször — eljátsszák a jelenetet. Ezzel szemben a lakodalomban és még néhány egyéb alkalommal, pl. az aratás munkaszünetében, dohányfűzéskor stb. a játék csak egyszer kerül bemutatásra és nem „érkező” szereplőkkel, hanem a jelenlevők közül többnyire spontán létrejött játékos csoporttal.

A szereplő személyek kiválasztását, talán helyesebb, ha azt mondjuk, kiválasztódását a lakodalmi halottas játéknál, amint említettük, a prédikációt ismerő egyén jelenléte határozza meg. Ezen esetekben a pap szerepének ismerete révén a legfontosabb játékos személye adott. Így voltaképpen választásról nem beszélhetünk. Ezekben az esetekben azonban a pap egyszerre mind szereplő és organizátor. A mellékszereplőket ui. ő választja ki a jelenlevő vendégek, közönség tagjai közül. Ha ezek között olyanok vannak, akik már játszottak a halottasban, akkor ezek ennek alapján voltaképpen „kiválasztódnak”, alkalmassá válnak a játékban való részvételre. Ezek mellé a pap beszervezhet még olyan személyeket, akik a tréfára, a játékra alkalmasak. Ő organízálja a játékot, adja ki a feladatot, intézkedik a kellékekre stb.

183. Ferenczi Imre—Ujváry Zoltán: Farsangi . . . i. m. 100 kk.

Nézők a fonóban. Panyola, Szatmár m.

vonatkozóan. A szereplők „összeállása” a halottas játékok bemutatásánál hasonlóképpen történt a különböző munkaalkalmakon és egyéb olyan társas együttlét alkalmával, amikor a játékokra lényegében spontán került sor. A fonóbeli halottas játék szereplői ezektől eltérően „álltak össze”. Amint említettük, a játékosok a bemutatásra egy organizátor irányításával szerveződtek. A játékot irányító organizátor kiválasztja a szereplőket, „meghívja” a játékban való részvételre, megadja a feladatokat, próbákat tartanak és a jelenet ezek után kerül bemutatásra. Ezekben a példákban már a játékok tudatos szervezését, irányítását és a szereplés, a színjátszás határozottabb jegyeit figyelhetjük meg.

A felvonulós halottas játékok csoportja az előzőektől eltérően alakult ki. Ezen csoportok tagjait sokkal inkább résztvevőknek, mint szereplőknek nevezhetjük. Többnyire heterogén együttesek vonulnak végig a falun a farsangvégi periódusban. Amint az anyagközlésekből kitűnt, a temetési paródia leegyszerűsödött, a prédikáció elmaradt, a játék a farsangnak mint időperiódusnak a szimbolikus eltemetésévé, elbúcsúztatásává vált. Szereplő sze-

mély bárki lehet, sem különösebb adottság, sem felkészülés a halottas játék felvonulásához nem szükséges. Azok a kivételek, amelyekben a parodisztikus prédikációs búcsúztatás előfordul, valójában összetett játékok, tekintve, hogy a felvonulást követően vagy előzően a prédikációs jelenetre zárt környezetben, illetőleg ún. *álló* helyzetben kerül sor. Az ilyen játékok szervezése és a személyek kiválasztása a fentiekhez hasonlóan történik.

A halottas játékokban résztvevők életkoráról, neméről és társadalmi hovatartozásáról a következők állapíthatók meg. A prédikációs halottas játékok (*A típuscsoport*) szereplői felnőttek és férfiak (legények, házas emberek). Ritka kivételképpen előfordul, hogy *suhanc*, *suttyólegény* is résztvesz a játékban mint a halott gyermeke, siratója. Ez azonban olyannyira kivétel, hogy a játékok összességét illetően csak felnőtt szereplőket jelölhetünk meg. A felvonulós játékok (*B típuscsoport*) menetében azonban az előző típuscsoporttól eltérően a résztvevők zömmel nagyobb gyermekek, suhanc legények. A kivételre ezen esetekben is vannak példák, de ez az általános jellemzést döntően nem érinti. Ha a szereplők rétegbeli hovatartozását vizsgáljuk, kitűnik, hogy e tekintetben differenciálódás nincs. A játékban társadalmi különbségtől függetlenül résztvettek szegények, jómódúak, pásztorok, iparosok stb. egyaránt.

A szereplők kapcsán meg kell említenünk a közönséget is. Az *A típuscsoport*beli játékok közönsége a lakodalomban a nász-nép, munkaalkalmakkor a munkacsoport tagjai, s külön is megemlítjük — bár ugyancsak munkaalkalmi résztvevők — a fonóház közösségét. A lakodalmi prédikációs halottas játék közönségével kapcsolatban rendkívül fontos hangsúlyoznunk, hogy a felnőtteken kívül a játéknak a lakodalomban jelenlevő gyermekek (8—12 é.) is nézői, figyelői. Saját kutatásaim során megfigyelhettem, hogy éjfélkor, sőt, még hajnalban is a tizenéves gyermekek együtt vannak a felnőttekkel, élénk részesei a lakodalom minden mozzanatának. Ezt azért szükséges hangsúlyoznunk, mert a parodisztikus halottas játéknak is passzív résztvevői, abból nincsenek kirekesztve, noha — amint azt láttuk — a halottas játék olykor meglepően trágár, obszcén szövegében és

A sírásó. Panyola, Szatmár m.

egy cselekvési mozzanatában is. A gyermekek halottas játékokon való jelenlétének kérdésére visszatérünk. Olyan, elsősorban pszichikai tényezők működnek ebben közre, amelyek a játék funkciójával állnak összefüggésben.

A szervezők és kiváló játékos egyénekkal és közönséggel kapcsolatban összefoglalóan megállapíthatjuk, hogy a prédikációs halottas játékokban rendkívül fontos szerepe volt az individuumnak, az egyéni kezdeményezésnek, ugyanakkor a nézőknek, a közönségnek a játékkal szembeni magatartása éppoly döntő volt, mivel a játék folyamán a jelenlevők lényegében a cselekmény részeseivé váltak, s akiknek a pszichikai hozzáállásától nagymértékben függött a bemutatás, a dramatikus játék, a közös és az egyéni produkció sikere.

A halottas játékok alakoskodóinak az öltözetét és a kellékeket az anyagbemutató részben az egyes változatok bemutatása kapcsán ismertettük. Az öltözetben, a maszkírozásban és a kellékekben a legkülönbözőbb variációkat figyelhettük meg, a cél azon-

ban azonos: az öltözettel, a maszkirozással és a kellékekkel a valóságos temetés karikírozása. Az attributumok tekintetében a jelképes érzékeltetéstől a naturalisztikus megoldásig számos forma ismeretes. Mindenekelőtt szükséges hangsúlyoznunk: arcmaszkirozás a parodisztikus halottas játékokban nem fordul elő. (Egy alább említendő példa a mellékalakok esetében lényegében egyedi kivételnek tekinthető.) A *pap* öltözetében a következő jellemző jegyeket figyelhetjük meg: *palást*, *süveg*, *szemüveg*, a kellékek között a *biblia* vagy *imakönyv*, *kereszt*, *szentelő*. A *palástot* női szoknyával, lepedővel, ágytakaróval, pokróccal vagy egyéb lepfélével „alakították”. Olykor földig érő hosszú kabát szolgált papi palástként. A *süveg* papírból készült, vagy egy levágott karimájú kalap, zabostarisznya vagy kendőféle helyettesítette a tényleges papi süveget. A *biblia* az alföldi prédikációs halottas játékokban általában egy *vetett marhagané* vagy egy *tepsi* volt. Ezek mellett előfordult még valamilyen lapos edényféle, *gyékény kenyértartó* és gyakran egy *ócska könyv*, *kalendárium*, olykor egy *újság* vagy egy *üres papírlap*. A *keresztet* két fából vagy kukoricacsutkából készítették. Kereszt a református falvakban ritkán fordult elő. A pap „élethű” megjelenítéséhez a palást mellett rendkívül fontosnak bizonyult a *szemüveg*. A kántor is hasonlóképpen szemüveget viselt. A szemüveg az értelmiségi ember jellemzőjeként más játékokban is gyakran előfordul.

A mellékalakok az előzőhöz hasonlóan „szerep szerinti” öltözetben jelentek meg. Többnyire azonban az öltözet éppen csak érzékeltette, hogy a viselője milyen szerepben van. A halott női hozzátartozóit alakító játékosok női ruhafélét, szoknyát húztak magukra, fejükre kendőt kötöttek, női mellet imitáltak, olykor csak egy lepedőt borítottak magukra, amellyel női alakot jeleltek meg. A szatmári halottas játékokban a halottvivő és a sírásó némileg maszkirozta magát. Korommal bajuszt festettek, kenderből szakállt ragasztottak. Alakításuk szükséges kellékeit, ásót, lapátot, kötelet stb. a kezükben tartották. Szöveges megnyilvánulásuk nem volt, azonban az öltözetükkel és a kellékekkel a játékbéli feladatuk, a „szerepük” kifejezésre jutott.

A kellékekkel kapcsolatban megemlítjük még a különböző fallosz imitációkat. Ezekkel külön fejezetben foglalkozunk.

A prédikációs halottas játékok szereplőinek öltözetéről és a kellékekről elmondhatjuk, hogy azok rendkívül ötletesek, a megjelenítéshez kifejezőek: nem az „élethűség”, a valóság utánzása, hanem jellemző jegyekkel a szerep és a szituáció parodisztikus ábrázolására való törekvés nyilvánult meg.

A halottas játékok színhelye az *A* és *B* típuscsoportban lényegesen eltér. A felvonulós halottas játékokra (*B* típuscsoport) az utcán, a falu tágabb terén vagy a falu végén kerül sor. Némely változatban a felvonulás a kocsmában, táncházban — zárt helyen, „álló helyzetben” — prédikációs temetési búcsúztatással ér véget. Ezeket a változatokat az *A* típuscsoportba soroltuk. A színhely szempontjából voltaképpen ez utóbbi típuscsoportbeli játékokra fordítjuk a figyelmünket, tekintve, hogy a színjátszás fontosabb elemei ezekben a játékokban jelentkeznek.

A prédikációs halottas játékok színhelyéről és játszási alkalmáról együtt szólunk, mivel voltaképpen ez utóbbi a játék alkalma lényegében a színhelyet determinálja. A színhely a prédikációs halottas játék bemutatásának alkalmától függően lehet: 1. lakodalomban a szobában, 2. munkaalkalmakkor a pajtában, csűrben, hodályban vagy olykor nyílt téren és 3. farsangkor a fonóban és a kocsmában vagy a táncházban.

A színhely voltaképpen „színpad” is; meghatározza és rögzíti a játék bemutatásának terét. A zárt helyen bemutatott jelenetre a helyiség közepén kerül sor. A nézők a játékosoknak szabadon engedett helyet körbefogják és a szereplők a közönség által kialakított kör közepén játszanak. Hasonlóképpen helyezkednek el a szereplők és a nézők a prédikációs halottas játékok szabadban (pl. aratáskor) való bemutatásakor is.

A színhely és a játszási alkalom összefüggésében mindenképp előtt a prédikációs halottas játékok legjelentősebb helyét, a lakodalmat említjük. A lakodalom a prédikációs halottas játék jellegzetes, tipikus alkalma a Nagy Magyar Alföldön. Ezen a területen általában a népi színjátszás fő alkalma a lakodalom. Kutatásaink, megfigyeléseink alapján állíthatjuk, hogy a lakodalom-

ban a népi játékoknak sokkal több, nagyobb számú variánsai fordulnak elő, mint az eddigi feljegyzések más területeken pl. a farsanggal kapcsolatban felmutattak. A lakodalom kiváló alkalmat nyújtott a szereplők és a közösség együttműködésére. A lakodalomnak mindig jelentős számú résztvevője volt. Ez a csoport kor és nem szerint a legkülönbözőbb egyedekből tevődött össze. Lényegesen különbözött pl. a fonó közösségtől, ahol azonos korosztálybeli leányok és legények voltak jelen. A lakodalom közössége összetételét illetően megközelítette a „hivatalos” színjátszók közönségét, ahol minden megkötöttség nélkül ugyancsak a legkülönbözőbb korosztályú és nemű személyek lehettek jelen. Ezen lényegesen nem változtat az, hogy a lakodalom résztvevői meghívás nyomán kerültek egy közösségbe.

A lakodalmat *Dinekov P.* bolgár etnográfus tágabb összefüggésben is a népi színjátszás egyik jelentős alkalmának tartja. Mindazokat a cselekményeket, amelyek a kézfogótól a lakodalmat befejező utolsó mozzanatig tartanak, úgy tekinti, mint egymás mellé illesztett színi jeleneteket, amelyek szoros kapcsolatban állanak, összefüggenek, egymásból következnek, s a szokás meghatározott rendjéből, vagy másképpen, jelenetsorozatából egy sem maradhat el; az aktust csak akkor tekintik befejezettnek, ha az utolsó mozzanat is a hagyomány által meghatározott elv szerint következik és annak megfelelően zárul.¹⁸⁴ A társadalmi élet szokásait kutatók előtt nem szükséges *Dinekov P.* megállapításának helyességét igazolni. A lakodalom felépítése, egész szertartása valóban a színjátszás egyfajta sajtószerű megnyilvánulási formáját képviseli. Természetesen, a lakodalom egyes mozzanatait, jeleneteit cél szerint más funkciókat töltenek be, mint általában a dramatikus játékok, amelyek zömükben ma már a mulatást, a szórakozást szolgálják. Nem kétséges, hogy a lakodalomban kötött, hagyományos jelenetek váltják egymást, annak megfelelően, ahogyan a szertartás rendje megkívánja és ezek a jelenetek mintegy előbbre viszik a cselekményt. Ameny-

184. *Dinekov P.*: Bulgarski folklor. Sofia, 1959. 224 kk.; A szláv lakodalmi játékokhoz általában I. *Moszyński Kazimierz*: ... i. m. 984. kk.; *Komorovský Ján*: Tradičná svadba Slovanov. Bratislava, 1976. 264 kk.

nyire azonban különös hangsúlyt kap a szertartás rendje ezekben a jelenetekben, éppenúgy jelentősége van a megjelenítés formájának, dramatikus mozzanatainak. A dramatikus mozzanatok, elemek a lakodalomban kitűnően megfigyelhetők. A népi dramatikus szokások kutatójának a naiv színjátszás elemzésére igen jó lehetőséget nyújtanak. A dramatikus elemek vizsgálatát újabban a kutatás nemcsak a lakodalom, a farsang vagy más alkalmak összefüggésében végzi, hanem figyelmét kiterjeszti a néphagyomány más területeire is. Így pl. általában a folklórral, a népdalokkal, mesékkal, hősénekekkel stb. kapcsolatban. Idevonatközoan fontos eredményekről számoltak be a kutatók 1963-ban a jugoszláviai Cetinben tartott folklór kongresszuson.¹⁸⁵

A lakodalom dramatikus szokásrendjében tehát a különböző színjátékok jól beilleszthetők voltak¹⁸⁶ és a dramatikus mozzanatok együttesen a hagyományozódásnak kitűnő alapot biztosítottak. A prédikációs parodisztikus halottas játék az alföldi lakodalom szokásrendjéhez funkcionális szálakkal kapcsolódott, s valójában így érthető, hogy a lakodalom jellegétől teljesen eltérő — voltaképpen formailag ellenkező végletű — jelenet lényegében a szertartás részévé váljon. A tágabb és szorosabb összefüggésekre a funkcionális kérdésekkel kapcsolatban térünk ki.

A munkaalkalmakon bemutatott prédikációs halottas játék minden bizonnyal a lakodalmi dramatikus szokáshagyományból vált ki és lett az alkalmi játékok egyik változata. A farsangi hagyománykör dramatikus színjátékhagyományában azonban a prédikációs temetési paródiának olyan kapcsolataira mutathatunk rá, amelyek összefüggésben állnak mind a téli, télközépi,

185. Vö. Rad X-og kongresa saveza Jugoslavije na Cetinu 1963. Cetin, 1964. 295 kk.

186. Itt említjük meg, hogy iskoladráma bemutatására a lakodalomban is sor került. Így pl. a *Poétacenzura* néven is ismert darabot 1796. dec. 6-án Turkeviben Földvári József debreceni lelkész lakodalmán a debreceni poétaclassis növendékei, a *Három botsai pusztabéli juhászoknak együtt való beszélgetések* című játékot pedig Kecskeméten 1804. április 11-én Hajós Krisztina lakodalmán mutatták be. *Bernáth Lajos*: Protestáns iskoladrámák. Budapest, 1903. 263, 361. A *Poétacenzura* kutatástörténetéhez l. *Bán Imre—Julow Viktor*: Debreceni diákirodalom a felvilágosodás korában. Budapest, 1964. 235 kk. A nem paraszti lakodalmakban bemutatott játékok, színdarabok közvetlen hatása a paraszti lakodalmak hasonló játékaire föltétlenül megnyilvánult. Az idetartozó problémák a népi színjátszás kutatásában további kérdések megoldását vetik fel.

mind pedig a lakodalmi szokáshagyománnyal. Minderről a funkcionális kérdések kapcsán még szólunk.

HALOTTAS TÁNC, HALÁLTÁNC

A halottas játékokkal összefüggésben a szakirodalomban szó esik az ún. halottas táncról, haláltáncról is. A két fogalom gyakran keveredik, noha voltaképpen két különböző jellegű táncról van szó. Egy korábbi tanulmányomban utaltam arra, hogy a XVII. századi feljegyzések szerint a temetést parodizáló játékot valóságos temetés alkalmával táncsal, zenével mutatták be egy magát halottnak tettető legény körül részint a tényleges halott házában, részint a temetőkertben. 1683-ban az *Ungarischer oder Dacianischer Simplicissimus* a szokást a következőképpen írja le: „Más alkalommal egy magyar városban is láttam egy temetés alkalmából különös táncot. Egy ember lefeküdt a szoba közepére, kezét-lábát elnyújtva, arcát zsebkendővel betakarva, teljesen mozdulatlanul. Erre megrendelték a muzsikusnál, fújja csak a dudán a halottas táncot. Mihelyt rákezdték, körüljárta néhány férfi és nő énekelve, félig pedig siránkozva a fekvő fickót, összetették a kezét a mellén, összekötötték a lábát, hol a hasára, hol a hátára fordították s mindenféle játékot űztek vele. Végül lassan lassan felállították és táncoltak vele. Nagyon utálatos látvány volt, mert a legény meg sem rezsent, hanem megmeredten állt úgy, ahogy a többiek a tagjait igazították. Ezt a ronda játékot láttam lakodalmakon is és farsangkor. Hanem azt is hitelesen hallottam, hogy Isten egyszer egy ilyen színjátszót megbüntetett, mert az, akinek a halott szerepét kellett adni, valósággal meghalt s nem kelt fel többé.”¹⁸⁷

A leírásból kitűnik, hogy a temetést utánzó játék a XVII. században lényegében a maihoz hasonló formában már ismeretes volt. Rendkívül fontos a játék bemutatási alkalmát illetően a lakodalom és a farsang. Napjaink szokáshagyományában a játéknak ez a két fő alkalmá. Feltehető, hogy a temetési paródia szín-

187. Magyar Simplicissimus. Budapest, 1956. 248.

tere évszázadokon át a lakodalom és a farsang volt. A valóságos temetés alkalmával ma már teljesen ismeretlen a játék, s így természetesen a tánc is egy magát halottnak tettető legény körül. A halottas táncsal összefüggésben azonban szükséges még néhány példára hivatkoznunk.

A halottas tánc történetének, eredetének stb. kérdéseit számos kutató érintette. Legutóbb *Morvay Péter* foglalta össze a vonatkozó adatokat.¹⁸⁸ Az ő tanulmánya is jól példázza, hogy a valóságos temetés és a temetési játék táncát a kutatók szoros kapcsolatba hozzák egymással. Ezt figyelhetjük meg a kérdés első részletesebb vizsgálójának, *Réthei Prikkel Mariánnak* a munkájában.¹⁸⁹ A halottas táncot és a temetési paródia táncát hasonlóképpen együtt említi — nyilvánvalóan a fenti ősforrás alapján — már *Ipolyi Arnold*,¹⁹⁰ majd *Káldy Gyula*¹⁹¹ is. Ehhez kapcsolódott azután később a haláltánc kérdésköre. Amint majd látjuk, a haláltánc az idevonatkozó szokások harmadik csoportjába tartozik. Szükséges, hogy ezeket világosan elválasszuk egymástól.

1. Az első csoportba sorolható halottas tánc valóságos temetéshez kapcsolódik, s nagymúltú szokáshagyomány körébe tartozik. *Réthei Prikkel Mariánon* és *Morvay Péteren* kívül *Tagányi Károly*¹⁹² és *Róheim Géza*¹⁹³ foglalkozott behatóbban a szokással. Recens anyag közlésével számos munkában találkozunk. A tánc voltaképpen része annak a sajtósági temetési szokásnak, amelyben a halott lakodalmát tartják, illetőleg, amelyben a halotti tort ülik meg. *Jankó János* gyűjtése szerint a Balaton-meléleti lakosság temetkezési gyakorlatában nagy jelentősége volt a tornak, ha legény vagy hajadon halt meg. Ilyen esetben nagy tort ültek, mert úgy vélték, hogy azzal az elhunyt legény vagy

188. *Morvay Péter*: A templomkertben, temetőben és halotti toron táncolás, s a halottas-játék népszokásához. Ethn., LXII. 1951. 73—81.

189. *Réthei Prikkel Marián*: A magyarság táncai. Budapest, 1924. 93—100.; *Uő.*: Magyar halottas táncok. Ethn., XVII. 1906. 167—172. Hozzászólásként l. *Gárdonyi Géza*: A halottas táncz. Ethn., XVII. 1906. 251—253.

190. *Ipolyi Arnold*: Magyar Mythologia. Pest, 1854. 561.

191. *Káldy Gyula*: A régiebb és újabb magyar táncokról. Budapest, 1896.

192. *Tagányi Károly*: A hazai élő jogszokások gyűjtéséről. Budapest, 1919. 30—31., 50—51.

193. *Róheim Géza*: Magyar néphit és népszokások. Budapest, 1925. 179—196.

leány lakodalmát tartják.¹⁹⁴ A szokásról részletesebb recens anyagot *Kálmány Lajos* nyújtott. Pécskán, Szőregen, Tápén a múlt század második felében általános volt a halottas tánc. Pécskán a legény, illetőleg a hajadon temetésekor megtartották a lakodalmát is. A halottat zenezővel kísérték a temetőbe és a sírnál, valamint a halottas házban táncoltak. *Kálmány Lajos* szegvári példára utal, amely szerint ott 1912-ben még a halott lakodalma szokásban volt.¹⁹⁵ Más Csongrád megyei példa szerint is „ha legény, vagy leány hal el, pajtásai megjelennek nemcsak a temetésen, hanem a toron is, a hol ilyenkor tánczólnak és dalolnak, nem azért, hogy mulassanak, hanem azért, hogy ellakják a holtat a lakodalmát.”¹⁹⁶ Szabolcs megyéből is van adat arra, hogy a legény temetésekor a halotti toron zenéltek és táncoltak.¹⁹⁷ Szatmári példák is mutatják e szokás gyakorlatát. Ha ifjú halt meg, népes tort tartottak. „Meglakták” a lakodalmat a temetés napján.¹⁹⁸ A zenezővel való temetésre a század elején Gömörből is vannak adatok.¹⁹⁹

A párhuzamokra bőszéggel hozhatnánk további példákat.²⁰⁰ Úgy véljük azonban, hogy a témánkkal kapcsolatos kutatási kérdésekhez az említett adatok elegendők. A halott lakodalma nem tartozik vizsgálatunkhoz. Ami számunkra a halottas játékkal összefüggésben lényeges: a halottas tánc nem valami sajátos, egyedileg jellemezhető tánc, és voltaképpen nem is egy tánc, hanem tánc, táncok, amelyeket a temetés alkalmával rendszerint az ifjak halotti torán jártak. A döntő kérdés tehát itt az, hogy a halott temetése alkalmával táncoltak. A Magyar Simplicissimus nyomán sajátos táncról olvasunk. Ez azonban a temetési paródiához kapcsolódott, noha nem tűnik ki a leírásból,

194. *Jankó János*: A Balaton-melléki lakosság néprajza. Budapest, 1902. 403.

195. *Kálmány Lajos*: Koszorúk az Alföld vadvirágaiból, I. Arad, 1877. 225–226.; *Uő.*: Halottas táncz. Ethn., XXIII. 1912. 292–293.

196. *Zsilinszky Mihály*: Csongrád vármegye története, III. Budapest, 1900. 498.

197. *Kálnay László*: Szabolcs vármegye népe. In: Szabolcs vármegye. Magyarország vármegyéi és városai (Szerk.: *Borovszky Samu*). Budapest, 1900. 172., 177.

198. *Luby Margit*: A parasztiélet rendje. Budapest, 1935. 192.

199. *Ujváry Zoltán*: Varia folkloristica. Debrecen, 1975. 156.; *Orosházi példa*: *Beck Zoltán*: Népszokások Békés megyében. Békéscsaba, 1974. 58.

200. *Szendrey Ákos*: A halott lakodalma. Ethn., LII. 1941. 44–53.

hogy milyen volt ez a tánc. Tanulságos lesz itt még ebből a munkából idéznünk a 300 özvegyasszony táncát: „... egyszer a gazdammal egy földesúri temetésre mentünk. Ezen végül még táncoltak is, de csak egészen gyászos, sírvavigadó táncot, amihez egy pár sirató asszony énekelt és sírdogált. Egy darab idő múlva oda jött egy úr és tót muzsikusánál megrendelte a tri sto vdovi tanec-et — vagyis a háromszáz özvegyasszony táncát. No ilyen furcsát még nem hallottam. Énekeltek és sírtak is hozzá tánc közben. Különös látni és hallani való volt. Valósággal pogány szokásnak tűnt fel előttem. Este a vacsoránál megkérdeztem a zenésztől, vagy akarom mondani a magyar muzsikustól (aki minden fogáshoz, vagy tálhoz más más nótát, vagy szonátát tudott játszani, így a savanyúkáposztához, a savanyúkáposzta-, a libához, a libaszonátát, a sült-höz a pecsenye- és minden más ételhez a megfelelő más nótát), honnan a háromszáz özvegyasszony tánc elnevezés? Mire ő, mint aki úri bajtársával a dudással együtt hírneves és közkedvelt udvari muzsikus volt, a következő felvilágosítást adta. Egy ízben a Nagybánya nevű, aranyban is gazdag erdélyi határváros közelében fekvő bányában számos tárna összeomlott s több száz embert ütött agyon a föld alatt, akik után háromszáz özvegy maradt. Erre a bánya tulajdonosa, egy erdélyi fejedelem, aki épp akkor ott helyben időzött, összehívatta a megözvegyült asszonyokat, összes megmaradt bányabeli szolgálóival egyetemben lakomára, s be is rúgatta őket, de elhallgatta, hogy férjük meghalt. Végül mind a háromszázan egyidejűleg táncra kerekedtek. Erre megmutatta a mulatókat főúri vendégeinek ezekkel a szavakkal: »Urak, ez ritka tánc! Bizonyosan életetekben sem láttatok, hogy egyszerre háromszáz özvegyasszony ilyen jókedvű legyen és táncoljon, mint ahogy itt láthatjátok.« Lett erre nagy sírás, rívás, amint megértették, hogy férjük az összeomlott bányában elpusztult.»²⁰¹

A háromszáz özvegyasszony esete mondai alapra épül, s az erről elnevezett táncról nem állapítható meg, hogy valamilyen sajtóságos halottas tánc lett volna. A monda szerint is, a tánc

201. Magyar Simplicissimus: i. m. 247.; A mondai háttérhez: *Tagányi Károly*: i. m. 50—51.

után tűnt ki, hogy *halottas táncot* jártak az asszonyok. A háromszáz özvegyasszony tánca a későbbiekben sem jelenthetett egyebet, mint a halotti toron való táncot. Az adatok nyomán megállapítható, hogy a halottas tánc magyarázóit a halott lakodalmán, a temetőben, a sírnál és a halotti toron járt táncot a nem valóságos temetés, illetőleg a halottas játék táncával hozták kapcsolatba és azzal együtt magyarázták. E pontnál eljutottunk a halottas táncok második csoportjához.

2. A temetési paródiához kapcsolódó táncról éppoly keveset tudunk, mint a temetőkerti, a halottas házbeli táncról. A *Simpli-cissimus* nyomán sem állapítható meg a tánc jellege. Feltehetően olyan táncról van szó, amelyet más alkalommal is jártak. A *Simplicissimus* leírásából egy különös táncról olvashatunk ugyan, de ez egyszerűen vonatkozhat arra, hogy különös körülmények között járták a táncot, hiszen a „ravatal” mellett és a magát halottnak tettető személlyel táncoltak.

A temetési paródia számos változatához kapcsolódik tánc, amint arról a történeti anyag és a recens hagyomány tanúskodik. A lakodalmi halottas játékok természetesen párosulnak a táncsal. Közvetlenül a „szertartás” után maguk a szereplők is táncra perdülnek és így ebben az összefüggésben valóban halottas táncról beszélhetünk, anélkül azonban, hogy a tánc egyedi jellegű lenne. A temetési játék tánca többnyire csárdás, de lehet bármelyik „divatos” tánc. Amint azonban a függelékben közölt nagyszámú példából kitűnik, a lakodalmi halottas játék bemutatása alatt voltaképpen nem táncoltak. *Varga Gyula*, aki a bihari Kismarján figyelte meg a játékot, leírja, hogy a játék csak részben tekinthető táncos szokásnak. A sirató játékosok a halottat átugrálják, körbejárják, kezüket hátra teszik, illetőleg a halottra, a földre támaszkodnak. A körbejárás ritmikus tagolásából arra lehet következtetni, hogy énekekre járták körbe-körbe a halottat.²⁰² A tánc jellegével kapcsolatban lényegében ezt figyelhetjük meg a farsang alkalmával, a farsangi paródiáknál is.

A hertelendyfalvai székelyeknél a farsangi halottas játék be-

202. *Varga Gyula*: Játékos-dramatikus táncok Biharban. Tánc tudományi tanulmányok (Szerk.: *Morvay Péter*). Budapest, 1958. 114.

mutatása, voltaképpen siratása után, tehát nem a játék alatt, az ún. *vornyik-táncot* járták, majd hamvazószerdán a hajnali órákban a létrára fektetett halottat végigvitték a falun. A farsangi bálon részt vevő táncosok párosával követték és egész úton a *vornyik-tánc* énekeit dalolták folyton ismételve, amíg a falu végén a halottat a *lajtorjáról* leborították. Ezt követően a „halott emlékére” volt még egy ének és egy tánc.²⁰³ Ipolydamásdon a halottat a táncházba vitték, ahol a pap mészbe mártott meszelővel meghintette a koporsót és a koporsó körül eljárták a farsangi utolsó táncot.²⁰⁴ Csíkmenasági szokás szerint a farsangi bálon tánc közben a magát halottnak tettető legényt karjánál és lábánál megfogták, hassal felfelé felemelték és így táncoltak vele.²⁰⁵ Ez a „halottal” való táncolás meglepően emlékeztet a *Simplicissimus* által lejegyzett halottas táncra.

Múlt századi lejegyzések szerint a halottas játék, illetőleg a többnyire farsangtemetésnek említett játék az erdélyi területeken általános volt. A „halottat” az ifjúság siratással, jajgatással kísérte, a muzsikusok szomorú nótákat játszottak.²⁰⁶ Hasonlóan a múlt századi lejegyzések a magyar nép általános szokásaként említik a farsangvégi paródiát, amelyben egy férfit jelképező szalmabábot, mint halottat a kocsmában „kiterítenek”, felette énekelnek, isznak, majd reggelig táncolnak.²⁰⁷ Példák vannak rá, hogy a halott eltemetése után a falu végén tüzet gyújtottak és a „máglyát” körül táncolták.²⁰⁸

A temetési játékkal összefüggésbe hozható tánchoz tanulságos megemlítenünk még egy példát. *Wlislöcki Henrik* írja a múlt század végén, hogy Erdély némely vidékén disznótor alkalmával

203. *Ujváry Zoltán*: *Varia*... i. m. 63–64.; *A vornyik tánc*hoz vö.: *Kiss Lajos*: *A bukovinai székelyek táncélete. Táncudományi tanulmányok* (Szerk.: *Morvay Péter*). Budapest, 1958. 77.

204. *Manga János*: *Tájékoztató színjátékszerű népszokások gyűjtéséhez*. Budapest, 1953. 23.

205. *Vámszer Géza*: *Adatok a csíki farsangi szokásokhoz*. *Ethn.*, LXX. 398–399.

206. *Tivay*: *Farsang a csíki székelyeknél*. *Hazánk s a külföld*. V. 1867. 170.

207. *Á. J.*: *Népszokások*. *Honderű*, V. 1847. 93; *Réső Ensel Sándor*: *Magyarországi népszokások*. Pest, 1867. 131.; *Wlislöcki Henrik*: *Húshagyó*. *Pesti Hírlap*, XVI. 1894. 37. sz. február 6.

208. *Remellay Gusztáv*: *Kalászat a magyar hitregéből*. *Divatcsarnok*. Pest, 1859. 566.

a legfiatalabb férj hasra feküdt és a háziasszony az alfelére rá-
tette a disznófejet. A vendégek pedig körültáncolták.²⁰⁹ A leírás-
ból nem tűnik ki, hogy milyen táncot jártak. *Róheim Géza* erre
az adatra utalva kétségét fejezi ki a tekintetben, hogy a táncnak
köze lenne a halottas tánchoz.²¹⁰ Kétségének valóban volt alap-
ja, mert amint már az általunk említett példákban is látható
volt, a temetési játékokhoz kapcsolódó önálló táncról egyetlen
megfigyelő sem ír, saját kutatásunk nyomán sem tudunk a re-
cens hagyományból idevonatkozó adatot említeni.²¹¹

A halottas játékhöz kapcsolódó táncról összegezőként megál-
lapíthatjuk, hogy az nem önálló tánc, nem valamilyen sajátos
halottas tánc, hanem olyan tánc (vagy táncok), amelyet más al-
kalommal is táncoltak. Esetenként előfordult, hogy a temetési
játék játszásakor egy *bizonyos* táncot jártak, mint a fent emlí-
tett *vornyik-táncot*. A recens hagyományban előfordult a közel-
múltban is, hogy a *Simplicissimus* által leírt halottas játéknak
megfelelően táncoltak a halottal, de a tánc nem önálló halottas
tánc. Feltehetően a *Simplicissimus* által megfigyelt játék tánca
sem volt önálló tánc. Halottas táncnak a Magyar *Simplicissi-
mus* azért nevezte, mert a táncot „halottal” járták.

3. Teljesen más kérdéskörbe tartozik a *haláltánc*. Erről szá-
mos tanulmány és könyv jelent meg.²¹² Különösen fontosak szá-
munkra a magyar vonatkozások és az európai összefüggések te-

209. *Wlisslocki Henrik*: Aus dem Volksleben der Magyaren. München, 1893. 30.

210. *Róheim Géza*: Magyar néphit és népszokások. Budapest, 1925. 185.

211. A Dunántúlról és a Kunságból említett példa nyomán, amely szerint egy
magát halottnak tettető paraszt körül gyertyával a kézben lassú léptekben táncol-
tak, *Lajta László* a szakrális tánc emlékét véli felfedezni. Ez azonban önmagában
még egy önálló, sajátos halottas tánc létezését nem igazolja. *Lajta* véleményére
szóbeli közlés nyomán *Eckhardt Sándor* hivatkozik. *Bornemisza Péter*: Ürdögi kí-
sértetek. Budapest, 1955. 282. jegyzet.

212. L. pl. *Rosenfeld Helmut*: Der mittelalterliche Totentanz. Münster—Köln,
1954.; *Cosacchi Helmut*: Makabertanz. Der Totentanz in Kunst, Poesie und Brauch-
tum des Mittelalters. Meisenheim am Glan, 1965.; *Clark J. M.*: The Dance of Death
in the Middle Ages and the Renaissance. Glasgow, 1950.; *Prokosch-Kurath Ger-
trude*: Death Dance. In: Standard Dictionary of Folklore Mythology and Legend,
I. New York, 1949. 300.; *Elek Oszkár*: A halál motívuma és a haláltánc. Athenaeum,
XVI. 97.; XVII. 1908.; Számos utalás, hivatkozás: *Ernyey József—Karsai (Kurzweil)
Géza*: Német népi színjátékok, II. k. 1. r. Budapest, 1938. 437 k.; L. összefoglalóan:
Kurcz Agnes: Haláltánc. In: Világirodalmi lexikon, IV. 154—159.

kintetében is *Kozáry István* munkái.²¹³ Hangsúlyozzuk, hogy a haláltánc irodalomtörténeti és művészettörténeti problémája jelen vizsgálatunkhoz szorosan nem tartozik. A népi halál-alakoskodás azonban tágabb összefüggésben e hagyománykörbe kapcsolható be. A folklorisztikai kutatások során a tévedéseket az okozta, hogy a haláltáncot a halottas táncsal, a természeti népek halotti táncával azonosították. A haláltánc mint irodalmi műfaj a XIV. századtól kezdődően ismeretes, s a képzőművészetben is nagyszámú alkotás őrzi emlékét. Hatásának kisugárzása mind az irodalomban, mind a művészetben jelen korunkban is megfigyelhető.

A halálmotívummal kapcsolatban utaltunk arra, hogy a halál népszokásbeli megjelenítése minden valószínűség szerint abban a középkori hagyományban gyökerezhet, amelyből a haláltáncok irodalma is kifejlődött. A halál itt is, ott is eljön az emberért bármilyen nemű, korú és rangú legyen, s figyelmezteti az élőket az elmúlásra, a végzetre. Az irodalmi alkotásokban a halál utolsó táncra hívja a még élőket, akiknek vele kell menni. Ezt az utolsó táncot jeleníti meg számos képzőművészeti alkotás. A haláltánc jelenet színjátékszerűen is bemutatásra került. A költemények hosszasan, moralizálva, gyakran filozofikus fejtegetéssel bővelkedve ismertetik a végső összecsapást. A népi játékban mindez leegyszerűsödve fejeződik ki. A halál „csak” megjelenik. A halál-alakoskodó megjelenésére a közönség tagjai éppenúgy megrémülnek, mint az irodalmi alkotások szereplői. A félelem a „*Jön a halál*” kiáltásban, vagy a rettenés a halál szavától: „*Elgyöttem má érted*”, éppenúgy ott rejlik, mint a különböző Everyman-dialógusokban, legendákban, költeményekben stb. A népi játékok szereplője kaszával, sarlóval vagy a koponya imitációval igyekszik a halál „alakját”, „személyét” hitelessé tenni. Ugyanezt láthatjuk a képi ábrázolásokon is. A csontváz megjelenítés helyett a népi játék halál-figurája fehér lepedőbe burkolózik. Egyáltalán nem nehéz felismernünk az

213. *Kozáry István*: A középkori haláltánc keletkezéstörténete. Egyetemes Philológiai Közlöny, L. 1926. 90—101. 202—210.; *Uő.*: A haláltáncok története. Budapest, 1931—1944.

Az ember föld s pára,
 Ruhája csak lárva ;
 Melyet ha fölemelsz,
 Szörnyen meg félemlesz,
 A mint itten látod
 Barátnéd s barátod.

Múlt századi aprónyomtatvány egyik oldala. A lap alsó része a két alak derekáig van behajtvva. A felhajtott résszel együtt a kép előkelő hölgyet és urat ábrázol...

Az ember föld s pára,
Ruhája csak lárva ;
Melyet ha fölemelsz,
Szörnyen meg félemlesz,
A mint itten látod
Barátnéd s barátod.

Valóban sommi az ember
s mégis mily biztosnak hi-
szí magát Zsolt. 38., 6. v.

A derékon aluli öltözet rajzát mutató lap lehajtása után elötáruló kép a végzetre, a halálra emlékeztet

irodalom és a művészet haláltánc műfajában a népi halál-alakoskodások előképét, ha nem is a forrását. Nyilvánvaló, hogy a „halálprobléma” nemcsak az irodalmat, művészetet ismerőkre, hanem — különösen a nagy járványok idején — a széles néprétegekre is kiterjedt. Ennek az emléket népi játékaink napjainkig megőrizték, s nyoma maradt a népköltészetben is.

A magyar népi játékokban a halál alakoskodó néma megjelenését tartjuk általánosnak. Ismeretes azonban néhány színjáték-szerű változat is. *Dömötör Tekla* göcseji példát említ, amely szerint a lakodalomban, amikor a jókedv a tetőpontján áll, egy angyal a halál közeledtét jelenti. A halál párbeszédet folytat a királlyal, aki egy féleves életért minden vagyonáról lemondana. Erre azonban a halál nem ad lehetőséget.²¹⁴ A haláltánc műfaji körébe sorolhatjuk a *dúsgazdagolás* néven ismert játékot, amelynek előadására erdélyi területekről vannak példák.²¹⁵ *Kretzenbacher Leopold* a Délkelet-Alpok területének néphagyományából ehhez hasonló színjátékról, illetőleg a halál figurális megjelenítésének párbeszédese változatáról ír.²¹⁶ A példák alapján feltehető, hogy elsősorban egyházi, valamint irodalmi — ponyvai — eredetű színjátékok, dialógusok hatására a haláltáncok „magasabb kultúrában” ismert műfaja némely területen a népi kultúrában is meggyökeresedett és sajátos előadási formában hagyományozódott.

214. *Dömötör Tekla*: A népi színjátszás Európában. Színházi Tanulmányok, 16. sz. Budapest, 1966. 54 kk.; Halálgondolat a passiójátékokban: *Dömötör Tekla*: A passiójáték . . . i. m. 62 kk.

215. *Kardos Tibor*:—*Dömötör Tekla*: Régi Magyar Drámai Emlékek. Budapest, 1960. II. 89—90.

216. *Kretzenbacher Leopold*: Totentänze in der Südostalpinen Volkskultur. Rad kongresa folklorista Jugoslavije u Varaždinu 1957. Zagreb, 1959. 299—309.

A temetést parodizáló játékoknak az általános etnológiai vizsgálatok szempontjából legfontosabb kérdésköre a fallosz megjelenítésével, a szexualitás mozzanataival, az obszcén szövegekkel és azok funkciójával áll összefüggésben. A temetési játékok nagyszámú variánsában a nemiségre utaló mozzanatokat, a fallosz imitálását és tényleges mutatását, koituszt emlegető beszédet és különböző obszcén kifejezést, fordulatot figyelhetünk meg. Mindezek a szokást először figyelő, a hagyományt nem ismerő emberben a trágárság, az erkölcstelenség jelzőjét válthatják ki. Mielőtt a problémakör funkcionális értelmezését, pszichológiai hátterét, etnológiai összefüggéseit érintenénk, szükséges, hogy a magyar néphagyományból a vonatkozó anyagot megismerjük. Lássuk elsőként a fallosz megjelenítésének, bemutatásának példáit a halottas játékokban.

Az imitált falloszra lényegesen több az adat, mint a játékos peniszének tényleges mutatására. Ez utóbbi rendszerint csak a tréfákozás „durvább” formáiban figyelhető meg. Ezekre a példákra az utánzott falloszra vonatkozó adatok után térünk vissza.

A fallosz-mutatást többször megfigyeltem a halottas játékok bemutatásakor lakodalom, farsang és különböző társas összejövetelek alkalmával. A halottas játékoknak ebben a csoportjában a súlypont, a „mondanivaló” a falloszra, a szexuális jellegű megnyilvánulásokra helyeződik.

A fallosz imitáció rendszerint kukoricacső vagy sárgarépa. Ezeken kívül előfordult még tehéntőgy, botdarab, olykor a játékos a középső vagy a mutatóujját használta erre a célra.

A hajdúsági Balmazújvárosban a falloszt-mutató halottas játékot a közelmúltban megfigyeltem és arról fényképfelvételeket készítettem. A halottat alakító legény, aki mielőtt a közönség elé vitték, a „ravatalra” feküdt, kezébe egy kukoricacsövet vett (a fallosz imitáció, mint említettem, lehetett sárgarépa, bot és kukoricacsutka is) és kézben tartva az ágyékához helyezte, majd lepedővel letakarták. A prédikáció alatt a halott meg-megemelte, mozgatta a fallosz imitációt. A fallosz a lepedővel együtt

emelkedett, mozgott. Az imitáció nem volt látható s a nézők tulajdonképpen teljesen az lehetett az érzése, hogy a halott penisze mozog. A falloszra a siratók ráborultak és jajgatva mondták: „*Csak ezt sajnálom, csak ezt sajnálom!*” A halott feleségét alakító szereplő a játék alatt a falloszt többször marokra fogta, miáltal a figyelem erőteljesen a falloszra irányult.

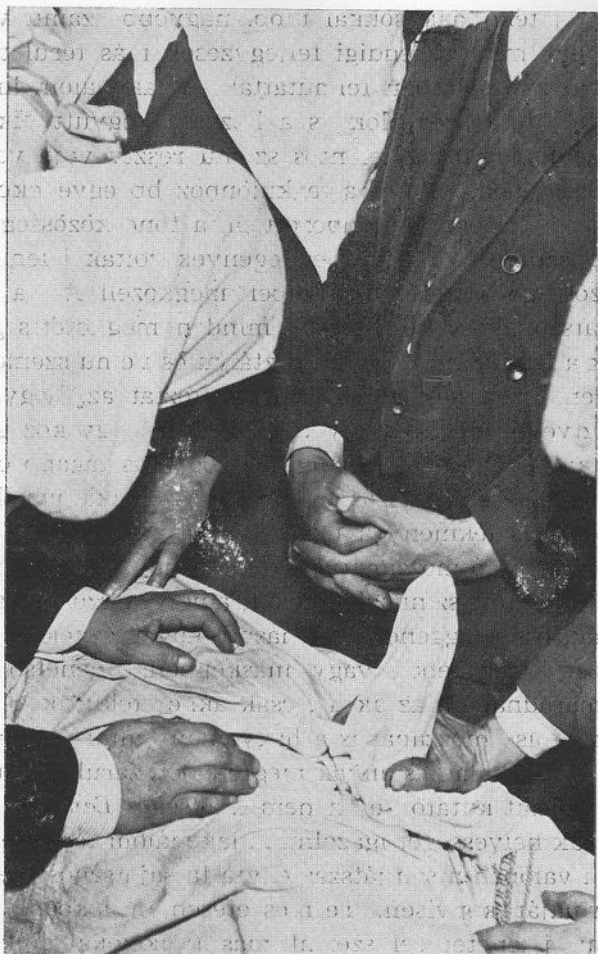
Előfordult, hogy a fallosz imitációt láthatóvá tették. Ilyenkor a fallosz sárgarépa volt. A halottat takaró lepedőn nyílást vág-
tak, s azon a játékos a sárgarépát kidugta, mereven tartotta, olykor kissé megmozgatta. A sárgarépa az emberi penisznek formában, színben a szemléletes helyettesítője s sokakban — főleg, akik a halottól kissé távolabb álltak — a valóságos penisz látványát keltette. Etnológiai vonatkozásban is rendkívül figyelemre méltó, hogy a sárgarépa-falloszt a halottat körülvevő siratók a prédikáció alatt „kiették” a halott kezéből. Némely változatban csak a halott felesége vette meg a falloszt. A halott felesége az *ides gyökérnek* nevezett sárgarépa-falloszra rá-ráborult, kezével megmarkolta és bele-beleharapott. A prédikáció végéig elfogyasztotta.

A falloszt számos helyen kukoricacsutkával imitálták (Bihar-keresztes, Nagykereki, Váncsod, Derecske, Esztár stb.) vagy a halottat alakító legény egy darab fát szorított a lába közé.

A fallosz „élethű” utánzását a tehéntőgy csecseivel érték el. Így pl. Földesen a halottat alakító legény az ágyékánál vágott nyíláson kidugott egy *tehencsecset*. A szertartás alatt, mintha a saját penisze lenne, mozgatta. A takaróból kiálló tehencsecs teljesen úgy hatott, mintha emberi nemi szerv, mintha a halott penisze lett volna.

Ahol a játékban a fallosz imitálása előfordult, a fő figyelem arra irányult. A „halott” a falloszt mozgatta, „felállította” és a halott hozzátartozóit alakító szereplők, többnyire a felesége a falloszt fogdosta, simogatta, sőt, gyakran előfordult, hogy a jelenlevő idősebb asszonyok is meg-megérintették a falloszt vagy ráütöttek.

Nemcsak a lakodalmi temetési paródiákban, hanem a farsangi halottas játékokban is előfordult a fallosz-mutatás. Megfigyel-

A halottat alakító játékos fallosz imitációja. Balmazújváros, Hajdú-Bihar m.

hettük ezt a szatmári farsangi hagyománykörben. A halottas farsangoló egyes változataiban sárgarépat vagy kukoricácsövet mozgatott a játékos a nadrág zsebében, vagy a nadrágja szliccének nyílásán kidugta. Fülöp-Bánházán a disznótóri maskarapár (állapotos asszony és férje) férfi alakoskodója a nadrágja nyílásához egy veresrépat erősített. Ehelyett a pöszöröt piros ten-

gericsővel is imitálták. Hasonlóképpen a farsangi szalmabáb nadrágjának a nyílásához sárgarépát vagy kukoricacsövet erősítettek. A bábu fallosza a nézőben éppoly hatást váltott ki, mint az élő szereplő (azaz a halottat alakító játékos) fallosz mutatása.

Különböző összejövetel, közösségi együttlét (fonó, dohányfűzés, disznótor stb.) alkalmával is előfordult a fallosz-mutatás. A bihari Konyáron gyakori „tréfa” volt a fallosz-mutatás még a két világháború közötti időben is. Gyermekek, fiatal leányok előtt erre a jelenetre ritkán került sor. Szükséges kellék volt egy tehéntőgy, illetőleg annak egy csecse. A régebbi időben, amikor tehénvágás sűrűbben volt, a tőgyhöz a legények könnyen hozzájutottak. A bemutatásra vállalkozó legény a tehéncsecset az ágyékához erősítette. Surcot kötött maga elé. Amikor a bemutatásra került a sor, külön nem hívták fel arra a jelenlevők figyelmét, csak a beavatottak tudták, hogy a penisz csak imitáció. A legény a szobában körbejárt, a surcát időnként fel-felemelte, mintha törölné az orrát, a száját. Ilyenkor a penisz-imitáció látható volt. Azalatt a pár pillanat alatt teljesen úgy tűnt, mintha a legény peniszét látnák. A játékos komoly maradt, mintha semmiről nem tudna, s így sokan valóban arra gondoltak, hogy a legény a peniszét véletlenül „kint felejtette”. A látványra a nőkben szörnyülködés, a megdöbbenés és a kacagás váltotta egymást. A lakodalmi „tréfák” között Derecskén is előfordult, hogy a *hívatlanok*, a *maskurások* közül valaki tehéncsecset erősített a nadrágja nyílásához és úgy ment be a lakodalomba.

A fallosz tehéncsecssel való utánzását a „legélethűbbnek”, a „legvalósabbnak” tartották mind a játékosok, mind a nézők. A fallosz imitálásnak erre a formájára számos helyről van adat. A földesi, konyári és derecskei (Hajdú-Bihar m.) példák után megemlítjük még, hogy a szatmári falvak fonóiban is „mutattak” így falloszt a legények.

A fallosz „élethű” utánzásának a módja volt még az, amikor a játékos az ujját dugta ki a nadrágja nyílásán. Panyolai, szamosszegi adatközlőim elmondták, hogy a nadrágzsebet kivágva, egyik kezüket az ágyékukhoz helyezték, a középső ujjukat be-

Farsangi szalmabáb fallosszal. Panyola, Szatmár m.

hajlították, amelynek belső ízére előzőleg tintaceruzával egy vonást húztak, s az így „megrajzolt” ujját helyezték a nyíláshoz. A látvány teljesen olyan volt, mintha a legény peniszének a vége, a „makk” lett volna látható.

Fallosz imitációnak gyakran a hosszú hegyes verespaprikát is alkalmazták. Fonóban, dohányfűzéskor a legények, olykor a disznótorban a maskurások a nadrág nyílásába erősítették a verespaprikát, amellyel az erekciós peniszt igen hatásosan utánoz-

ták. Van adat arra, hogy női játékos férfinak öltözött maskurában jelent meg a nézők előtt a nadrágból kiálló verespaprika fallosszal (így pl. Jánoshidán a disznótorban).²¹⁷ Rendkívül figyelemre méltó a mohácsi lakodalmi termőággal kapcsolatos példa. A termőág csúcsába, ahol a három szál rozmaring állt, egy *Paprika Jancsit* vagy kis kéményseprő figurát erősítettek, amelynek a lába között piros paprika lógott.²¹⁸ A fallosz a termőágon egészen nyilvánvalóan mutatja a termékenységi funkciót.

A fallosz-mutatás sajátos formája volt ismeretes a páskaházai (Gömör m.) lakodalomban. Az ún. *csődör*-jelenetben egy játékos a lovat, a *csődört* alakította. A lába közé egy felfújt *disznóhólyagot* erősítettek. A ló gazdája, a csődörös bevezette a csődört a lakodalomba és bejelentette, hogy fedeztetésre érkezett. A csődör az asszonyok és a lányok felé ugrált, mintha „fedezni” akar, a „fallosz” a lába között himbálózott. A bátrabb nők hajtúvel bele-beleszúrtak a csődör „tökébe”, a hólyagba.²¹⁹

Hasonló módon alakították Nádudvaron (Hajdú-Bihar m.) a medve nemi szervét. A medvés játékra leginkább lakodalomban, disznótorban, a szüreti felvonulás menetében, a mezőgazdasági munkák kényszerpihenőiben került sor. Az aratási medvés játékban mindig láthatóvá tették a medve falloszát. A medvét alakító legény lába közé egy *kostökcacsokót* erősítettek. A medve a gazdája dobolásának megfelelően ugrált, táncolt, s nemi szervét feltűnően mutogatta.²²⁰

Szólnunk kell még a nem imitált fallosz, hanem az emberi nemi szerv tényleges mutatásáról. Nádudvaron az aratási halottas játék halottat alakító szereplője a takaró alatt a nadrágját kinyitotta, gatyáját letolta úgy, hogy nemi szerve jól látható legyen. Amikor a leányok felemelték a takarót, hogy megnézzék a halottat, a legény nemi szervét látták.²²¹ A karcagi lakodalmakban előfordult, hogy ravasz és egyúttal merész, de többnyire már

217. Barna Gábor szíves közlése.

218. *Berze Nagy János*: Barányai . . . i. m. 133.

219. Saját gy., 1973.

220. *Ujváry Zoltán*: *Varia* . . . i. m. 99.

221. L. részletesebben az anyagbemutató részben.

nem fiatal férfi a peniszét a násznépnek bemutatta. Tánca vitt egy magához illő asszonyt. Kilépett vele a szoba közepére. Előzőleg megoldotta a gatyája madzagját. A tánc közben hangos kurjantásokkal magára hívta a figyelmet, s egy alkalmas pillanatban engedte, hogy a gatyája leessen róla. Alsó teste teljesen *pucéran* maradt.²²² Véletlennnek tűnt, de mindenki tudta, hogy tudatosan történt a penisz-mutatás. Hasonlóan tudatos volt ez a domaházi farsangtemetés alkalmával is. A halál beálltát megállapító orvos elővette a halottat alakító legény *hímtagját* s megmutatta a jelenlevőknek, hogy „nincsen abban már élet”.²²³

A fallosz utánzásának olykor egyedi formáival is találkozunk. A nádudvari lakodalomban a koszorúslegények a főtt tyúk nyakát egy tányérba tették, s az egyik végéhez két főtt tojást helyeztek, vagy pedig a tyúk lábszárcsontjához a kakas heréjét tették, majd egy másik tányérral leborították és a koszorúslányoknak küldték.²²⁴ A kakas heréje a csonttal, a tojás a tyúknnyakkal egészen egyértelműen a falloszt jelentette. Ide sorolhatjuk mindazokat a példákat is, amelyek szerint a lakodalmi vacsorán a kakas heréjét a menyasszony eszi meg.²²⁵ Az etnológiai irodalomban bőséges idevonatkozó párhuzam ismeretes.

Az utóbbi egy-két évtizedben új szokásként figyelhetjük meg több alföldi és gömöri lakodalomban: a menyasszony a násznép előtt megeszik egy főtt virslit. Vecsésen a lakodalomban az *operálási* jelenetben a beteg nemi szervét, a falloszt az orvos kioperálja, azaz a beteget alakító játékos ágyékából egy fallosz nagyságú kolbászt emel ki és átadja a menyasszonynak, aki abba beleharap, ill. eszik belőle.²²⁶ A virsli és a kolbász egészen nyilvánvalóan a fallosz jele. Aligha gondol bárki másra a lakodalom miliójében, a nászéjszakát megelőző periódusban.

Megemlítjük végül még az ún. érzékelhető falloszra vonatkozó példákat is. Az alföldi lakodalmak maskurásai kukoricacsövet,

222. Fazekas M. gy.

223. Lajos Árpád: A domaházi ivó... i. m. 287.

224. Saját gy., 1968.

225. Ujváry Zoltán: Az átadás... i. m. 32.

226. Vajda Mária gyűjtése. A szokásról a vecsési németek révén tágabb kapcsolatot is feltételezhető.

erősítettek a nadrágjukban az ágyékukhoz, a combjukhoz. Amikor a menyasszonnyal táncoltak, nyomkodták annak a lába köze, a combjához, hogy érezze, mintha erekciós férfi nemi szerv lenne.²²⁷ Tiszaörsön (Szolnok m.) a felfújtt *tökcacs*kót a lakodalomban a tréfára hajlamos emberek a nadrágjukba az ágyékukhoz tették és a nők combjához nyomkodták.

A falloszra utalnak némely játékban egyes kifejezések, szövegrészletek. Így pl. az egyik szatmári halál-jelenetben a következő kérdés hangzik el: „*Halál, hol van a te fullánkod?*” Erre a válasz: „*A lábam közt*”, — ami nyilvánvaló, hogy a nemi szerve-re vonatkozik.²²⁸ A fentebb bemutatott ajaki játékban a *pap* énekére: „*Ettem paszulyt ecetesesen!*”, a kántor így válaszol: „*Áll a csákány egyenesen!*”, — amiben a *csákány* egyértelműen a falloszt jelenti. Hasonlóképpen a falloszra mutat a nádudvari lakodalomban a *fúrú-árus* jelenetben a fúró eladásával kapcsolatos párbeszéd. A *kemény fúró* nyilvánvalóan a fallosz. Ezt igazolja a játékot lezáró kijelentés, amely szerint: „*A vőlegényé is jó kemény!*” A vásározási jelenetben olyan *gumipuskát* emlegetnek, amely „*Ötöt is lű egy nyomásra*”. Az ötöt lövő gumipuska a vőlegényé, s ez már sejteti, hogy milyen „fegyverről” van szó. A „jó kemény” fallosz jelentése lakodalmi nótában (Szentlászló, Szlavónia):²²⁹

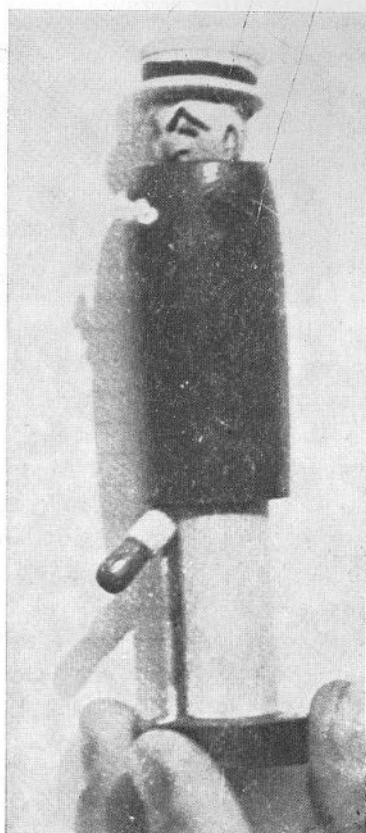
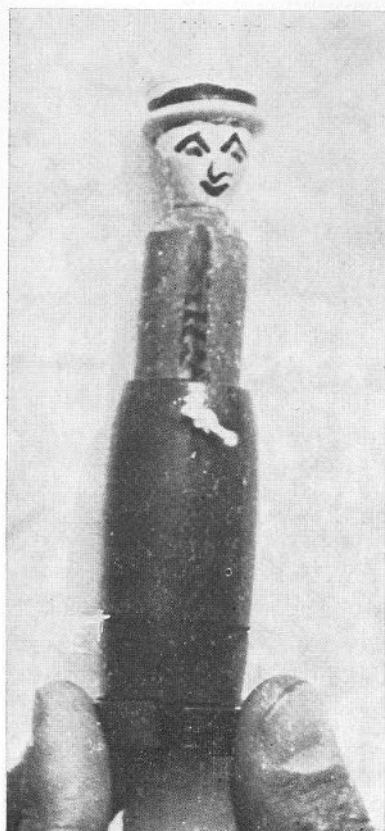
Hallod-e, te vőlegény!
Van-e nálad jó kemény?
Ha nincs nálad jó kemény,
Nem is vagy te vőlegény!

A fallosszal összefüggésben szólunk a koitusszal kapcsolatos kérdésekről. A temetést parodizáló játékokban a párzási mozza-

227. Adatközlőim a következő falvakban említették: Téglás, Hajdúhadház, Újfehértó, Konyár, Derecske, Kaba, Sárrétudvari.

228. *Ferenczi Imre—Ujváry Zoltán: Farsangi ... i. m. 89—90.*

229. *Ujváry Zoltán: Varia i. m. 105—106.; A puska fallosz szimbólumához vö. Róheim Géza: A kazár nagyfejedelem és a turul-monda. Ethn., XXVIII. 1917. 59. 9. j.; A nótaszöveg saját gy. Vö.: Kórógyról: *Penavin Olga: Szlavóniai (kórógyi) szótár, II. Ujvidék, 1975. 147.**

Játékfigura fallosszal. A talp húzogatóásával a fallosz eltűnik, illetőleg láthatóvá válik. A jászteleki (Szolnok m.) búcsún 1970-ben „ponyva alatt” árulták

natok nem figyelhetők meg annak ellenére, hogy a fallosz lényeges szerepet kap. A játékok szövegében azonban számos utalás van a párzásra, a koituszra: „Addig iparkodjatok, míg kemény a farkatok ... kegyes szüzek ... amely legénynek szüksége van rátok ... annak faroljatok, ... az a lány érzi csak boldognak magát, kinek lábaközit éjjel tapogatják.” „Este mindjárt lefeküdtek ... nem tudták, hogy melyikőjüknek kell betenni.” „Sokat adtad csecsed a markomba ... Nem fogott ki rajtad

sem délben sem este, hogyha szépen kértem, fordultál gerincre.” Némelyik játék-változat szövege egészében a pázásról, a koituszról szól. Konkrétan és egészen egyértelműen a nemi aktus kerül előtérbe, formái megnyilvánulása (a pázás utánzása) azonban nincs. Más játékokban viszont gyakran találkozunk a pázás utánzásának mozzanataival. Ilyen pl. Nádudvaron a *kutyázásnak* vagy *kutyálkodásnak* nevezett játék, amely lényegében az állatutánzásban megjelenített koitusz aktus bemutatása. A jelenetre a *tengerihántás* alkalmával a szabadban, az udvaron került sor. Két legény *négykézlábra* ereszkedve ment be az udvarra, a harmadik, a *kutyák gazdája*, bottal követte. A kutyát alakító legények kifordított bőr mellényt öltöttek magukra, rossz nadrágot vettek fel, kezüket röngyal begöngyölték, vagy rossz kesztyűt húztak rá, vagy pedig cipőfelébe, gumicsizmába dugták, hogy amikor négykézláb jártak, fel ne sértse valami a kezüket. Az alakoskodó legények ugatást, vonítást utánozva „futottak” a tengericsomónál dolgozók felé. A kutyák gazdája csendesítette az állatait. Azok szagolgatták egymást, „hátsó lábukat”, mint a kutyák felemelték, s úgy tettek, mintha szekérekét, fát, oszlopot vagy a ház oldalát levizelnék. Ezt követően, kissé távolabb a fosztóktól, a párosodási jelenet következett. A két legény — négykézlábon — egymásnak farral helyezkedett. A „hasuk” alatt, a lábuk közt kezükben egy kis kötéllel egymást fogták. A kutyák párosodását utánozták. A kutyák gazdája „restelkedett”, mondta a jelenlevőknek, igen sajnálja, hogy a kutyáira itt jött rá a dolog, de ő majd mindjárt elintézi őket. Odament hozzájuk és a botjával ütögette a kutyákat, hogy szétváljanak. A két kutya húzta egymást előre-hátra, morogtak, ugattak. A jelenet a nézők nevetése, a lányok kuncogása közepette úgy ért véget, hogy a *kankutya* vonítva vált el a *szukától*, s húzta maga után a kötéllel imitált falloszt.²³⁰

A pázasi mozdulatokat megfigyelhettük a szatmári állat-alakoskodó játékokban is. A *kokasgolya* és a *jérecgolya* a jelenetükben *petélést*, párosodást mutatnak be. Hasonló mozzanatokat lá-

103. K. 194. 195. : 3. részben mondom. A. 194. 195. 1. részben mondom. 103.

230. Ujváry Zoltán: *Varia* . . . i. m. 108.

tunk a kecskés, a medvés és a lovas játékok egyes változataiban. Idetartozik a zalai Lovászból ismert lakodalmi játék is, amelyben az egyik játékos famozsarat tesz keresztbe a lába közé. Előre dülve arra ráhajol, a mozsár nyílása a játékos farával azonos magasságban hátrafelé néz. A játékos olyan pózban van, mint ha a mozsarat meglovagolná. A másik játékos a mozsár ütőjét a *Túlsó sor, túlsó sor, túlsó soron esik az eső* kezdetű nótára ütemesen bele-belelőki a mozsárba.²³¹ Egyáltalán nem nehéz ebben észrevennünk a koitusz mozdulatait, a nemi aktusra való nyilvánvaló célzást.

A fenti példák egyértelműen bizonyítják, hogy a fallosz szimbólumoknak, a szexuális vonatkozású megnyilvánulásoknak jelentős hagyománya volt a magyar nyelvterületen. Természetesen joggal vetődhet fel a kérdés kutatókban és nem szakemberekben egyaránt, hogy a fallosznak, illetőleg a párzási aktus említett formáinak a magyar dramatikus játékokban volt-e, lehetett-e olyan funkciója, mint amilyent az ókori magas műveltségű, valamint a természeti népek fallosz és termékenység kultusza hordozott? Nem csupán a bohózat egy-egy drasztikus megnyilvánulásával állunk-e szemben? Mielőtt válaszolnánk, szükséges, hogy a bőséges idevonatkozó idegen hagyományanyagból párhuzamokat említsünk.

A magyarsággal szomszédos népek közül az eddigi kutatások szerint elsősorban a román, ukrán, szerb, szlovén, horvát szokásokban fordul elő a fallosz megjelenítése és a nemi aktus játékban való utánzása. További közvetett kapcsolatnak is tekinthető bőséges példa a bolgár és a görög hagyományból való.

A románok úgynevezett *hóka* játékában a *bátyónak* (öregember) nevezett alakoskodó fallosz imitációt hordott, amellyel félreérthetetlenül célzott a nemi aktusra.²³² A *turca* szokás egyes

231. *Kondákor Anna*: A lovászi kertek alatt. Kézirat. Hasonló jellegű szexuális szimbolizmusnak tekinthető az a szerelmi varázslás, amely szerint „a leány, ha azt akarja, hogy szeretője hozzá menjen, egy már elhasznált kocsikerékbe egy rudat tesz, s annál fogva forgatja a ház mögött háromszor lefelé. Nincs az a hatalom, mely visszatartsa a legényt, bárhol van is az”. Magyar Nyelvőr, IV. 230. L. *Csefkó Gyula*: Szállóigék, szólásmondások. Budapest, 1930. 152.

232. *Vulcanescu Romulus*: i. m. 140.

változataiban szereplő öreg (*moş*) a kezében falloszt tartott és a játék menetében a szereplők szexuális aktust mímeltek.²³³ A *kalusérok* játékában a *néma* szereplő a közönségnek fallosz imitációt mutogatott.²³⁴ A halottvirrasztói játékokban az öregembert és az öregasszonyt alakító játékosok a nemi aktust utánozták.²³⁵

Az ukrán dramatikus játékokkal kapcsolatban *Szimonyenko F. I.* hangsúlyozza, hogy azok egy része élénken emlékeztet azokra a régi szokásokra, amelyek a nemi érettséget elérő fiatalság felvilágosításával kapcsolatosak, s így szexuális, erotikus jellegűek.²³⁶ Az ukrán, orosz dramatikus játék erotikus mozzanataira *Propp Vladimir Jakovlevics* is felhívja a figyelmet.²³⁷

A példák nyomán úgy látjuk, hogy a fallosz és a nemi aktus megjelenítése a népszokásokban különösen jelentős volt a balkáni-szláv népek hagyományában. *Kuret Niko* balkáni jellegzetességnek tekinti a fából készült pirosra festett falloszt.²³⁸ *Filipović Milenko S.* a fallizmust jellemzőnek mondja Szerbia keleti részén, a Déli Morava folyamvidékén, Kosovo és Metohija területén, Macedóniában és Bulgáriában.²³⁹ A szerb szokások *djed* vagy *starac* alakoskodója a *babával* szexuális aktust imitál.²⁴⁰ Sinj vidékén a lakodalmat utánzó játékban az egyik szereplő falloszt tart a kezében és amikor a vőlegény kijelenti, hogy megadta a menyasszonynak, ami annak kell, a fallosz imitációt felemelve mondja neki, hogy *azt* adta neki, vagyis egyértelműen a koituszra utal.²⁴¹ Ugyancsak Sinj vidékén (Obrovac falu) a farsangi maszkás alakoskodók között az *apónak* öltözött alak az *anyó* ala-

233. *Pop Mihai—Eretescu Constantin*: Die Masken in rumänischen Brauchtum. Schweizerisches Archiv für Volkskunde, LXIII. 1967. 166.

234. *Vulcănescu Romulus*: i. m. 169. 218.

235. *Pop Mihai—Eretescu Constantin*: i. m. 168.

236. *Szimonyenko I. F.*: i. m. Nr. 1.

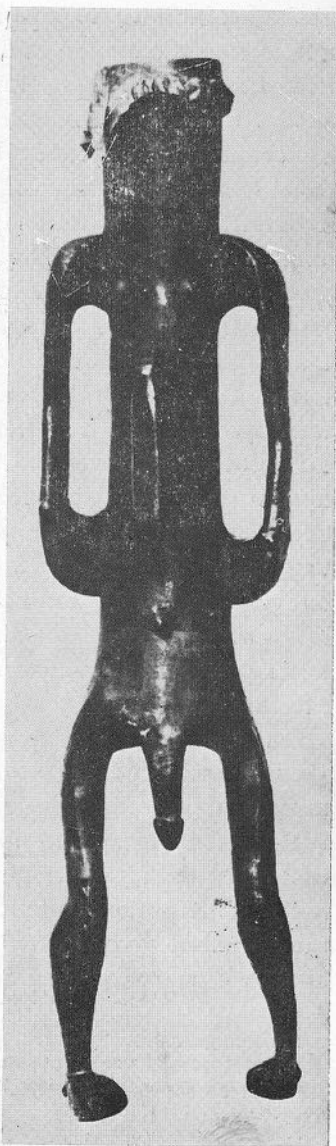
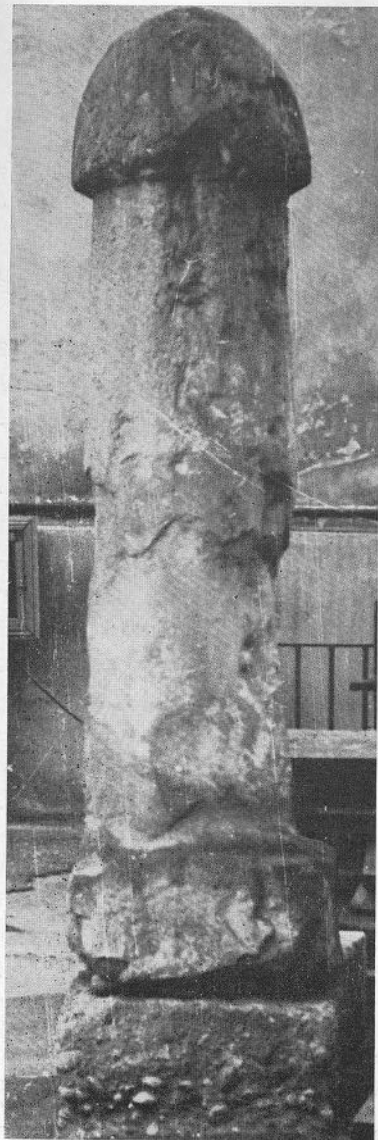
237. *Propp V. J.*: i. m. 11 kk.

238. *Kuret Niko*: Problemes de typologie du masque populaire en Europe. Extrait de l'Annuaire XV, 1961—1962. Paru, 1967.

239. *Filipović Milenko S.*: Volksglauben auf dem Balkan. Südost-Forschungen, XIX. 1960. 245.

240. *Zečević Slobodan*: Tragovi kulta „Velike majke“ u Srpskoj narodnoj drami. Rad X-og kongresa saveza folklorista Jugoslavije na Cetnicu 1963. godine. Cetnice, 1964. 307 kk.

241. *Bonifačić Rožin Nikola*: Narodna drama ... i. m. 538.

*Fallosz-szobor. Grúzia, Tbiliszi, Szépművészeti Múzeum
Fából faragott férfi alak fallosszal. Új-Guinea, Fly folyó alsó vidéke*

koskodót ledönti és „meghágja”; úgy tesznek, mintha fedeznének.²⁴² Hasonlóképpen cselekszik a házról házra járó alakoskodók között a bolgár *kuker*, aki az *öregasszonyt* alakító társával nemi aktust mímel.²⁴³ A bolgár farsang egyik legfontosabb alakja a *kuker*, akinek a szerepével számos munka foglalkozik.²⁴⁴ A *kuker* fából készült, teljesen vagy csak a tetején vörösre festett, vidékenként változó hosszúságú falloszt tart a kezében.²⁴⁵ A játék, amelynek a *kuker* központi szereplője, fontos mozzanatai a termékenységi mágiával kapcsolatosak, s ebben a fallikus elemek játszanak lényeges szerepet.²⁴⁶

A fallosz funkciója különösen világosan és egyértelműen mutatkozik meg a görög szokásokban. A Trácia területén ismeretes farsangi játékban a *Kalogheros*nak nevezett játékos fallosz alakú botot visz a kezében. A játék egészében és részleteiben is lényegét és funkcióját illetően termékenység-varázslat.²⁴⁷ A termékenységi ritusok középpontjában áll a vörösre festett fából vagy agyagból készült fallosz a májuszfával kapcsolatos szokáshagyományban is. Funkciója a verbális idiomatizmusban nyer kifejezést. Az ún. *bábák napjának* legfontosabb rítusa a fallosz készítése. A fallosz „élethű” megjelenítését figyelhetjük meg, s ezt tanulságos lesz részletesebben bemutatnunk. Egy hagymaszárat disznóbélbe dugnak. A belet megredőzik, a fallosz makkját és a két herét megformálják, ez utóbbihoz szórt tesznek, hogy minél jobban megfeleljen az imitáció a valóságos penisznek. A szokásban résztvevő nők az elkészült falloszt egyenként megcsokolják és a penisz makkjáról lehúzzák és visszatolják rá a bőrt. A Dél-Macedóniában élő görög és bolgár közösségekben marhabélből vagy agyagból készítik a falloszt, egy szőrös bőrdarabból vaginát formálnak, a kettőt egymásba helyezik. Ezeket

242. *Bonifačić Rožin Nikola*: i. m. 537.

243. *Moszyński Kazimierz*: i. m. 994.

244. L. pl. *Angelova Rosica*: i. m. 226 kk.; *Arnaudoff M.*: i. m. 23 kk.; *Zlatkovszkaja T. D.*: i. m. 34–46.

245. *Vakarelski Christo*: *Jeux et coutumes théâtrales chez les Bulgares. Ethnologie Slavica*, I. 1969. 127.; *Moszyński Kazimierz*: i. m. 993–994.; *Zlatkovszkaja T. D.*: i. m. 32.

246. *Zlatkovszkaja T. D.*: i. m. 33 kk.

247. *Megas George A.*: i. m. 63, 67.

a genitáliákat tánc közben kézben tartják és az újonnan érkezők megcsókolják. A falloszt kolbásszal is imitálják.²⁴⁸

A görög recens hagyomány a klasszikus kultúrákig vezet vissza bennünket. A kutatók rámutatnak arra, hogy a fallosz, a nemzési aktus a termékenységi rítusok állandó eleme volt. A Dionysoszal kapcsolatos felvonulásokon mindig szerepelt a fallosz. Dionysos tiszteletére tartott tavaszi rítusokat egy mezőre haladó körmenettel vezették be. A felvonulás élén egy falloszt vivő hajadon haladt. Az őt követők obszcén dalokat énekeltek. A fallosz Hermes istent is megillette, mert ő segítette elő a nyájak termékenységét. A fallosz szerepet játszott Demeter kultuszában is. A fallosz attribútumok az ún. halos-ünnepeken is előfordultak, amelyekben az isteni Demeter, Dionysos és Poseidon mellett úgyszintén a termékenység isteneiként szerepeltek. Ezek az ünnepeken agyag-falloszokat állítottak fel, az asszonyok női és férfi szimbólumok képeit hordozták. Ezek a szimbólumok sütemény alakjában az ünnepi ételek között is megjelentek. A fallikus szokások, a nemzési aktusok, a fallosz szimbólumok megevéseinek célja a termékenység biztosítása, elnyerése volt.²⁴⁹

A fallizmus valamilyen formában a föld népeinek kultúrájában mindenütt megtalálható. Ez az ún. fallikus vallásokban, szertartásokban különösen nagy múltra tekint vissza Kínában, Japánban, Indiában, Burmában és másutt. A természeti népek kultuszai is bővelkednek idevonatkozó példákban.²⁵⁰ A fallizmus jelentőségét mutatják a különböző méretű fallosz szobrok és a fallosszal formált figurák, faragványok, fémből, fából és egyéb anyagból készült férfi alakok. Bemutatunk itt egy homokkőből készült mintegy négy méter magas fallosz szobrot, amelyet Tbilisziben fényképeztem. Ez eredetileg egy grúz faluban állt, s körüllötte bizonyos alkalmakkor nagy ünnepeket rendeztek.²⁵¹

248. A példákat l. *Puchner Walter*: i. m. 149, 152 kk.

249. *Nilsson Martin P.*: *Geschichte der griechischen Religion*, I. München, 1941. 108. kk.;

250. *Jameson R. D.*: *Phallism*. In: *Standard Dictionary of Folklore Mythology and Legend*, II. New York, 1949, 863 kk.

251. A falloszhoz, a nemi aktus utánzásához a grúz recens hagyományban l. *Dzsanelidze Dimitrij*: i. m. 36–37, 39.

A Pápua Új-Guineából való itt közölt faragvány egyike a természeti népek köréből ismert fallosszal ábrázolt nagyszámú tárgyi emlékeknek.²⁵²

A fallizmusra vonatkozó példákat bőséggel sorolhatnánk. Az etnológiai irodalomban számos munka foglalkozik a fallosz kérdéskörrel, a különböző rítusok összefüggésében a nemi aktusok, szexuális megnyilvánulások funkciójával stb. Nem célunk itt a párhuzamok további bemutatása. Az eddigiekből is nyilvánvalóan kitűnhetett a fallosz és a nemi aktus különösen fontos és megkülönböztetett jelentősége az emberi kultúrában, kultuszokban, mágikus és nem mágikus szokásokban. Az idevonatkozó magyar példák nem állnak elszigetelten, hanem szorosan bekapcsolhatók az etnológiai anyagba. A kapcsolatok vizsgálata túlzottan meszszire vezetne bennünket. Néhány fontos tanulságot azonban az eddigiek alapján is levonhatunk.

A fallosz etnológiai vizsgálatához a magyar hagyomány meglepően gazdag anyagot nyújt. A helyszíni kutatásokat megelőzően aligha sejtthettük, hogy a fallosznak és a szexuális jelenségeknek nagyszámú példájával találkozunk napjaink, illetőleg a közelmúlt népi tradíciójában. Az előzetesen felvetett kérdésünk után idegen párhuzamokat sorakoztattunk fel. A hasonlóságok és az egyezések önmagukban nyilvánvalóan nem jelentenek sem közvetlen kapcsolatot, sem azonos eredetet. A példák felsorakoztatásával nem ilyen jellegű eredmény levonása volt a cél. Az analógiák tanulsága bizonyítja, hogy a magyar népszokások fallizmusa az egyetemes kultúrába kapcsolódik. Természetesen, a fallosz megjelenítésében számos egyezés lehet (azonos kellékek: faragvány, répa, kolbász; a fallosz megcsókolása, érintése, megevése stb.), azonban ezek az azonosságok egymástól függetlenül is kialakulhattak. Ami azonban lényeges: a fallizmus funkciója a magyar hagyományban is a hajdani kultuszokra, rítuscselekvésekre vezethető vissza. A halottas játékok fallosza a recens hagyományban azt az utolsó stádiumot mutatja, amelyben a kultusz tárgya csak a formát hordozza, s a komédia kelléktárába ke-

252. A dobtetejű fallosszal faszobrot l.: *Poignant Rostyn: Mythologie Océanienne*. Paris, 1967. 99.

rült. Hosszú és ma már aligha belátható az az út, amelynek az elején a fallosz elsődleges funkcióban szerepelt a kultuszokban és a különböző termékenységi rítusokban. Jól példázzák a változás bonyolult folyamatát a rítustól a komédián át napjainkig a klasszikus és az újkori görög példák. Ezt mutatják a magyar dramatikus szokások fallosz szimbólumai és szexuális jelenei is.

FUNKCIONÁLIS KÉRDÉSEK

A halottas játékok funkciójának vizsgálata során a legkülönbözőbb nézetekkel és magyarázatokkal találkozunk. A kutatók a játékot kapcsolatba hozták a halottkultusszal, a termékenységi mágiával, a legényavatással, egyházellenességgel stb. Gyakran a játszás alkalmából következtettek a játék funkciójára. A farsangi halottas játékot a tél végével, a farsang elmúlásával értelmezték, a virrasztáskor bemutatott halottas jelenetekből az ősök kultuszára következtettek, az agrárszokásokkal összefüggő halottas játékokat a termékenységi mítoszokra vezették vissza stb. Az idevonatkozó fontosabb eredményeket az alábbiakban összefoglalom és rámutatok a recens hagyományból levonható tanulságokra.

1. Az etnológiai kutatásokban a legnagyobb hatást kiváltó és magát mindmáig szívósan tartó teória a halottkultusszal és az azzal szorosan összefüggő agrárkultusszal áll kapcsolatban. Az agrárkultuszokról írt könyvemben részletesen foglalkoztam a halottkultusz, a halottas játékok és az agrárkultusz összefüggésének magyarázataival. A halottkultusz és a halottas játékok közötti összefüggés kérdése voltaképpen magától értetődően vetődik fel. A halottkultusz pedig az agrárkultusz hagyománykörébe kapcsolódik és így a halállal, temetéssel, feltámadással stb. kapcsolatos maszkos, dramatikus szokások természetesen kerültek ezekkel egy csoportba.

A halottkultusz problémakörét a maszkokkal, a dramatikus jelenetekkel való összefüggésben igen behatóan *Meuli Karl* vizs-

gálta meg. Rámutatott arra, hogy a halottak rendszeres visszatérésébe vetett hit majdnem valamennyi magas kultúrában megtalálható valamilyen formában. Ismeretes a legtöbb természeti népnél. Különösen erőteljes ez a hit az alacsonyabb mezőgazdasági kultúrákban. Az emberek úgy vélték, hogy a halottak hatalmának köszönhető, ha a szántóföldjük jó termést hoz. A halottak az esztendő bizonyos időpontjaiban az alvilágból feljönnek és kifejtik tevékenységüket. Azok az emberek, akik maszkot vettek magukra, az ősök szellemét képviselték, és ebben a szerepben az ősi békés rendet, az életet jelentő termékenységet akarták biztosítani. A maszkba öltözött játékosok mint az ősök mitikus képviselői, emberfeletti tevékenységet fejtettek ki. Az átváltozás következtében a játékosok magasabb lényé, hatalom urává lettek. Ezekben a játékokban mélyen fekvő lelki szükségletek találtak kielégülésre. *Meuli Karl* hangsúlyozza, hogy a maszkok főképpen a matriarchális kultúráknak alkotják a fontos ismertetőjelét, azaz tehát olyan kultúráknak, amelyek mindenek előtt a földművelésen alapulnak.²⁵³ *Moszynski Kazimierz* is arra utal, hogy a holtak kultusza elsősorban a növénytermelő népeknél figyelhető meg, amely népek hosszabb ideig ugyanazon a helyen éltek és művelték a földet, amely a halott őseiket magában rejtette.²⁵⁴

Az ősök, a halottak kultuszával és megjelenítésével kapcsolatban rendkívül figyelemre méltó *Flegont Olgának* a népi játékok *öreg* alakoskodójáról írt tanulmánya. Az *öreg* szerepét a halottas játékok párhuzamai kapcsán fentebb több példával bemutattuk. *Flegont Olga* az *öreg* alakját a román anyagban elemezve kifejti, hogy azokban a játékokban, amelyekben az *öreg* megjelenik, mindig központi alak. A halottvirrasztó játékokban nemcsak egyszerűen egy öregembert jelent, hanem a család olyan idős tagját képviseli, aki már régen meghalt és a játékokban feltámadottnak hisznek. Véleménye szerint az *öreg* alakja a népi játékokban az ősi és egyetemes eredetű mítosz hosszú fejlődését zárja le. Ez az alak kapocs a történelem előtti idők kultúrájának

253. *Meuli Karl*: Schweizer Masken. Zürich, é. n. 45—50.; 84.

254. *Moszynski Kazimierz*: i. m. 999.

syncretizmusa, a középkor népi színjátszás alakjai, az ősök totemisztikus és áldozati rítusainak mitikus hősei, valamint az újkori, 19. századi színjátékok maszkos alakjai között. Csak a feudalizmus kialakulásakor kezdi elveszíteni a halottkultuszban betöltött funkcióját. A halottvirrasztó játékok groteszk színpadi paródiává alakultak és az *öreg* nem képviselte többé a korábban meghalt ősöket. Funkciója megváltozott és a különböző játékokban komikus szereplővé vált.²⁵⁵

A halottas játékoknak a halottkultusszal és az agrárkultusszal való összefüggésével behatóan két szovjet folklórkutató, *Csicserov*, V. I. és őt követően *Propp* V. J. foglalkozott.²⁵⁶ *Csicserov* V. I. szerint a halottal, a temetéssel kapcsolatos rítusokat, illetőleg cselekvéseket a hagyományban az ember termelési tevékenysége hívta életre. A halottak és a család őseinek az ember életében elfoglalt szerepéről való elképzelések konkretizáltak és alkották ezeknek a játékoknak, szokásoknak a magvát. Az a hit, hogy a halott hatással van az élőkre, ahhoz vezetett, hogy megszerezzék annak a segítségét, a védelmét. Vagyis voltaképpen ezekben a játékokban két ősi agrármotívum olvadt össze: az elkövetkezendő termékenységé és a leküzdendő halálé.²⁵⁷

Mindazok a népi játékok tehát, amelyekben a halál, a temetés, a feltámadás stb. motívumai megfigyelhetők, az ősök és a vegetáció kultuszára irányítják a figyelmet. Ezek a motívumok egyes szokásokban világosabban, másokban halványabban jutnak kifejezésre. Sok játékban azonban olyan erős változások következtek be, amelyekből aligha lehet ma már a korábbi állapot tükröződését megfigyelni. A már megváltozott játékokból újabb játékok alakultak és amint *Csicserov* V. I. írja, a mágikus vonások bennük csak az egyes jelenetek csökevényes elemeként jelentkeznek. Ezeket az elemeket egyre inkább kiszorították a való életből merített jelenetek, olyannyira, hogy a 19—20. században a mágikus célzatosság teljesen eltűnt, helyébe realista látásmód

255. *Flegont Olga*: The Mos in the Romanian Popular Theatrical Art. *Revue Roumaine d'Histoire de l'Art*, III. 1966. 119—131.

256. *Csicserov* V. I.: i. m.; *Propp* V. J.: i. m.

257. *Csicserov* V. I.: i. m. 203, 211.

lépett olyan jelenetekkel, amelyekben a családi és társadalmi létet, a környezetet stb. ábrázolták.²⁵⁸

A halottas játékoknak a halottkultuszra, azzal összefüggésben pedig az agrárkultuszra való visszavezetését már *Mannhardt Wilhelm*²⁵⁹ és követője *Frazer James George*²⁶⁰ munkáiban is megtaláljuk. Az agrárkultusz középpontjában a vegetáció istenei, szellemlényei állanak, amelyek valójában meghaló és feltámadó lények, s különböző szertartásokkal siratták, temették el. Az etnológiai kutatások megindulásakor a kutatók előtt egyértelműnek tűnt, hogy a népszokások és a hiedelmek nagymértékben összefonódnak az antik kultuszokkal. Így a néphagyomány emlékeinek az eredetét nyomozók számára a halottas játékok kapcsolatba hozása az antik halottkultusszal és a vegetációs kultusszal teljesen kézenfekvő volt. Mivel azonban minden korszak rányomja a maga bélyegét a szokásokra, gazdagítja a szokás megjelenési formáját, azok a kísérletek, amelyek a történelmileg átszótt, átalakított formákból az ősfomat akarták megmutatni, gyakran történetietlen absztrakciókhoz vezettek, ezért mindenképpen elsődleges helyen kell állni annak a kérdésnek, hogy mi volt a szokás *korfunkciója*, vagyis valójában, hogy mit akart kifejezni és elérni a szokás egy korban az életrend struktúrájában.²⁶¹ A halottas játéknak a halottkultusból való magyarázása voltaképpen tehát csak egy lehetőség, mivel a történelmi korok folyamán számos más funkciót is hordozhatott.

2. A halottas játékok funkciójának vizsgálata során *Propp V. J.* az előzőektől eltérően tágabb összefüggéseket keres. Kutatási módszerére a komplex vizsgálat a jellemző. A korábbi kutatás hibáit leginkább abban látja, hogy az egyes ünnepeket egymástól függetlenül vizsgálta. Ő továbbmegy és a halottas játékokhoz hasonló, illetőleg lényegileg azonos, más időpontokban előforduló játékokat vesz vizsgálat alá és azokat egymással összeveti. Arra a meglepő eredményre jut, hogy szinte az év majd-

258. *Csicserov V. I.*: i. m. 211—212.

259. *Mannhardt Wilhelm*: *Wald- und Feldkulte*, I—II.2 Berlin, 1904—1905.

260. *Frazer James George*: *Der goldene Zweig*. Leipzig, 1928.

261. *Dünninger Josef*: *Brauchtum*. In: *Deutsche Philologie im Aufriss*, 37. Lieferung. Berlin—Bielefeld—München, é. n. 2630.

nem minden időszakában vannak analóg szokások. Így pl. a karácsonyi—újévi halottas játékokat követően farsangkor szalmából bábut készítettek. Férfi vagy női ruhába öltöztették. Éppen úgy mint a halottas játékokban, megtaláljuk a papnak öltözött személyt, aki miután a bábut végigvitték a falun, egyházi szertartást utánczolt, a jelenlevők jajgattak, majd a bábut széttépték vagy elégették. Darabjait, illetőleg a hamuját szétszórták. Nem sokkal farsang után hasonló cselekmények zajlottak le a pünkösdi időszakban. Pünkösöd előtti héten nyírfát vittek a faluba. Férfi vagy női ruhába öltöztették. Pünkösdkor a mezőn széttépték, beledobálták a rozsba, vagy abba beleállították, vagy pedig vízbe vetették. Hasonló események történtek a nyári napforduló időszakában is. Az Iván-napi tűzben bábukat égettek el. A temetési szertartásokhoz tartozott Kosztroma, Járiló, Morena stb. temetése is. Ezeket férfi vagy női ruhába öltöztetett bábu személyesítette meg. Végighordozták a falun, azután vízbe vetették vagy eltemették a mezőn.²⁶²

Propp V. J. koncepciójában határozottan új törekvések tükröződnek. Látnunk kell azonban, hogy ezek nem annyira az anyag értékelésében, mint inkább annak interpretálásában jelentkeznek. A hasonló jelenségeket a néphagyomány egész területéről összevonja és a fő motívumok alapján teszi meg következtetését. E módszerre a zseniális *Mannhardt Wilhelm* is bőven szolgál példákkal. Kétségtelen, ha a dolgok mélyéig akarunk hatolni, a jelenségeket nem ragadhatjuk ki összefüggéseikből. A jelenségek egymástól független vizsgálata is hozhat azonban jelentős eredményt. A temetési játékokkal, halottas jelenetekkel kapcsolatban a kutatók gyakran emlegették, hogy azok a vegetáció pusztulásával állnak összefüggésben. Más vélemények szerint ezekben a játékokban a tél legyőzése, elpusztulása, a tavasz, a nyár érkezése fejeződik ki. További számos más felfogás is tartotta magát.

3. A halottas játékoknak a téli—tavaszi hagyománykörben való funkciójáról a szatmári farsangi dramatikus játékokról írt

262. *Propp V. J.*: i. m. L. még: Az orosz agrárritusok tanulmányozásának módszere. Műveltség és Hagyomány, V. 1963. 60 kk.

könyvünkben részletesen szoltunk. Rendkívül figyelemre méltó, hogy ugyanazon játék funkciójának magyarázatában a kutatókat a szokás gyakorlásának, előfordulásának alkalma nagymértékben befolyásolta. A halottas jelenetek funkcióját a farsangból, mint időperiódusból következtették ki. Nem a szokás volt tehát a kiindulási alap, hanem a szokás gyakorlásának alkalma. A farsang a tél végének periódusára esik, s így kézenfekvő volt, hogy a halottas játékban a tél pusztulását, a farsang temetését lássák. Végső elemzésben azonban, amint majd nyomban látjuk, minden magyarázat utat talált az előző pontokban említett halottkultuszhoz, illetőleg az agrárkultuszhoz.

A farsangi játékokkal kapcsolatban két alapvetően fontos mozzanatot kell kiemelnünk: a meghalás, az elmúlás és a feltámadás, újjászületés szimbolikus kifejezését. Az idevonatkozó magyarázatok között legmeggyőzőbbnek látjuk *Mannhardt Wilhelm* teóriáját a vegetáció szelleméről. Véleménye szerint a különböző farsangi játékokban — így a halottas játékban is — annak a gabona szellemnek a megtestesítését lehet felfedni, amelyet megölnek, eltemetnek, hogy helyet adjanak a gyarapodás új lényének.²⁶³ Európai területen a vegetáció látszólagos elpusztulása téli időszakban mutatkozik meg leginkább, s így természetes, hogy átértelmezés következett be: a telet igyekeztek megsemmisíteni, elűzni azért, hogy a növényzet újra életre keljen. Nem könnyű annak a megállapítása, hogy ott, ahol a halottas játékok, temetési jelenetek értelmezésében konkrétan a tél temetésének, elűzésének gondolatával találkozunk, mikor halványodott el a vegetáció szellemének képzete, ha egyáltalában a kérdéses halottas játékok korábban ilyen funkciót hordoztak. Azok a magyarázatok, amelyek szerint a halottas játékok, a halottki-hordás, a halottat alakító szalmabábu megsemmisítése a farsang eltemetését, végét jelenti, kétségtelenül elfogadhatók a középkortól kezdődően. Nyilvánvalónak tűnik, hogy a farsangi teme-

263. *Mannhardt Wilhelm*: i. m. 417. kk., 551 kk. L. még: *Schneeweis Edmund*: Feste und Volksbräuche der Sorben. Berlin, 1953. 126.; Halállal, feltámadással, termékenységvarázslattal összefüggésben: *Dömötör Tekla*: A népszokások költészete. Budapest, 1974. 66 kk., 209.; A vaddisznó megölésének, feltámadásának és a természet újjászületésének kapcsolata: *Dzsanelidze Dimitrij*: i. m. 61.

tési játékokban valójában a farsang temetéséről, a tél haláláról van szó. Ebben a periódusban további átértelmezés is történt. A farsang temetésével a böjt győzedelmeskedett. A farsang és a böjt ellentétének kifejezési formái a szokásokban a tél—tavasz szimbolikus küzdelmének analógiájára alakultak ki. Az idetartozó szokások — a halottas játékok is — formájukban legtöbbször a régi, a korábbi hagyományt őrzik, funkciójukban azonban többszörösen átalakultak, újabb és újabb szükségleteknek és kívánalmaknak lettek a kifejezői.

4. A halottas játékok funkciójának a hajdani kultuszokban való keresését mutatják azok a vélemények is, amelyek szerint a halottas játékok, a halottkihordás farsangkor, az embert helyettesítő bábu az egykori áldozat emlékei. Ez utóbbi, a farsangi halottas játékok szalmabábuja mintegy pótléka, utánzata az embernek, amelyben az emberáldozat emlékét kell látnunk.²⁶⁴ Valójában ezen értelmzés is a vegetáció kultuszába visz vissza, tekintve, hogy az áldozatok bemutatásának végső célja a természeti erők befolyásolásában rejlett, s így tehát ezeknek a szokásoknak a funkciója a nagy összefüggéseket tekintve minden bizonnyal kapcsolatban állott egymással. Természetesen, ez a magyarázat is csak a feltételezés talaján áll, s csupán egy a számos funkcionális értelmzés között.

5. A halottas játékok értelmzésében figyelemre méltó eredményre jut *Adamcová Dagmar*, aki a kárpát-ukrajnai néphagyomány virrasztói dramatikus szokásait vette alapul. Fentebb ismertettük a fontosabb ukrán párhuzamokat. A változatok egy csoportjában a résztvevők a valóságos halottal „játszanak”. A halott kezére szalagot erősítenek és azt húzogatva a halott kezét mozgatják, a haját húzgálják, a lábát emelgetik stb. A másik játék, közvetlenül a valóságos halott mellett az álhalottal történik: a temetést parodizálják, amint azt a bemutatott játékokban láthattuk. A két játékot funkcionális tekintetben *Adamcová Dagmar* összevonja és a következő megállapítást teszi. Véleménye szerint a valóságos halottat „aktivizáló” játékok célja

264. *Gugitz Gustav*: i. m. 90—91.

az lehetett, hogy a megmerevedett tagok mozgatásával, csiklandozásával a halottat életre keltsék. Amikor azonban ennek az aktusnak az eredeti okát elfelejtették, a továbbiakban csak játékos mozzanatként maradt fenn és egyre inkább — minden valószínűség szerint a halott érintésétől való idegenkedés miatt — a valóságos halottat egy álhalottal helyettesítették, aki speciálisan csak erre a célra „hal meg”. A játék szórakoztató jellege előtérbe lépett, azonban nem hagyható figyelmen kívül a mágikus tartalom, amely a halott „feltámasztására” való törekvésben nyilvánult meg.²⁶⁵

Ebben a magyarázatban nem nehéz észrevennünk az *utánzás* elvének az alkalmazását: a halottas játék, a temetés paródiája az álhalottal valójában játékos utánzása a halottélesztés rituális cselekvéseinek. A folklorisztikai vizsgálatok során gyakran találunk egy-egy szokásnak, gyermekjátéknak, maszkos alakoskodásnak stb. valamilyen köznapi jelenségből való eredeztetésével. Eszerint a szokás, játék stb. csak puszta utánzás, s a formális megjelenítésen kívül — a játszás, a szórakozás funkcióján kívül — semmilyen mélyebb, szimbolikus jelentésű tartalmat nem hordoz. Az iménti magyarázat az utánzás elvéből indul ki ugyan, azonban az *utánzatot* egy rituális szertartás játékos megjelenítésének tekinti, azaz voltaképpen a halottas játék eredendően egy mélyebb gondolat emlékét őrzi, s végső elemzésben a halottkultusz hagyománykörében gyökerezik.

6. A funkcionális magyarázat olykor a szokás egy-egy mozzanatára, motívumára épül. Ilyen pl. a halottas játékokban előforduló fallosz motívum, illetőleg a nemi aktus imitálása. Az előző fejezetben erről részletesebben szóltunk. Egyáltalában nem kétséges, hogy a fallosz megjelenítése funkcionális tekintetben a termékenység rítusokra vezethető vissza.²⁶⁶ A fallosz meg-

265. *Adamcová Dagmar*: Bestattungsritualspiele in der Karpatoukraine in den ersten Jahrzehnten unseres Jahrhunderts. *Ethnologia Slavica*, VIII–IX. 1976–1977. Bratislava, 1977. 241 kk.

266. A már korábban idézettekhez l. még *Argenti P. P.*—*Rose H. J.*: *The Folklore of Chios*. Cambridge, 1949.; *Preuss K. Th.*: *Phallische Fruchtbarkeitsdämonen*. *Archiv für Anthropologie*, Bd. 29.; Nagyszámú példa: *Liungman Waldemar*: i. m. I. II.

evésének példája a termékenység kultusz legmélyebb rétegében ered. Ebben a kapcsolatban pedig eljutunk a már említett halottkultuszig, illetőleg az azzal összefüggésben álló vegetáció kultuszának problémaköréig. Egy-egy részlet, motívum gyakran az egész szokáseggyüttes funkcióját magában hordozza.

A nemzési aktus jelenete a magyar halottas játékokban nem figyelhető meg, a kapcsolódó szövegből azonban a koituszra vonatkozó utalások, konkrét kifejezések egyértelműen igazolják a nemi aktus gondolatát. Más példákban a koitusz imitálásának a jelenete is megfigyelhető. A nemzési aktus funkcionális tekintetben a fallosz témakörébe kapcsolódik, s szükségtelen, hogy ezt a teljesen nyilvánvaló tartalmat példák felsorakoztatásával igazoljuk. Megemlítünk azonban egy sajátos magyarázatot, amely a halottal kapcsolatos hiedelemben keresi az összefüggést. A virasztói játékok azon változataival kapcsolatban, amelyekben a szereplők (többnyire a két öregnek öltözött alakoskodó) nemi aktust imitálnak, *Adamcová Dagmar* azt hangsúlyozza, hogy a nemi aktus abban a helyiségben, ahol a halottat felravatalozták, az életnek a nemzés által való fennmaradását célozza. A halott komoly veszélyt jelentett a hátramaradottak számára, s a nemi aktussal — mint az élet folytonosságát biztosító aktussal — ez a veszély elhárítható volt.²⁶⁷ Ez a magyarázat spekulatívnek hat. Ha azonban a termékenység koncepcióját vesszük alapul, akkor ebben a megközelítésben is megtaláljuk azt a gondolati szálát, amellyel az ilyen jellegű funkcionális magyarázatok egybe kapcsolhatók.

7. A fallosz-mutatás, a nemi aktus utánzása a legény-, illetőleg leányavatás sajátos formájának is tekinthető.²⁶⁸ Recens hagyományból való példák szerint a fallosszal „ismerkedni” kell a leányoknak, a párzási mozdulatokkal pedig a cél, hogy „lássák, hogyan kell csinálni”. A valóságos penisz mutatása különösen jól megvilágítja a *beavatási* célt. Egy fentebb ismertetett játékban (Nádudvar) a magát halottnak tettető letakart legény a pokróc alatt kivette a hímveszőjét, a leányok egymás után — a takaró

267. *Adamcová Dagmar*: i. m. 244.

268. A leányavatás funkcióját említi *Varga Gyula*: i. m. 114.

alá tekintve — megnézték a „halottat” és „élő” peniszét. Mindez a felnőttek jelenlétében történt, akik e szokást a *nagylánnyá válás* eseményének tekintették. A szokásban résztvevők magyarázata ez, amellyel az aktusnak megfelelő értelmet adtak. A fallosz-mutatás fontos része volt a halottas játéknak, csak hogy annak korábbi funkciója elhomályosulva — egyes változatokban, egy-egy közösségben — új értelmet, új szerepet kapott. Lényegét illetően azonban voltaképpen a termékenység gondolata rejlik benne.

8. A recens hagyomány vizsgálata során rendkívül fontos az „élő funkció” megállapítása. Erre a kutatás gyakorta nem helyez figyelmet. Többnyire a szokásnak, a hiedelemnek stb. a korábbi, az „ősi” értelmére törekszik a vizsgálat fényt deríteni. A halottas játékokkal kapcsolatban is tapasztalhatjuk ezt, amit a fenti különböző funkcionális magyarázatok jól bizonyítanak. A szokásokról általában — jelen esetben a halottas játékról — a hagyományhordozók, az aktív és a passzív résztvevők véleménye igen lényeges, hiszen annak nyomán állapíthatjuk meg a hagyomány jelenlegi és közelmúltbeli funkcióját. A fallosszal kapcsolatban már láttuk a helyi értelmezést. Szükséges hangsúlyoznunk, hogy amikor egy szokás elveszti egyetemesebb funkcióját és amikor már széthullóban, eltűnőben van, a legkülönbözőbb funkcionális magyarázatot kaphatja a megjelenésének helyén, a hagyományőrző közösségben. Ez azt jelenti, hogy horizontális síkban a szokás értelmezése annyiféle lehet, ahány helyen a kérdéses szokást még gyakorolják. Az utolsó fázisban tehát már nem kapnak, vagy csak bizonyos szokások kapnak olyan funkciót, amely nagyobb területen azonos, illetőleg több közösségben egyező. Olykor azonban megfigyelhető az egy irányba haladó funkcionális tendencia.

A halottas játékról a közelmúlt periódusában a következő „helyi” funkcionális magyarázatok „éltek”. Ezek — mint említettem — a szokás életének utolsó szakaszában több közösség hagyományában közelítenek egymáshoz.

A lakodalom játéka, s így a temetés paródiája is, gyakori helyi vélemény szerint a vendégek szórakoztatását, szórakozását

szolgált. Az anyagbemutató részben több idevonatkozó példát említettem. Az egyik — általánosnak tűnő — vélemény, amelyet egy lakodalmi szokásokat leíró gyűjteményben olvasunk: „A lakodalmi napot és az utána következő éjszakát nem tölthették el a vendégek folyton-folyvást való táncolással, meg dalolással, másféle szórakozást is kellett találni. Voltak is lakodalmi szokások, amelyekkel az időt agyon lehetett ütni és amelyeken mulatni lehetett. Ilyen volt a temetés.”²⁶⁹

Helyszíni gyűjtéseim során a lakodalmi halottas játékkal — és egyéb játékkal — kapcsolatban általában azt a választ kaptam, hogy a vendégeket szórakoztatták vele. Éjfél tájban, különösen hajnal felé az emberek elálmosodtak, de a játék „kiverte” a szemükből az álmat; a játékkal a vidámságot, a jókedvet fokozták. Gyakori vélemény szerint a halottas játékra rendszerint akkor került sor, amikor a násznép a táncolásban már elfáradt.²⁷⁰ Munkaalkalmak pihenőidőiben (többnyire a kényszerű — esőzés vagy más ok miatti — munkaszünetekben) unaloműzésből, szórakozásból játszották a halottast. Erre mindenki odafigyelt, jobban, gyorsabban telt az idő.

A játék céljáról ilyen és ehhez hasonló vélemény eléggé általánosnak tekinthető. Gyakran a játék szerepének a megjelölésével összekapcsolódik a műfaji „meghatározás” is. A halottas játékot — mindenütt, ahol a szórakoztatás funkciója lép előtérbe — bolondságnak, komédiának, cirkusznak, jó mulatságnak tartják.

A komédia a népi meghatározásban természetesen nem műfaji kategóriát jelent, annak ellenére, hogy a halottas játékok *A típuscsoportjára* ez lényegében megfelel. A vásári komédiásokról, mulattatókról kerülhetett e fogalom a népnyelvbe a különösen groteszk jellegű játékok, maszkos alakoskodások megjelölésére. Ezzel kapcsolatban a komikumról kellene szólnunk. A komikum kérdésére itt most nem térünk ki. A közelmúltban számos tanulmány foglalkozott a komikum helyével és szerepével a

269. Szentesi Tóth Kálmán: i. m. 64.

270. Ezt említi a múlt században Török Károly: i. m. 474.; Rozvány György: i. m. 229.

folklórban,²⁷¹ külön is megvizsgálva a komikumot a szokáshagyományban,²⁷² a lakodalom és a jelesnapok költészetében,²⁷³ valamint a dramatikus játékokban.²⁷⁴

Véleményem szerint a komédia irányába halad minden olyan közösségben végzett szokás, rítuscselekvés, amely elveszti hajdani funkcióját, mitikus, mágikus tartalmát, s a kérdéses cselekvés minél mélyebb, összetettebb jelentésű volt, illetőleg minél távolabbi korban gyökerezett és ettől — éppen a többszörös funkcióváltással — minél jobban eltávolodik, annál inkább elveszi a komédia jegyeit. Ezt figyelhettük meg a halottas játékok számos változatában. Tapasztalhatjuk ezt a legkülönbözőbb antropomorf és teriomorf maszkos játékokkal kapcsolatban is.

9. A komédia kapcsán eljutunk a paródia, sőt, a szatíra kérdéséig. Munkánk címében a paródia fogalmát használtuk. A bemutatott játékok egy részének a megjelölésére kétségtávol megfelel a paródia kategóriája. A halottas játékokhoz voltaképpen a paródia irányából is közelíthetünk. E vizsgálati szempontnak megfelelően a játékokat a tényleges egyházi szertartás kigúnyolásának, komikus, tréfás, szatirikus utánzásának tekinthetjük. Természetesen, nemcsak egyszerű utánzásról van szó, hiszen akkor paródiáról nem beszélhetnénk. Az egyházi ceremóniát nemcsak formában, a külsőségekben jelenítik meg ezek a játékok, hanem annak tartalmát, lényegét, vallási fennköltségét veszik célba, gúnyolják ki, teszik nevetségessé. Az álpap a *bolha seggéből olvassa a szent ígétet*, az imában a koituszt, az énekben a

271. Különösen fontos: Voigt Vilmos: A komikum a folklórban. In: Előmunkálatok a Magyarság Néprajzához (Szerk.: Istvánovits Márton—Krizsa Ildikó). Budapest, 1977. 16—27.

272. Kiss Mária: A komikum lehetőségei a szokásokban. In: Előmunkálatok . . . i. m. 134—139.

273. Tátrai Zsuzsanna: Komikus elemek a lakodalmi és jelesnapi szokásköltészetben. In: Előmunkálatok . . . i. m. 140—154.

274. Szabó László: Komikum a népi dramatikus játékainkban. In: Előmunkálatok . . . i. m. 197—202.; L. még: Szavuskina N. I. Komicicseszkoje v rosszkoj narodnoj drame. In: Problemi folkloru. Moszkva, 1975. 93—99.; Nedeljkovics Dusan: Komediya zvrscske i erszka narodna pripovetka. Rad IX-og kongresza saveza folklorishta Jugoslavije na Cetnicu 1963. godine. Cetnice, 1964. 297—305.

boros pincét emlegeti stb.²⁷⁵ Egy-egy részlet külön-külön is és a játék egészében is az egyházi szertartás paródiájaként tárulhat a néző elé. Szándékosan mondom a lehetőséget. Ugyanis a funkcionális vizsgálat során teljesen más kérdés az, hogy a néző (voltaképpen a játékos is) valóban érzi-e a gúnyt, a paródiát, a parodizálást, vagy a játékot egyszerűen csak utánzatnak, cirkusznak, bohózatnak, komédiának — voltaképpen pusztá szórakozásnak — tekinti, mint ahogy arról az előző pontban szóltunk.

10. Megemlítem itt az előzőkhez kapcsolódóan az egyházellenesség kérdését. Felvetődött, hogy a halottas játékok éle az egyház, a papság, a vallás ellen irányult.²⁷⁶ Ezt nem tartom valószínűnek. A magyar játékok ezt nem igazolják. Ilyen jellegű magyarázat a hagyományban sem bukkan fel. A szertartás parodizálása, a halál, a temetés kigúnyolása önmagában még nem jelent egyházellenességet, noha teljes mértékben nem zárhatjuk ki, hiszen az egyházi szertartás komikus színrevitele, bővelkedő obszcenitással való „lejáratása” voltaképpen áttételesen, közvetetten egyházellenes megnyilvánulásnak is felfogható. A játék bemutatása során azonban az egyházellenesség nem bizonyítható sem konkrét megnyilvánulásban, sem a játékosok, sem a közönség tudatában. Az egyházellenesség már haladóbb szemléletet, társadalmi öntudatot, politikai fejlettséget jelent. A széles körben elterjedt és népszerű halottas játékok kapcsán azt kellene feltételeznünk, hogy a népi közösségekben jelentős ellenállás, éles kritikai hang nyilvánult meg az egyházzal és a vallással szemben. Ez aligha lenne hihető. Ennek igazolásául ui. egyéb hasonló jelenségeknek is lenni kellene a folklór-hagyományban.

275. Ezzel kapcsolatban vö. a Miatyánk-travesztiákat, a „Mennyből jött” levelet stb.: *Ujváry Zoltán: A Miatyánk, a Hiszekegy és a tízparancsolat travesztiái a néphagyományban. A Hajdúsági Múzeum Évkönyve, I. Hajdúböszörmény, 1973. 169–181.*; *Nagy Dezső: A Mezőfi-féle Újjászervezett Szociáldemokrata Párt (ÚSZP) költészete. Békési Élet, X. 1975. 426 kk.*; *Nemesik Pál: Néhány Miatyánk-travesztia a borsodi és a gömöri néphagyományból. A Miskolci Herman Ottó Múzeum Közleményei, 15. Miskolc, 1976. 78–82.*; *Ujváry Zoltán: A „Mennyből jött levél” népi párhuzamai. A debreceni Déry Múzeum Évkönyve 1962–1964. Debrecen, 1965. 383–394.*; *Tréfás gyóntatás: Manga János: A téli ünnepkör hagyományai a Nyitra megyei Menyhén. Ethn., LII. 1941. 190–191.*

276. L. pl. *Csicserov V. I.: i. m. 205.*

Szórványos példákat találunk ugyan, azok azonban többnyire elszigetelt, individuális megnyilvánulások jelentősebb közösségi bázis és hagyomány nélkül.

11. A halottas játék funkcióját illetően gyakran találkozunk egyedi magyarázatokkal részint a közösség véleményében, részint pedig a kutatók felfogásában. Mindkettőre említettünk már példákat. Mindazok valamilyen szálon kapcsolódtak a játék egykori, számos motívummal összefonódó funkcionális alapjához. Előfordulnak azonban olyan egyedi értelmezések is, amelyek teljesen eltávolodtak minden lehetséges eddigi felfogástól. Ezek közül egy közösségi és egy kutatói funkcionális magyarázatot említek.

A szegényebbek lakodalmában bemutatott halottas játékkal kapcsolatban adatközlőim (Konyár, Bihar m.) elmondották, a játszás célja az volt, hogy a menyasszonykontyolás ideje alatt elfoglalják vele a vendégeket. „Húztuk vele az időt, mindenki a játékra figyelt, addig nem ivott senki.” Ez utóbbi volt a lényeges. A szegények lakodalmán kevés volt a bor, s kétségtelen, amíg a játék tartott, az ital nem fogyott. Természetesen, az időt nemcsak a halottas játékkal „húzták”.

A kárpátaljai ukrán virrasztói halottas játékot lejegyző gyűjtő szerint a játék — általában a virrasztói játékok — célja az volt, hogy a „halott ne legyen szomorú”.²⁷⁷ Úgy vélem ehhez a „magyarázathoz” nem szükséges megjegyzést fűznünk. További hasonló példák említésétől eltekinthetünk. Az ilyen jellegű funkcionális értelmezéseket a két adat is illusztrálja. Ezek a példák is jól bizonyítják, hogy egy szokás minél jobban eltávolodik az eredeti alaptól, annál több funkciója, illetőleg funkcionális értelmezése alakulhat ki.

12. Szóljunk még röviden a temetést parodizáló játékok obszcén, gyakran durván trágár szövegének, fallosz-mutatásának kapcsán a pszichikai magatartásról. A lakodalmi halottas játékok közönsége a násznép, amelynek egyaránt tagjai nők, férfiak, idősebbek és fiatalabbak, sőt, gyermekek is. Nagyszámú pél-

277. Izvorin A.: i. m. 144.

da, saját megfigyelésem igazolja, hogy a játékot bemutató férfiak, gyakran idősebb komoly emberek a legnagyobb természetességgel játszanak, mondják el az obszcén prédikációt és mutogatják a fallosz imitációt. Ugyanezen emberek számára a játékon kívül az obszcén beszéd, a koituszról való szövegek mondása teljesen elképzelhetetlen. Elő nem fordulhat, hogy felnőttek egymás közt, különösképpen gyermekek előtt ilyen jellegű szöveget mondjanak. Ha valaki ezt megtenné, pl. egy családi látogatás, vagy bármilyen együttlét — beszélgetés, tanyázás stb. — alkalmával, — de akár még a kocsmázást is említhetjük — rendreutasításban, sőt megvetésben lenne része. Ugyanakkor pedig bárki teheti ezt a játék keretében a jelenlevők kor- és nembeli összetételétől függetlenül. Sajátos pszichikai szituációt teremt a játék. Olyan helyzetet, amelyben teljesen természetessé válnak mindazok a dolgok, amelyek az életnek a jelenségei, a koitusz, a fallosz stb. A játékosok és a közönség, az aktív és a passzív résztvevők a játék során megnyilvánuló pszichikai magatartása külön vizsgálatot kíván, amely nyomán a szokások eredetének és funkciójának ismeretlen részletei tárulhatnak fel előttünk.

*

Amint az eddigiekben láthattuk, a halottas játékok funkciójával kapcsolatos kérdések sok irányúak. A vizsgálati szempontok nagymértékben meghatározták a játékról való felfogást, a funkció meghatározását. A legtöbb eredményt azok a vizsgálatok hozták, amelyek a játék ősalapjához, kialakulásának gyökeréhez igyekeztek visszakövetkeztetni és az arche formából, funkcionális tartalomból kiindulva kísérelték meg a játék lényegét meghatározni. Az ilyen jellegű törekvéseknek is megvannak a nehézségei. Jóllehet bár, hogy a nagyszámú párhuzam, az antik kultúra, a természeti népek hagyományainak tanulsága alapján az „őstípus”, az „ősfunkció” kikövetkeztethető, azonban ugyancsak az etnológiai példák alapján tudjuk, hogy a rítusoknak, szokás- cselekvéseknek a mobilitása rendkívül erős, aminek a következtében a teoretikusan megállapított „eredeti forma és funk-

ció” lényegében nem egyes szituációkra vonatkoztatva, hanem a szélesebb összefüggésekben és kapcsolatokban kapja meg érvényességét.

A különböző funkcionális magyarázat ismeretében joggal felvetődhet a kérdés, hogy voltaképpen melyiket tekinthetjük elfogadhatónak? Úgy vélem, hogy mindegyik értelmezésben rejlik valamennyi valóságmag. Tényként fogadhatjuk el azt, hogy a halottas maszkos cselekvések az emberi kultúra kezdetéig nyúlnak vissza. Nyilvánvalóan ezek alakulása, fejlődése mind formai, mind funkcionális tekintetben a különböző népek hagyományában bizonyos eltérésekkel, módosulásokkal történt. A forma — ezt a szokáshagyomány más példái is mutatják — rögzültebb, a funkció azonban koronként, népenként, azokon belül kisebb-nagyobb közösségenként is változhat, amint kitűnt ez mind a magyar, mind az idegen párhuzamokból.

A magyar halottas játékok recens hagyománybeli funkcióját a nagyszámú variáns jól mutatja. A játék bemutatásának alkalmi és közösségi megnyilvánulásai egyaránt bizonyítják, hogy a halottas játékok, a temetési paródiák a magyar népi színjátás jelentős emlékei, s amelyeknek a dramatikus mozzanataival, megnyilvánulási formáival, az aktív és a passzív résztvevőivel stb. a funkcionális kérdéseket is érintve fentebb külön fejezetben foglalkoztunk.

A magyar népi színjátszás gazdag hagyománya tárult elénk a temetést parodizáló játékok nagyszámú változatainak a bemutatása nyomán. Az irodalmi és a recens példák, valamint az elterjedési példák alapján megállapíthattuk, hogy a dramatikus szokások legrégebb rétegéhez tartoznak. Népszerűségükkel és széleskörben való előfordulásukkal csak a betlehemes játékaink vetekednek. Ez utóbbiakat, s általában a vallásos eredetű játékokat azonban a népi színjátékok kutatása során külön csoportba soroljuk. A nem vallásos — voltaképpen tehát a ténylegesen népi eredetűnek tekinthető — színjátékok között a halottas játékok mind a népi dráma, a primitív színjátszás vizsgálatát illetően, mind pedig általános etnológiai szempontból kiemelkedő helyet foglalnak el. A paródia, a komédia, a szatíra jegyeit hordozzák magukon. Az anyag összesítő meghatározójaként a paródia fogalmát alkalmaztuk. Ez számos példában tágabban, némely variánsban szűkebben értelmezendő. Az alcímben a halál és a temetés az ilyen jellegű játékok egész körét jelöli. Olyan szokáskör feltárása volt a cél, amelyet a halál, a halott, illetőleg a temetés gondolata, illetőleg a megjelenítése kapcsol össze. A játékok egyes motívumai, alakjai az antik kultúráig, a természeti népek kultuszáig és a középkori színjátszásig vezetnek vissza, összefonódva a mindenkori szereplők és a közönség életének, környezetének jelenségeivel, tárgyaival, hagyománybeli motívumaival, magatartásának és szemléletének sajátos megnyilvánulásaival. Hajdanvolt műveltségünk egy-egy szelelte rétegezten rejtőzik a halottas játékokban.

A halottas játékok különböző változatai széles körben ismertek voltak a magyar nyelvterületen. A két típuscsoport közül a prédikációs variánsok a népi színjátszás pompás múltjáról

tanúskodnak. A kevésbé dramatizált változatok a színjátékok formában egyszerűsödött példái. A prédikációs halottas játékok napjainkig fennmaradt darabjai nem hagynak kétséget afelől, hogy a színjátszás fontos szerepet töltött be a parasztság életében, valamint az ún. polgárosultabb — mezővárosi, városi — rétegek körében. Adatok tanúsítják a halottas játékoknak a műveltebb, az értelmiség körében való előfordulását is. Nyilvánvaló, hogy a halottas játékok nem álltak elszigetelten a magyar néphagyományban. A népi színjátszás gazdag repertoárral rendelkezhetett, amelyről korábbi gyűjtéseink nyomán több munkában írtunk. Úgy látjuk, hogy ennek a hagyománynak a halottas játékok a népi dráma szempontjából is a legjelentősebb rétegéhez tartoznak. Kitűnő bizonyítékai a magyar folklór belső fejlődése útján önmagát megújító hagyományt alkotó és őrző erének.

A temetést megjelenítő játékok kutatása során több szempont érvényesült. A játékoknak a színjátszás és a szokás, valamint a kultusz irányából való vizsgálata fokozottan előtérben állt. Megkíséreltük felfedni azokat az összefüggéseket, amelyek a halottas játékokat a néphagyomány hasonló — halállal, megöléssel, elpusztítással, parodizálással, obszcenitással stb. kapcsolatos — szokáscselekvéseivel, hiedelmeivel érintkezésbe hozza. Különös figyelmet fordítottunk a halál megjelenítésére és a számos kutatási problémát nyújtó haláltáncokra. A halál és a temetés funkcionális tekintetben összefonódik, amint bizonyították mind a magyar példák, mind az európai párhuzamok. A halálalakoskodások révén a játékok tágabb kapcsolatai tárultak elénk. Felfedhettük azokat a szálakat, amelyek a magyar szokáscselekvéseket egymással és az európai hagyománnyal összekapcsolják.

A magyar halottas játékok idegen párhuzamait illetően elsősorban a Kárpát-medence népeinek hagyományára fordítottuk a figyelmet. A temetést parodizáló prédikációs halottas játékok a szlávok körében, mindenek előtt az ukrán hagyományban voltak ismereteseek. A magyar és a szláv párhuzamok nagyfokú hasonlóságról, számos mozzanat, motívum vonatkozásában azonosságról tanúskodnak. A két típus-csoportbeli játékok vala-

melyik változata — ha a kontaminációs variánsokat is tekintetbe vesszük — a Kárpát-medencén belüli népek szokáshagyományában előfordult. A magyar prédikációs halottas játékoknak szándékosan nem az idegen kapcsolatát hangsúlyoztuk, hanem csak a párhuzamait, mivel a vizsgálataink nyomán úgy látjuk, hogy a temetési játékaink dramatikus változatai a magyar hagyományból alakultak ki. Nyilvánvaló azonban, hogy a halottas játékok alapmotívumait illetően az európai népek kultúrájában szorosabb kapcsolatban állnak egymással. Számos példa mutatja, hogy a halál, a temetés, az ősök kultusza, a fallosszal összefüggő termékenység-ritus stb. a népek ősi kultúrájáig vezethető vissza. Ezek a motívumok összekötik az európai halottas játékokat. A színjátékok ezekre épülve sajátosan alakultak — egymástól függetlenül — a különböző népek, így a magyarok hagyományában is. A magyar temetési paródiák szép példái az autochton fejlődésű népi színjátékoknak.

A halottas játékok elterjedési területének és a kapcsolatok kérdéseinek vizsgálatában fontos tanulságot szolgáltak a játészási alkalmak. A naptári év időpontjaihoz, a társadalmi élet egyes szakaszaihoz, munkaalkalmakhoz stb. kapcsolódó játékok az elterjedési térképen szemléletesen mutatják az összefüggések lehetőségeit. A magyar nyelvterületen is jól körülhatárolhatók a fő variánsok zónái. A kárpát-medencei, tágabban pedig az európai elterjedési pontok már nagyobb területen mutatják a jellemző típusokat. A magyar hagyományban a két fő típuscsoportbeli forma, a prédikációs temetési paródia és a felvonulós halottas játék egyaránt ismeretes, azonban néhány játészási alkalom a játékvariánst is meghatározza. Zárt térben, ún. álló helyzetben — lakodalom, munkaalkalom, fonó stb. — a színjátékvariánsok, a prédikációs temetési paródiák kerültek bemutatásra. A kalendáris időpont — a magyar hagyományban szinte kizárólagosan a farsang — alkalmával a felvonulós halottas játékok fordulnak elő. Bizonyos kivételek e téren megfigyelhetők, elsősorban a farsang idejére eső fonóbeli játékok kapcsán. A fonóházakban, társas összejövetelekkor bemutatott halottas játékok kikerültek az utcára. Példák mutatják, hogy némely te-

rületen a farsangi felvonulás halottas játékhoz a temetési prédikáció is kapcsolódik. Az európai — elsősorban a nyugat-európai — farsangi hagyományra a felvonulás halottas játékok a jellemzőek. Ezt mutatja a Kárpát-medencén belüli német farsangi hagyomány is. A közvetlen kapcsolat az átadás-átvételt illetően e téren elképzelhető. Nyilvánvalóan nem tekinthető a magyar hagyományban a farsangi felvonulás játék minden esetben a szobai prédikációs temetési paródia utcai változatának. A formailag is egyszerűbb játékok átvétele könnyebben történhetett, s ezen változatokban a kapcsolatok lehetősége nem hagyható figyelmen kívül.

A halottas játékok szereplői, kellékei, az előadás formája, módja, a felkészülés, a maszkírozás stb. kitűnő lehetőséget kínált a népi színjátszás jellemzőinek a megfigyelésére. Amint láthattuk, a prédikációs változatokban rendkívül fontos a szereplő személyek összehangolt együttes játéka. A szöveg nélküli szereplők a mimikus játék elemzésére nyújtottak számos új részletet, korábban nem ismert példát. A játékok bemutatása kapcsán kitűnt a jó szervezők jelentősége. A két típuscsoportbeli játékok organizálása révén a szokásokat mozgató, az egyénekre és a közösség tagjaira együttesen is ható, a hagyományt éltető tényezők tárultak fel. Az aktív és az ún. passzív résztvevők, a szereplő individuumok és a velük együttműködő, lényegében együtt játszó közönség egymásra hatását figyelhettük meg.

A temetést parodizáló játékok változatai, a halállal kapcsolatos jelenetek, egyes részletek és motívumok funkcionális vizsgálata különösen fontos tanulsággal szolgált mind a magyar, mind az európai anyag összefüggésében. A funkcionális elemzések jól mutatták, hogy a halottas játékok a népi dráma azon rétegéhez tartoznak, amelyek hajdani kultuszok, rítusok, mágikus cselekvések motívumait és a kezdetleges színjátszás elemeit őrizve különböző korok műveltségének emlékeit közvetítik számunkra.

Begräbnis und Tod in Volksspielen

In dieser Arbeit untersuche ich eine ausserordentlich populäre Gruppe der ungarischen Volksschauspiele, die eine bedeutende Vergangenheit hat. Zur Bezeichnung der hierhergehörenden Fassungen verwende ich die Benennungen *Totenspiel* (ungarisch: *halottas játék*), bzw. auf *das Begräbnis parodierende Spiel* (ungarisch: *temetést parodizáló játék*). Ich stelle zwei grosse, voneinander gut abgrenzbare Gruppen dieser Spiele und zahlreiche aus ihnen hervorgegangene Variantengruppen vor. Die zwei Hauptgruppen werden mit *A* (*Typengruppe A*), bzw. mit *B* (*Typengruppe B*) bezeichnet. Die Szenen der ersten Variantengruppe haben eine sogenannte Standlage, die Parodierung der Begräbnispredigt kommt in ihnen klar zum Ausdruck. In der zweiten Variantengruppe sind die Spieler „in Bewegung“, sie ziehen mit dem Toten auf und gehen in einer oder mehreren Gassen des Ortes entlang. In diesen letzteren wird die Volksschauspielhaftigkeit durch den Charakter des Aufzugs in den Hintergrund gedrängt und eher die förmliche Parodie des Trauerzuges hebt sich davon ab.

In den zu der *Typengruppe A* gehörenden Szenen der das Begräbnis parodierenden Spiele wird ein Scheintoter (ein sich totstellender Mitwirkender) auf die Bahre gelegt. Er wird vom Pfarrer, vom Kantor und von seiner Frau und seinen Kindern als Mitwirkende (die Gestalter sind immer Männer, sie verkörpern auch die Frauenrollen), sowie von dem sich am Schauplatz befindenen Publikum umringt. Eines der wichtigsten, für die Anwesenden das grösste Interesse auslösende Momente ist die Grabrede, die Predigt des Pfarrers. Die Grabrede folgt in ihrem Text den Redewendungen, die bei einem echten Begräbnis gesagt werden. Der Text ist in der Regel gespickt mit Zoten und Obszönitäten. Während der Zeremonie mimen die Klageweiber Gejammer. Der die Frau gestaltende Mitwirkende befinngert die Phallosimitation des gestorbenen Mannes. In der Szene kommen die Parodie und das Komikum ganz klar zum Ausdruck. Die Aufführung erfordert oft Proben, Studieren, Organisation und kollektive Zusammenarbeit der Mitwirkenden.

Die *Typenspiele B* weichen von den vorherigen wesentlich ab. Eine Vorbereitung der Mitwirkenden ist kaum oder gar nicht not-

wendig. Der Tote wird selten von einer lebenden Person gespielt, er ist meistens eine Stroh puppe, entweder ein verendetes Tier oder einfach eine nach unten gewandte Mulde, die den Sarg ersetzt. An das Spiel knüpft sich nur selten eine Grabrede an. Die den Gestorbenen gestaltende Person d. h. Stroh puppe odgl. wird durch den Ort geschleppt und formal begraben und vernichtet.

Die zu der *Gruppe A* gehörenden Szenen wurden zu den verschiedensten Gelegenheiten (hauptsächlich zu Hochzeiten und in der Spinnstube) aufgeführt, die Totenspiele der *Gruppe B* fanden aber beinahe ohne Ausnahme zur Faschingszeit statt.

Ausserhalb der zwei erwähnten Hauptgruppen der Totenspiele kommt die sich auf den Toten und das Begräbnis beziehende Szene in den verschiedensten dramatischen Volksbräuchen vor. Die Komtaminationvarianten finden häufig statt. Solche sind z.B. die sogenannten Narrengerichtsspiele, in denen eine Figur zum Tode verurteilt und hingerichtet wird. Ähnlich sind die Spiele, in denen ein Tier zum Tode verurteilt wird. Die hiergenannten Beispiele dehnen den Kreis der Totenspiele weit aus und machen auf die verwickelten Zusammenhänge und Verbindungen des Volksbrauches aufmerksam.

Im Laufe unserer Untersuchung berührten wir die Vergegenwärtigungsspiele des Todes. An diesen Beispielen zeigt sich, dass der Tod als allgemeiner Ausdruck des Schicksals, des Verscheidens, in den Spielen erscheint. Der Spieler gestaltet den Tod in der Form der christlichen Vorstellung. Hier handelt es sich eigentlich um die Vergegenwärtigung eines abstrakten Begriffes. Es gibt viele Beispiele für die figurative Darstellung des Todes in der Literatur in der Kunst seit dem Mittelalter. Die Verspottung des Todes, das Gewitzel mit ihm knüpft an einem bestimmten Punkt aus dem Traditionskreis der Totenspiele an. Die Grundschrift der Totenspiele zeigt die weitreichende europäische Literatur der Totentänze. Das Begräbnis, Szenen, die die Grabpredigt parodieren sind reich an obszönen Äusserungen. Aus ethnologischer Hinsicht ist das Phallos und die sie betreffende Tätigkeit besonders bedeutend. Das Phallos bekommt in zahlreichen Spielvarianten eine wesentliche Rolle, die Aufmerksamkeit wird sogar manchmal in vollem Masse darauf gerichtet. Das Phallos der antiken Schauspiele und Schwänke trennt eine lange Zeit von denen der heutigen Laienspielparodien, es scheint aber, dass das Phallos in seinem Wesen ein in den Bauernspielen Jahrtausende umfassendes ritualeschen Andenken ist. In den Problemenkreis des Phallos gehören auch die Momente der Totenspiele, die sich auf einen Begattungsakt richten, bzw. alle Szenen, die ganz eindeutig den Coitus nachahmen. Die Begattungsszene kommt nicht nur im Totenspiel, sondern auch in zahlreichen anderen dramatischen Bräuchen vor.

In die archaische Schicht der Ritätätigkeit gehört die Darstellung der Zeugung vor einer Gemeinschaft nicht nur in der bäuerlichen Kultur Europas, sondern auch in der Kultur der Naturvölker. Die Anknüpfung dieser Zauberei an den Kult der Ahnen beweisen mehrere Beispiele und darum stösst man nicht zufällig auf die Andenken des ritualen Coitus in den Totenspielen.

Durch die Bekanntgabe der ungarischen Totenspiele warfen wir einen Blick auf die europäischen Parallele. Was die ungarische Überlieferung betrifft, ist in erster Linie die hierbezügliche Überlieferung der Völker des Karpaten-Beckens besonders wichtig, insbesondere die Beispiele des Schauspiels der slawischen Völker. Ihre in Vergleich zu den ungarischen Totenspielen und Begräbnisparodien weite Verbreitung kann bei den fremden Völkern weniger beobachtet werden. Uns stehen prachtvolle Parallelen zur Verfügung, hauptsächlich aus der Überlieferung der östlichen Slawen (in erster Linie der Ukrainen). Verschiedene Motive, die in den Kreis der Totenspiele einbezogen werden können, findet man auch in den dramatischen Bräuchen von zahlreichen anderen europäischen und fernlebenden Völkern. Obwohl der Faschingüberlieferungskreis in der Bauernkultur von Europa reich an Parallelen zum Totenspiel ist, stehen diese Spiele aber mit dem Zeitpunkt des Kalenders in enger Verbindung, sie wurden zu Erscheinungsformen des Faschings, als Ende und Begrabung des Kalenderzeitabschnittes.

Die Parodieszenen auf das Begräbnis werfen auch die Fragen des Schauspiels auf. Alle Spiele, die in einem geschlossenen Kreis als sogenannte Zimmerszene aufgeführt werden, haben ohne Zweifel die Charakterzüge des Volksdramas an sich. Die Forscher vertreten verschiedene Standpunkte in bezug auf Gattungsfragen des Laienspiels. Das Spiel, der dramatische Volksbrauch und das Laienspiel kommen abwechselnd in der Fachliteratur vor. Unserer Meinung nach hat der Gebrauch all dieser Begriffe eine Daseinberechtigung. Wenn wir streng auf einer einzigen Gattungskategorie beharren, dann müssten wir die dramatischen Brauchäusserungen der Volksüberlieferung von gleicher Grundlage, Funktion, Bestimmung und gleichem Ursprung voneinander getrennt in die verschiedensten ein grosser Irrtum wäre. Wenn wir nur jene Szenen mit der Kategorie des Schauspiels belegen, die seine Gattungsmerkmale besitzen, dann müssten wir sofort diejenigen ausschliessen, die in der Volkstradition nur in vereinfachter Form bekannt sind, obwohl wir genau wissen, dass wir den zerfallenen, bzw. vereinfachten Beispielen einer vollständigeren Form gegenüberstehen, die alle Merkmale des Schauspiels an sich haben. Auch eine Szene für eine Person kann ein ausgezeichnetes Schauspiel sein. In unserer Untersuchung be-

fassen wir uns ausführlich mit den Fragen, die sich auf die Rolle, Kreation, Requisiten, Vorbereitung, auf den Schauplatz, auf die Gelegenheit, auf das Publikum usw. beziehen.

Im Laufe der wissenschaftlichen Analyse legte ich einen wichtigen Nachdruck auf die funktionellen Fragen der Totenspiele. In diesem Problemkreis gelangten die Forscher bis zum Anfang der Entstehung des primitiven Dramas. Die archaischen Motive des Volksdramas ermöglichen uns, die verschiedenen Schichten des Brauches voneinander abgetrennt und miteinander ins Verhältnis gestellt die funktionellen Fragen auswerfen zu können. Wenn unsere Beispiele mit Rücksichtnahme auf die historische Entwicklung untersucht werden, können wir gewisse Veränderungen und neue Formen feststellen. Zwischen der angenommenen einmaligen und der neuen, in zahlreichen Fällen mehrmals kontaminierten Form besteht zeitlich eine grosse Entfernung. Es bietet eigentlich nur das Rezensmaterial, die neuzeitliche Interpretation des Brauches eine sichere Grundlage zur funktionellen Untersuchung. Die Forscher gingen an das Problem vom Kult der Ahnen zur Hypothese des Faschings, des Begräbnisses des Winters aus den verschiedensten Richtungen heran. Die Theorie, die in den ethnologischen Untersuchungen die grösste Wirkung auslöste und auch bis heute zählebig ist, steht mit dem Totenkult und dem, damit eng zusammenhängenden Agrarkult in Verbindung. Ich beschäftige mich mit diesem Problemenkreis ausführlich in meinem Buch über die Agrarkulte. Im Laufe der Erläuterungen gingen die Forscher sehr oft dem Anlass aus, bei dem das Spiel, bzw. das Motiv des Gestorbenen und des Todes vorkam. Es ist heute schon offenkundig, dass die Elemente, die Riten und Bräuche der uralten Kultur in der Überlieferung der europäischen Bauernschaft mal übereinstimmenden, mal aber zu voneinander ganz abweichenden Anlässen anhaften. Dies lässt sich auch in der ungarischen Überlieferung eben in Verbindung mit den Totenspielen ausgezeichnet beobachten. Man benötigt die gemeinsame Untersuchung des Gestorbenen, des Todes und des Begräbnisses, um die Fragen dieses weitverzweigten Problemkreises beantworten zu können. Ich befasse mich beinahe mit 12 Erklärung-Variationen der Funktion der Totenspiele. Aus alldiesem kommt die Kompliziertheit des Themas sehr gut hervor, sowie das, dass die Untersuchungsgesichtspunkte die Auffassung über das Spiel, die Bestimmung der Funktion in grossem Masse bestimmt hatten.

(Siehe in Ergänzung dieses Überblickes meine deutschsprachige Publikation: Das Begräbnis parodierende Spiele in der ungarischen Volksüberlieferung. Österreichische Zeitschrift für Volkskunde, Bd. 69. 1966. S. 267—275.)

Zoltán Ujváry

Пародия похорон

В этой работе я разрабатываю чрезвычайно популярную группу народных сцен, имеющую большое прошлое. Я применяю название *похоронная игра* (венг.: *halottas játék*), или *пародирующая игра похорон* (венг.: *temetést parodizáló játék*) для обозначения относящихся сюда вариаций. Я представляю две большие группы этих игр, хорошо отграничивающиеся друг от друга и многочисленные группы вариаций, созданные из этих игр. Я обозначаю две главные группы буквой *А* (*группа: типа А*) или буквой *Б* (*группа типа Б*). Сцены вариаций первой группы показываются в т. н. стоячем положении, в них ясно проявляется пародия похоронной процессии. Во второй группе вариаций игроки находятся «в движении» дефилируют вместе с умершим, проходят по улице или улицам местности. В этих последних играх из-за шествия характер пьесы отодвигается на второй план и на первый план выступает скорее формальная пародия погребального шествия.

Во сценах, относящихся к *группе типа А*, пародирующих похороны игр кладут одного ложного умершего (одно лицо притворяющееся умершим) на катафалк, который обступают священник, кантор, жена умершего и его дети как действующие лица (действующие лица всегда мужчины, и роль женщин исполняют мужчины), или публика, находящаяся на месте представления. Одним из наиболее важных моментов игры, вызывающим самый большой интерес у присутствующих, является прощание, проповедь священника. Прощание строится использованием оборотов народных речей, произносимых на настоящих похоронах. Текст изобилует неприличными словами. Во время церемонии плакальщицы подражают причитаниям. Действующее лицо, исполняющее роль жены, трогает имитацию фаллоса умершего мужа. В сцене в самой полной мере действует пародия и комизм. Представление часто требует предварительной подготовки, учения, организации и согласованности коллективных действий персонажей.

Игры, относящиеся к *группе типа Б*, значительно отличаются от прежних. Действующие лица почти или совсем не нуждаются в подготовке. Умершего редко воплощает лицо, а чаще соломенное чучело, или дохлое животное, или только перевернутое корыто, заменяющее гроб. Текст, похоронная проповедь только редко связываются с игрой. Лицо, соломенное чучело, дохлое животное, символизирующие умершего, проносятся по местности и их формально хоронят или уничтожают.

Сцены, принадлежащие к *группе А*, представляются по разным поводам (главным образом, на свадьбе и в помещении для посиделок), а похоронные игры

с шествием, относящиеся к группе типа *Б*, происходят почти без исключения во время масленицы.

Кроме упомянутых двух главных групп похоронных игр сцены, относящиеся к умершему и похоронам, бывают в разных драматических народных обычаях. Часто встречаются вариации смешанного типа. Таковы например т. н. судебные игры, в которых одно действующее лицо приговаривают к смертной казни и казнят его. Подобные и игры, приговаривающие животное к смертной казни. Сюда относящиеся примеры широко расширяют круг похоронных игр и обращают внимание на сложные взаимосвязи и отношения народной традиции.

В наши исследования мы включим игры сценического воплощения смерти. Из примеров выясняется, что в играх смерть проявляется как рок, как общий выразитель конечности. Играющий исполняет смерть согласно форме христианского представленного. Мы можем говорить о сценическом воплощении абстрактного понятия. Для фигурального сценического воплощения мы имеем в изобилии примеры средневековья. Высмеивание смерти, шутки со смертью включаются на известной точке в круг традиций похоронных игр. широкая европейская литература плясок смерти показывает нам основной слой смертных игр.

Сцены, пародирующие похороны, погребальную проповедь, изобилуют неприличными выражениями. С этнологической точки зрения особенно значителен фаллос и действие, относящееся к нему. Фаллос имеет значительную роль в многочисленных вариациях игр, более того, иногда внимание в полной мере направляется на фаллос. Представленный наглядно в античных пьесах, буффонадах фаллос отделяется большим временем от фаллоса пародий народных пьес наших дней, всё-таки кажется, что фаллос, в сущности в крестьянских играх является ритуальной памятью, охватывающей тысячелетие. В круг проблем фаллоса включаются и те же моменты похоронных игр, которые направляются на брачный акт, те же сцены, которые совсем однозначно подражают половому акту. Брачный акт присутствует не только в похоронных играх, но и многочисленных драматических обычаях. Вархаический слой ритуальных действий включается сценическое поплощение деторождения перед общественностью не только в европейской крестьянской культуре, но и в культуре первобытных народов. На примыкание колдовства к культу предков указывает много примеров, и таким образом не отнуть случайно мы находим память ритуального полового акта в похоронных играх.

В связи с представлением венгерских похоронных игр мы рассмотрели европейские параллели. Относительно венгерской традиции особенно важна в первую очередь относящаяся сюда традиция народов Карпатского бассейна, особенно примеры театрального искусства славянских народов. Громадная распространённость и известность похоронных игр и пародии похорон, подобная венгерской менее наблюдается в круге чужих народов. Замечательные параллели имеются главным образом в традиции восточных славян (в первую очередь украинцев). Различные мотивы, относящиеся к кругу похоронных игр, появ-

ляются и в драматических обычаях многочисленных европейских и более дальних народов. В европейской крестьянской культуре карнавальная традиция изобилует параллелями похоронных игр, однако эти игры имеют тесную связь с календарными сроками и стали выразителями окончания, погребения масленицы как календарного промежутка времени.

Сцены пародии похорон ставят и вопросы театрального искусства. Все те игры, которые представляются как комнатные сцены в закрытом кругу, носят на себе несомненно характерные черты пьес, народных драм. В жанровых вопросах, связанных с народным театральным искусством, исследователи стоят на различных точках зрения. Игра, драматический народный обычай и народное театральное искусство посменно встречаются в специальной литературе. По нашему мнению, все эти понятия имеют право на существование. Если мы тесно привяжемся к одной жанровой категории, то мы должны были бы отделить друг от друга драматические выражения обычаев народной традиции тождественной основы, тождественного происхождения и тождественной функции, и причислять их к самым различным группам, что было бы с фольклористической точки зрения большой ошибкой. Если мы подведем под категорию театрального жанра только те сцены, к которым подходят признаки жанра, тогда вслед за этим надо было бы исключить те сцены, которые известны в народных традициях уже только в упрощенной форме, хотя мы точно знаем, что здесь встречаются распавшиеся или упрощенные примеры одной более полной формы, носящей на себе все признаки театрального искусства. И сцена с одним действующим лицом может быть великолепной пьесой. В наших исследованиях мы подробно занимаемся вопросами, относящимися к роли, исполнению роли, реквизиту, подготовке, месту действия, поводу публике. В ходе научного анализа я особенно подчеркнул функциональные вопросы похоронных игр. В этом круге проблем исследователи дошли до начала формирования примитивных драм. Архаические мотивы народной драмы дают возможность, чтобы, отделив друг от друга различные слои обычая и сопоставив их друг с другом, мы могли бы поставить функциональные вопросы. Если мы исследуем наши примеры с точки зрения исторического развития, то мы можем установить некоторые известные изменения, новые формы. Между предположенной прежней и новой, в многочисленных случаях смешанной формой, имеется большое расстояние во времени. По сути дела только живой материальное понимание обычая дают твердую основу для функционального исследования. Исследователи приближались к теме от культа предков до гипотезы погребения зимы, масленицы с разных точек зрения. В этнологических исследованиях теория, вызывающая на себя наибольшее влияние и держащаяся настойчиво до сегодня, имеет связь с культом умерших, который тесно связывается с аграрным культом. В написанной об аграрном культе книге я детально занимаюсь этой проблемой. В ходе объяснений исследователи очень часто исходили из того повода, в котором встречался мотив игры или умершего и смерти. Сегодня уже общеизвестно, что элементы ритуалы, обряды древней культуры крепились за сходными, а порой совсем

отличительными поводами. Это хорошо видно и в венгерских традициях, а именно касающихся похоронных игр. Совместное исследование умершего, смерти и похорон может дать правильный ответ на вопросы исследования этой разветвленной проблемы. Я занимаюсь 12 вариациями объяснений функции похоронных игр. Из всего этого хорошо видим сложность темы, а также то, что исследовательские точки зрения в большой мере определяют понимание игры и определение ее функции.

Золтан Уйвари

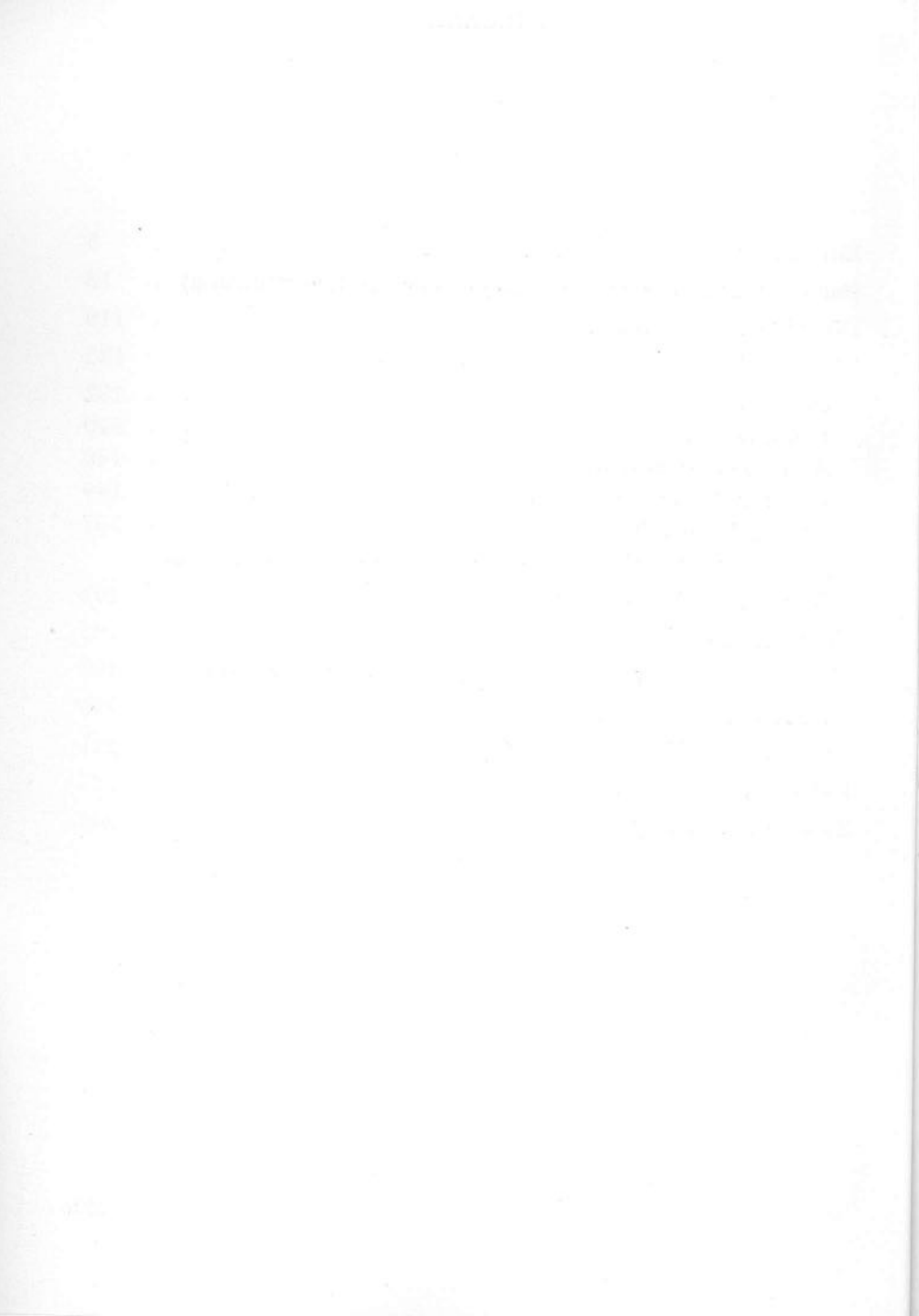
Bevezetés	5
A temetést parodizáló játékok (Anyagbemutató)	13
A cigányprédikáció	110
További párhuzamok a magyar nyelvterületről	132
Lakodalom	132
Farsang	140
Egyéb alkalmak	146
Kontaminációs változatok	149
A halál motívuma	157
Párhuzamok a szomszéd és a távolabbi népek hagyományában	162
Elterjedési terület és a kapcsolatok kérdései	182
Szereplők, kellékek, színhely és játszási alkalmak	188
Halottas tánc, haláltánc	200
Fallosz, szexualitás, obszcenitás	211
Funkcionális kérdések	227
Összefoglalás	243

INHALT

Einleitung	5
Parodierende Spiele auf das Begräbnis (Stoffvorführung)	13
Die Zigeunerpredigt	110
Weitere Parallelen aus ungarischem Gebiet	132
Hochzeit	132
Fasching	140
Andere Gelegenheiten	146
Kontaminationelle Varianten	149
Das Motiv des Todes	157
Parallelen in der Überlieferung der benachbarten und der fernerlebenden Völker	162
Verbreitungsgebiet und Fragen der Beziehungen	182
Mitwirkende, Requisiten, Schauplatz und Spielanlässe	188
Totentanz, Todestanz	200
Phallos, Sexualität, Obszönität	211
Funktionale Fragen	227
Zusammenfassung	243

Введение	5
Игры, пародирующие похороны (представление материала)	13
Цыганская проповедь	110
Дальнейшие параллели из языковой области	132
Свадьба	132
Масленица (Карнавал)	140
Прочие поводы	146
Смешанные вариации	149
Мотив смерти	157
Параллели в традиции и более отдаленных народов	162
Область распространения и вопросы связей	182
Персонажи, реквизит, место действия, поводы игр	188
Похоронный танец, пляска смерти	200
Фаллос, сексуальность, неприличность	211
Функциональные вопросы	227
Резюме	243

STUDIA FOLKLORISTICA ET ETHNOGRAPHICA
Publikation des Lehrstuhls für Volkskunde der Universität
Lajos Kossuth zu Debrecen

Redakteur:

Zoltán Ujváry

Adresse:

Néprajzi Tanszék
Lehrstuhl für Volkskunde
Lajos Kossuth Universität
DEBRECEN, 10
Pobox 16.
H—4010
Ungarn